

СУЧАСНІСТЬ

В. Вовк: Любовні листи княжни Вероніки до кардинала Джованнібаттісти — В. Бикав: Мертвим не болить — О. Тарнавський: Поезія в шуканні реальности — М. Прокоп: Про зовнішню політику Українського конгресового комітету Америки — Р. Рахманний: Самітна радянська людина — Я. Рудницький: Мессіна після Коцюбинського — Критика і бібліографія — Огляди, нотатки

8 (68)

СЕРПЕНЬ 1966

Мосендз Леонид: Волинський рік, поема, стор. 80	0,50	0,15
Петров Віктор: Українські культурні діячі УРСР 1920-1940, стор. 80	2,50	0,75
• • •		
Позиції українського визвольного руху (передрук підпільних статей), стор. 140	0,50	0,20
Полтава Леонид: У вишневій країні, новели, стор. 40	0,50	0,20
Приходько Віктор: Під сонцем Поділля, спогади, стор. 158	1,00	0,25
Рахманний Роман: Кров і чорнило, стор. 140	2,50	0,75
Ребет Лев: Формування української нації, стор. 60	0,50	0,15
• • •		
Самостійність, орган УГВР (передрук підпільного видання), стор. 188	0,50	0,20
Симоненко Василь: Берег чекань, стор. 224	10,00	2,50
Соловей Дмитро: Політика ЦК КПРС у плянуванні розвитку та промислових кадрів на Україні, стор. 108	2,50	0,75
Соловей Дмитро: Українська наука в колоніальних путях, стор. 276	5,00	1,50
• • •		
Спомини чотового Островерха, стор. 168, (III)	2,00	0,50
Франко Іван: Про соціалізм і марксизм, стор. 260	8,00	2,50
Хрін Степан: Зимом в бункрі, (спогади-хроніка), стор. 142	2,00	0,50
Хрін Степан: Крізь сміх заліза (спогади), стор. 160	2,00	0,50
Чапленко Василь: Чорноморці, т. I, стор. 192	0,50	0,20
Шерех Юрій: Не для дітей, стор. 416	14,00	3,95
Шерех Юрій: Прощання з учора, стор. 52	0,50	0,20

Замовлення слати на адреси:

„Prolog“ Inc.
875 West End Ave, Apt. 14 b
New York, N. Y. 10025
U S A

„Sucasnist“
8000 München 2
Karlspl. 8/III
Bundesrepublik Deutschland

СУЧАСНІСТЬ

ЛІТЕРАТУРА, МИСТЕЦТВО,
СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ

8 (68)

СЕРПЕНЬ 1966

РІК ВИДАННЯ ШОСТИЙ

МЮНХЕН

Видає: Українське товариство закордонних студій

Редакція:

Іван Кошелівець (головний редактор), Богдан Бойчук, Богдан Кравців,
Кирило Митрович, Роман Рахманний, Дарія Ребет, Володимир Стахів.

Редакція не приймає статей, не підписаних автором. У справі незамовлених
та неприйнятих статей не листується.

Редакція застерігає за собою право скорочувати статті і правити мову
Статті, підписані авторами, висловлюють їх власні погляди, а не погляди
редакції.

Gemäß des Gesetzes über die Presse vom 3. Oktober 1949 (§ 8, Abs. 3) und gemäß der
Verordnung zur Durchführung dieses Gesetzes vom 7. Februar 1950 wird mitgeteilt:

Herausgeber: Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien e. V.
München 2, Karlsplatz 8/III (Telephon: 59 46 67)
Bundesrepublik Deutschland

Geschäftsführer: Roman Tymkewycz

Druck: Buchdruckerei und Verlag «BIBLOS», G.m.b.H., München 13, Heßstr. 50-52

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО

ВІРА ВОВК: ЛЮБОВНІ ЛИСТИ КНЯЖНИ ВЕРОНІКИ ДО КАРДИНАЛА ДЖОВАННІБАТТІСТИ

(Історія молодого кардинала Джованнібаттісти з Фіренце, який брав любов за умовний рефлекс, і княжни Вероніки з Равенни, яка вірила в чуда, була почитана плем'ям Чібча в Кольомбії й умерла мученицькою смертю серед болівійських модожерів).

*

Мій Друже! Не можу казати Вам
«Ексселенціє». Португальські мудреці
Кличуть мене «Vossa Excellentissima».
Це — суперлятив. Не личить мені коло себе
Дозволити Вам тільки відблиск планетний.
Будьте Другом мені
(З великої букви).

*

Трагедія для поета: скінчився папір,
Чорнило висохло.
Байдуже, що в Олександрії спалили
Якусь там бібліотеку.

*

Спасибі за золоте перо.
Воно — надто гарне для мене,
Боюся його зуживати.
Невже в Фіренце немає гусей?
Як будете їхати через Понте Веккіо,
Привіт жабуричному Арно.

*

Я — Вероніка, донька Равенни,
 Черепинних дахів, веж циліндрових.
 (Навіть та кривобока —
 Пропорційна й прекрасна).
 Конкістадори відкрили
 За морем нові суходоли,
 Я — нашу Італію
 В вінку виноградників
 Під сходом і заходом сонця
 Від гір по моря!
 І розбійницькі замки,
 І мармурові собори
 Наші з крови та кости.
 Що ж Вам можу сказати?
 Запах трав, ще нетоптаних,
 Непомітний для того,
 Хто по килимах ступає
 Чи по штучних травниках.

*

О Сієно барнава, поважне обличчя
 Старої Мадонни!
 Нові міста ми будуємо,
 Старі нас будують.

*

Чому я жінка й не можу
 Викладати в каштановій Падові
 Білу магію?
 Близько було б до каплиці Джотто,
 Близько до чуд святого Антонія,
 Дивні чуда я в нього прохала б:
 Самі невимовні речі,
 Яких ще ніхто не вимолить.

*

Коли Вас будуть робити
 Папою, Друже мій,
 За садибу візьміть собі

Вітербо, не Рим.
Вітербо мідянодзвонне,
Старокриничне,
З площею, що понесе Вам до вух
Кожний мій крок.

*

Ми в Римі, мій Друже!
На Вія Аппія вдарив град.
Ви знаєте, що я гадаю?
Схопити в долоню блискавку
Й заховати енергію!
По тучі зійшли при дорозі
Гробівці грибуваті,
Зазеленіли ще дужче
Пінії й кипариси,
Друже мій милий,
Я не кохаюся в мощах, як знаєте,
В душних катакомбах!
Багато з того, що бачила,
Дивне мені, неначе зілований
Палюх на носі святого Петра.
(Чи Ваш кардинальський перстень
Вірні так само зужили?
Я не доглянула).

*

Пишете, що в Вас, Друже,
П'ятірка великих перснів
З рубіном, топазами, аметистами
І що не легко їх зілувати.
Сьогодні я бачила в сні
Високу драбину Якова:
Червоношатий янгол
Збігав по ній пружно,
Шелестівши хвилястою тафтою.
На кожному пальці іскрився
Нарукавичний перстень,
Бородавка — самоцвіт!
Що скаже мій Приятель
На біблійний мій сон?

*

Сьогодні я ранком молилася
В церкві святого Онуфрія,
В жовтині, сині та рожевизні
Фресок, в іконному золоті.
В монастирських тут мурах
Віддав наш Торквато Тассо
Богові дух, де гліцинія тліє.
В деревах оранжових
Ляцала пташня. Ще пригадую
Епізод на дворі у Феррарі,
Як сказали мені, ще дитині,
Співати свої віллянелі.
Тассо при всіх же поклав
Уста на цю руку та й мовив:
— Княжно, коли б ми жили
В останнім сторіччі, то Вас
На кострищі спалили б, а я
Докладав би до вогнища хмизу! —
Тепер те все — вже далеко,
І тільки Тассів той дуб
Шумить на самотнім Джанікольо.

*

Романі Популі Салюс!
Тебе я шукала
Під зірчастою стелею,
Тихо ступаючи по нерівній мозаїці
Між полинялі фрески
Санта Марія ін Космедін.
Тобі я несла
За різьблені загороди
Серед багатства всесвіту
На простому вівтарі з ванни
Серце своє трепетливе,
Пташку, що впала з гнізда.
Загуб маленький орган
Між збираними колонами,
І раптом усе поганське
В мені і довкола мене
Згоріло в любові до тебе.
Романі Популі Салюс!

У вінку ліхтарів Ара Челі
Стираю твої космедини
Під касетонами сонць!
Тебе я завжди шукала
І в Санта Франческа Романа,
І в мозаїчних ягнят
Кузьми й Дам'яна.
Ти виплила з пишних соборів
Прозорою хмарою ввечір,
Щоб поселитися в мирі
Цятковановежих церков.

*

(Візія)

Крила колон
Ширяться в місяці,
Інструментом музичним
Площа сприймає твій крок.
Мозаїчні колони
Крутяться веретенами
В листястому атрії.
Острів на Тибрі —
Мариво теплолінійне:
Відтяжений камінь мостів!
Люди спливають
На берег фонтанів
Гомоніти про людяне.
Кожна каплиця —
В мурах таврований скарб:
Грація, простота.

*

Простір співучого каменю
Через залізну мережку
Впускає надвірний гамір
Старої дільниці.
Діва Марія з Трастевере
Схожа на княжну
Візантії.
Так могла виглядати
Ольга чи Анна з Козаччини.
При такому порозі
Жебрати — личить Вероніці.

*

Кожен фонтан у Римі брудний
І кожен прекрасний.
У водах повно лушпинних спіралей
З помаранч і цитрин.
Пралі полощуть у мушлі басейну
Плаття, а пустуни поринають
З колінами, де вже ріпа зійшла.
Кожен фонтан у Римі брудний
І кожен прекрасний:
Фонтан — то наша душа.

*

Що Ви щоночі лягаєте
В холодне, самотнє ложе,
Друже, це Ваша власна провина.
Бо я, повірте, ніколи
Не йду самою до ліжка.
До товариства беру
Гомера, Горація, Сапфо,
Й рівно пливе мій віддих
До вічних поетових слів.

*

Пишете: Вас не лякає
Такий конкурент, як Гомер,
Що сліпоокий не ввидить,
Де хилиться голова.
На це, тим часом, мій Друже,
Не маю ще аргументу;
Перо й папір терпеливі,
Пождїть: на все прийде час!

*

Шкода, що Ви не звичайний прочанин,
Що, невпізнаний, може сушити
Панчохи на історичній колоні
В Форум Романум.
Я радо пішла би разом
У рясний Палатин

Зірвати Вам гілку лаврову
На стрижену голову.
Ми підглядали б, як місяць
Купається в мармурних ваннах
Серед терм Каракаллі.
Могли би слухати, сівши
На торс Аполлона,
Концерти у Ціркус Максимус.
Слідили б, куди вибирається
Кучерявий Марко Аврелій,
Як оживає каміння.
І хто зна, може в п'їтми
Я не доглянула б, що в Вас на душі
Пришиті червоні гудзики.

*

Друже, були Ви колись
Над озером Гарда в бурі?
Чи об'явилися Вам
Доломити в світанковім сяєві,
Схожі на хризоліт?
Чи бачили в Тренто
Романську архітектуру?
Чому лиш від мене хочете
Менше сувору красу?

*

Друже мій, як Вам бажається
Мене не тільки листовно,
Прохайте дозволення в Папи,
Щоб висвятив мене швидко
Кардиналихою.
Зрештою, я Вам зраджу:
Зовсім не надаюся
На пляшку, що гріє ліжку.
Моя любов і в подружжі
Була б положливою ланню.

*

Бути щасливим, мій Друже,
Я добре відаю:

Не мріяти про майбутнє,
Не відроджувати минулого,
Лиш сьорбати аж до дна
Присутню хвилину.
Та все ж наші спомини
Стануть скарбами старости.
Хай будуть ласкаві,
Щоб не соромно згадувати.

*

Коли я сприймаю вітер сухий,
Що дме пісок у бік Остії,
Бачу тоді святу Моніку
Між олеандрами,
Як говорить до сина.
Все тоді: вітер і гул,
Пісок і стежки викладані —
Неначе безсмерття.
Чергуються літо, зима,
Червоніють, синіють води
В Каstellьо Гандольфо,
Озеро Браккіяні змінє багатство трав,
Везувій спливає магмою
Стирати безстидні фрески,
А з магми ростуть троянди
І спіє пшениця.
Ми топчемо етрусські кургани
В Черветтері
І слухаємо прадавнє крехтання
З фосфоризуючих вод.
Друже мій, я не здібна тоді
Бути веселою,
Тоді любов зазирає у вічі
Страшна, як давніше
Мистці малювали смерть.
І чую до костей слова:
Мemento амаре.

*

Я вірую в чуда. Вірую,
Що виприснула вода
В Мамартині зо скелі,

Що снігом Діва Пречиста покрила
Горб Санта Марія Маджоре.
Як хочете, навіть повірю,
Що капітолійська вовчиця
Кормила Ромула й Рема.
Чому тільки Ви не вірите,
Що справжня любов спроможна
Вдіяти чудо? Що Бог
Поглянув би милосердно
На Єву й Адама, коли
Вони кликали б Бога в любові.
Він стер би їх гріх, як стирає
Слід на землі. Мій друже,
Або Ваша любов плиткоброда,
Або еретик Ви!

*

Друже мій, ось Вам картина
Венеційського дожа,
Схожого дещо на Вас.
Ви повинні прикликати
Майстра, щоб Вам зробив
У такому костюмі портрет.
Венеція мені дорога
Барвами в сонці.
Люблю цю плекану гордість
Відбиту в каналових водах,
Сильветку в'юнких гондоль
Під луком мостів.
Кохая характер, вибір,
Города плянування,
Найкращу площу під небом,
Увінчану храмом Марка.
Подумайте: аж до галерій
Влітають солодкі пісні,
І навіть кадило в соборі
Їх не спроможне прогнати —
Настирливих голубів.

*

Чомусь візантійським святим
Волію звертатися в тайнах,
Вони якісь мовчазніші,

Достойні, розумноокі,
 Не те, що наші Мадонни,
 Де часто світська усмішка
 Нагадує нам графинь,
 Убогих мистців меценаток.

*

Похвальна думка, мій Друже,
 За взором дантівського дому
 Закласти бібліотеку
 Й закупити рукописи:
 Фльорентійський це стиль!
 Але скільки книжок,
 Шкідливих народній моралі,
 Ви випишете на індекс?

*

Я не кохаюся в Вашому дворі,
 Бібліотеках, збірках дивовиж,
 Самоцвітних хрестах, червоних престолах,
 Повозах і пахощах Ваших садів.
 І навіть не в мудрому кардиналові,
 Що радо плекає мистецьку росаду
 Й розумно втримує рівновагу
 Між різnorodними знам'ями.
 Кохаю того хлопчину,
 Який колись здалека йшов босоніж
 До монастирської школи,
 Щоб не стирати підметок
 Старих черевиків.

*

Друже мій, не будьмо схожі на півня,
 Що кукурікає, сидя на тині,
 Про свою мужність.
 Хто мовить про мужеську міць
 І про слабість жіночу —
 Поклонник матері.
 Хто ніколи не нюхав пороху,
 Хай про геройство не чхає!

*

Я серджусь на себе, повірте!
Давніше бажала
Твердих, чоловічих долонь
З мозолями від списа,
Не витончених, без прикрас,
З негоди порепаних.
Марила мужа, що носить в душі
В найтаємнішому закутку
Свій самоцвіт.
А Ви, мій Друже, — ззовні декоративні,
Не вмієте й плавати,
Не то що кидати спис!

*

Я не бажала ляльки, ще й
У кардинальських ризах,
Вживаної на свята.
Так пахне невітрена шафа
З гніздами молю.

*

В Пізі, де мармурове кладовище
Близько кривої дзвіниці,
Я раптом відкрила, що смерть
Смагла, струнка, синьоока.

*

Прийміть ці мої листи,
Як від годин приймаєте
Синь і негоду.

— Ну, можна й по третій? Хай не пощастило з готелем, то хоч вип'ємо, — каже Горбатюк, почервонілий на обличчі й прикметно подобрілий до мене. — А чому не їси?

— Я їм.

— Хіба так їдять! Пригадай, як, бувало, на фронті їли... Котьолок пшонянки на двоє і за хвилину — як вилизаний. Ординарцеві й мити не треба.

— Котьолок давали на чотирьох. Принаймні в піхоті.

— Ну, в піхоті я не був, — добродушно признається Горбатюк.

Перед нами ще щось блищить у карафці. Він підняв, повнуваті його цюки сито блищать, очі мружаться в доброті. Я так само готовий подобрити. Врешті, дідько з ним, з тим Сахном! Помилівся — ще й ліпше. Пощо мені з ним зустрічатися? Та й взагалі чи живий він? Напевно доби́ли десь німці, і все. А я двадцять років турбувався...

Горбатюк відкладає виделку й мене в кулаці паперову серветку. Я схиляюся на стіл. Кортить довідатися про нього до кінця. Шоб уже без сумніву.

— Скажіть, ви не танкіст?

— А як же! Танкіст! — з гордою радістю каже Горбатюк. — Три роки в танковій армії. Од Великих Лук до Берліну. Усі стежки-доріжки пройшов.

Вибух веселого сміху за його спиною обриває фразу. Біля чорнушки, поклавши на її плече широку руку, усміхається плечистий блондин.

— А тихіше не можна? — суворо запитує Горбатюк.

— Можна, — відповідає крайній за столом, круглолиций і світлобровий у темному гарнітурі хлопець. — Ерно, просять на півтону нижче.

— На півтону нижче! — з грайливою суворістю наказує Ерна сусідові.

Той, зачекавши, поки за столом утихне пожвавлення, з тим

таки умисним патосом говорить далі:

— Ну, скажіть! Скажіть, чому я її кохаю? Що в ній? Постава? Грація? Врода? — наївно викруглюючи очі й жестикулюючи широкою долонею, питає він. — Шпінгалет! Кого вона може народити, така блоха? Хібащо другу блоху. Це в біологічному пляні. А в громадсько-політичному?..

— Відставака! Хвіст з політекономії... — самовикривально нагадує Ерна.

— Грубіянка! — підказує бльондинка поруч неї.

Інші за столом кричать:

— Задира і глузунка!

— У стінгазеті протягнули!

— Посперечалася з ректором...

— Правильно. Усе правильно. Дякую за допомогу. Суцільний пережиток минулого. І частково майбутнього. А я кохаю її. І все! Так витлумачте, чому? Ви! Філософи! Моралісти! Комсорги! Біологи! Чому, га?

Він штучно здвигає плечима. Хлопці навипередки щось пробають довести. Тільки Ерна вельми хитро усміхається під його рукою. Вона ж чудово розуміє це його «чому».

— Ну то що ж! Взяли? — для годиться питається Горбатюк і розливає решту. — Як кажуть, щоб не остання...

— Ну...

— А врешті, куди поспішати? Посидимо до закриття. — Він відставляє чарку й запалює. Смачно затягається. Потім вдивляється в мене.

— Дивлюся, щось не веселий. Що, вдача така?

— Вдача.

— Звідки приїхав?

— Та тут недалеко. З-під Менська.

— Ага. Білорус, значить. А де працюєш?

— У клубі.

— Значить, по культурній лінії?

Мені неприємні ці розпитування, і, щоб їх припинити, я звертаюся до нього:

— А ви по якій лінії?

— Я? Юрисконсульт. На півставки. Більше не вигідно — пенсію ріжуть.

— Зрозуміло. Пенсіонер?

— Та ніби. П'ятдесят два роки. Але в мене вислуга. Всього двадцять вісім. З пільговими, звичайно.

«Нічого собі, як кажуть, протрубив чоловік! Двадцять вісім літ солдатської лямки — не жарти! У мене три, і то переживань, на все життя...»

— Ех шкода, пивця не замовили! Задуха така.

Він обертається до залі й кличе кельнерку:

— Дівчино! Дівчино! На хвилинку...

Але «дівчина» не чує або не хоче почути і йде собі поміж столами на кухню. Тоді він підводиться.

— Ти посиди. Я все таки замовлю...

За столом я лишаяюся сам.

23

У хаті зовсім темно (чи, може, мені так здається) і вельми людно. Так людно, що кілька секунд я не знаю, куди ступити від порога. І я стою, вдивляючися через морок у невиразні плями облич, бинтів, людських постатей на лавках і на підлозі. У ніс гостро б'є перекисом водню. Це обнадіює — значить, медик тут є, буде на кого покладатися.

— Ось ще один оборонець! — з легким гумором гукає хтось від стіни. — Ну, як там: турнули німецьких загарбників?

Я не маю охоти ні до якої розмови. Тим більше з отаким дотепником. Але з якихось його грайливих ноток відчуваю, що тут є жінка, і приглядаюся в морок, чи не Катя?

— Відбили, — кажу я.

Від чорної круглої грубки, біля якої порпаються бійці, на мій голос хтось обертається в кожушку. Справді з-під шапки скидаються знайомі очі Каті.

— А, молодший! А тут дружок уже зовсім ніс повисив. Думали, хана тобі.

Катя встає, і тоді я бачу внизу, на розісланих шинелях, Юрася. Він лежить на спині, без сорочки, по грудях туго сповитий бинтами, і ледве помітно пробує усміхнутися мені куточками уст.

На когось наступивши, не зважаючи на лайку, я подаюся до друга і незграбно опускаюся біля нього на коліна.

— Юрасю! Юр... Ну, як тобі? Легше? Га, Юрасю?

Я вдивляюся в його сіре, без єдиної кровинки обличчя з гострим, якимось не Юрковим носом. Без відповіді розумію, справа його погана. Немічний Юрась! І ще який німецький!

— Так, нічого... Легше... — шепоче губами Юрась.

У його затінених очах на секунду спалахує радість, яка, одначе, відразу ж і гасне. Я все це бачу. Я розумію... і я хочу його підбадьорити:

— Знаєш, відбили! Танки підійшли. Бо інакше нам би кінець. Тепер ми тебе в шпиталь. У першу чергу, — кажу я, вірячи, що відправлю його. Тепер я вже доб'юся. Але тут побіч хтось недовірливо сопє:

— Так і відправиш! Хіба на літаку?

— Чому на літаку? — здивовано питаю я, і раптом ця репліка мене насторожує. Я повертаю голову — під стіною, біля самих дверей, з гвинтівкою між колінами сидить і смокче цигарку якийсь боець. І побіч (ти дивися: знову він тут!) дрімає мій німець.

— Чому літаком? — підозріваючи недобре, питаюся я. — Машиною, підводою відправимо. Бачите, тяжко поранений?!

— Гм!.. Ми то бачимо. А от ти...

— А що? Чого я не бачу?

Я вже готовий вибухнути, бо мені бракує стриманости, не витримують нерви. Що тут ще сталося?

— Улізли, от що. Між молотом і ковадлом...

— Гей, ти там! — суворо лунає з кута від столу знайомий голос. — Припини розмови!

Ну, звичайно, тут і капітан Сахно... У темному куті. Його звідси майже не видно, — він же, мабуть, бачить усіх. Як від болю, стенувшия від недоброго передчуття, я поглядаю то на нього, то на бійця біля порога. Але той змовкає і тільки підморгує мені одним оком:

— Зрозумів?

Так, зрозумів. Звичайно ж, нехитра справа знову потрапити під удар, коли в тилу твориться дідько зна що. Чого тут чекати, крім удару, оточення, розгрому. Алеж є й наші танки. Це їм не сорок перший рік. Ні, мабуть, панікувати ще рано. Ще побачимо, хто опиниться на ковадлі...

— Гаразд, годі вішати носи, — каже Катя, пробираючися від дверей. Вона несе котьолок з гарячою водою. З-під вічка густо йде пара. — На ось, напій гарячим. Та нагріти його треба. А ну, слов'яни, у кого кожух зайвий? — гукає вона до поранених. — Тут важкого нагріти треба.

— Бери мій, — чути з темряви. — Тільки ось рукав одірваний.

— Гаразд, давай.

Хтось з забинтованим плечем подає їй кожушок. Катя пильно загортає ним Юрася. Потім я, розливши трохи води, пою друга. Його стиснуті зуби тихо цокотять по алюмінієвому краю котьолка. Напившиися, Юрась часто й важко дихає.

— Отак... Тепер ліпше...

— Ну й добре, — каже Катя. — Зігрійся й засни. Сон лікує ліпше від професора.

— Гаразд. Дякую... — шепоче Юрась, і його посинілі повіки знеможено заплющуються.

Катя обертається до мене:

— А як твоя нога, молодший? А ну, покажи. — Вона рішуче й безцеремонно хапає мою бідолашну ногу й свариться: — Це називається перев'язка! Подивися, що тут у тебе робиться!..

Я й сам знаю, що там робиться. Винти мої розкисли від снігу,

сповзли, розматлялися. Усе там скривавлене й мокре. Хворовито-чуйна до твердих Катиних рук, нога, мабуть, ще й відморожена. Пальці, здається, зовсім уже заніміли. Щоб не пережити за-багато, я, стиснувши зуби, одвертаюся. Навпроти під стіною сидить «мій» німець. Тримається він тихо, навіть боязко, з покорою на обличчі. На його плечах усе та ж шинелька, на голові козиркаста шалка. Руками він охопив коліна і ніби дримає. Його конвоір біля порога, зарослий щетиною дядько, докурює цигарку, і хтось з мороку просить:

— Сороківочку лиши, брате. Га?

Боець ще разів зо два тягне і, ступивши між тілами на підлогу, тягнеться до виставленої з п'яних руки. Мої очі починають уже дещо бачити в цих сутінках. Між бійцями я впізнаю на лавці врятованого нами літуна. Він нерухомо лежить, ніби неживий, під своїми бинтами і тільки час від часу стримано стогне. Але стогнуть багато. Тихих стогонів, кректання й охив тут повна хата.

— А ну, назад! — відразу ж чути з-за столу команду Сахна. — Не забувайте, до кого приставлені!

— Та не втіче! Я ж усе бачу.

— Погано бачите!..

У цей час зовсім побіч зі мною починає ворухитися хтось у кожущку з піднятим коміром. Здається, він досі дримає, прихилившись до стіни, і тепер охрипло зо сну говорить:

— Не турбуйтеся. Я догляну.

Потім відкашлюється і, зовсім як німець, щось скоромовкою говорить до полоненого. Це мене дивує: диви, знає по-німецькому! На фронті таке трапляється не часто. Німець тихо щось відповідає, і мій сусіда оголошує:

— Він говорить, що сам здався в полон і назад перебігати не збирається.

— Притиснули, то й здався. А взагалі я не питаюся, що він там говорить! — сухо обриває його Сахно. — І ви ліпше помовчали б, лейтенанте.

Лейтенант без образи змовкає, а мою ногу раптом протинає гострий внутрішній біль. Я мимоволі здригаюся. Катя незлобно прикрикує:

— Тихо, ти! Чого брикаєшся, як дівка!

— Ого, так рвонула...

— Гаразд. Витримаєш. А голова як? Нічого?

— Голова нічого, — кажу я, аби не чіпати рани. Катя починає туго оббинтовувати стопу, і я знову поглядаю на лейтенанта, який починає лагодити собі запалити. Він збуджує в мені цікавість. Те, що він так складно заговорив по-німецькому, його тон і ще щось, ледве вловне в його голосі, безсумнівно зраджує в ньому ін-

телігента, видно, призваного з запасу. Ці люди завжди викликають у мені якусь повагу, бо є в них щось цікаве й значне, чого часто бракує кадровикам. І хоч не випадає мені тепер накидатися з знайомством, я все ж питаю:

— Ви не з сто одинадцяті?

Ляйтенант слинить папірець і не вельми спритно склеює з нього цигарку. Відразу видно, що до самокрутки ще не привик.

— Ні. Я з управління армії. З газети.

— Що, з редакції?

— Вгадали. А що вас дивує?

— Та так, нічого, — відповідаю я, хоч справді трохи здивований таким знайомством. Мені ще не доводилося зустрічати журналістів, тим більше на фронті. І я просто вже не можу приховати свого зацікавлення до цієї людини. А він, здається, байдужий до всього тут. Зосереджено припалює від сірника і смачно затягається. Щоки його, колючі від чорної молоді щетини, здаються глибоко запалими. Худорляве, якесь навіть хворите обличчя — негарне. Хоч за званням ця людина майже рівня нам, віком він старший років на п'ятнадцять. Я скидаю поглядом на Юрася і так само ловлю в його очах затаєний відблиск цікавості. І не диво: я пам'ятаю, як колись Юрась розповідав про свої довоєнні мрії стати журналістом...

Ляйтенант мовчки палить, і розмова наша не клеїться.

— От і все, — каже Катя, нарешті обриваючи бинт. — Бережи рану. А то стільки бруду набилося!..

Вона поглядає на Юрася, але очі в нього вже заплющені, і дівчина стишено, лише мені одному, повідомляє:

— Його треба пильнувати. Слабий він. Щоб часом не...

Я зідхаю. Мені здається, що Юркові повіки ледве здригаються в темряві. Мабуть, він помічає нашу увагу до нього.

— Нічого. Якнебудь...

— Сестро! Мені ось перев'язати треба! — кличе хтось Катю.

— Спочатку мені. Я вже давно чекаю.

— Зараз, зараз, рідненькі. Не всім відразу.

Катя пробивається між людьми далі, а Юрась, помітно напружуючися, щоб стримати стогін, питає:

— Що, піхоти в німців багато?

— Знаєш, піхоти не було, Юрасю. Якби піхота, нам би не втриматися. А так з десятків танків. Двох підпалили.

Юрась розплющує страдницькі очі і нерухомим поглядом вставляє кудись у темне невисоке підстілля.

— Знаєш, десант — це сила. Коли доведеться співдіяти, треба якомога ближче під'їхати. Головне... не поспішати зіскакувати. Чим ближче до них, тим... ліпше. Я знаю...

— Ну, звичайно, — погоджуюся я, хоч у танковому десанті

ще не був. Але я бачу, як трудно Юркові говорити: його засмагли губи нечутно воруються.

— Так... Дай води. Пече вельми, холера...

Я підіймаю його голову і нагинаю котьолок. Юрко однак спростається на один маленький важкий ковток.

— Зле? Ти лежи. Мовчи ліпше.

— Гарзд...

Юрко боляче опускає повіки й видихає.

— Тепер я вже не скоро. Довбонуло як належить... Тепер покачаюся. А коли будуть машини?

— Машини? Будуть, Юр. Ти потерпи трошки. Я чув, там генерал давав накази стосовно поранених.

— Ну що ж, — терпляче згоджується Юрко. — Що це я хотів тобі сказати?.. Будеш воювати... роздобудь емге сорок два. Не дивися... що німецький. Це кулемети... Кляса... Научиш хлопців... Ліпші від станкачів. Патронів у наступі вистачить. У мене чотири було. Підібрав...

Сенс його останніх слів наводить мене на певні підозріння. Виглядає на те, що він уже не має надії використати свій досвід і хоче передати його мені.

— Добре, Юрасю. Ще повоюємо. І дегтярями і емге. Не журися, Юрасю!

— Та-ак! І ще — треба стріляти. У наступі. А то... вони нас нищать, а ми... Слабий у нас вогонь. Піхотний. Розумієш? Слабина...

Він замовкає, і я не озиваюся. Здається, він засинає. Я тільки пильно вдивляюся в його схудле за цей день обличчя, яке нерухомо сіріє на пом'ятому сукні шинелі. Думка-сумнів точить мене: чи виберемося звідціль? Я ще так-сяк тримаюся. А от Юрко... Ех, Юрасю, Юрасю!..

Я починаю прислухатися до стихеного гомону в хаті, до звуків знадвору. Тепер у цьому нашому становищі все має своє значення... Я думаю, що поранених пора б відправити в тил, якби була дорога. Але коли ніхто за це не турбується, так, мабуть, справді ходу звідси немає. Тоді треба чекати. Тільки чого дочекаємося?

За вікном якимось відразу видніє — це сходить місяць. Край його яскраво врізається в каламутну від приморозку шибку. У хаті так само світліє. Тільки по кутах і в підстільлі туляться м'які, сірі притемки.

Ляйтенант під стіною все ж тихо перемовляється з німцем. Я прислухаюся, і кореспондент, зауваживши це, говорить:

— Він каже, що ви його в полон узяли?

— Не взяв. Тільки вів. Та не довів.

— Чому?

— На танки наскочили. Було троє, та от один лишився.

Ляйтенант проказує німцеві якусь довгу фразу. Німець охоче й докладно оповідає. З їхньої розмови я розумію лише кілька слів: лерер, Бунцляв, ефрейтор. Ляйтенант вислухує й повертається до мене.

— Його прізвище Енгель. Він сільський учитель з Шлезьвігу. А його товариш був нацист. Той випадково потрапив у полон. Звичайно, такі не здаються.

І вони потиху перемовляються знову.

Я мимоволі стишую дихання, сподіваючися почути щось цікаве. Одначе розумію по-німецькому небагато і не можу розібрати змісту їх швидких невизначених фраз. Здається, вони перейшли на філософію, бо я чую знайомі імена: Кант, Ніцше, Шопенгауер. Ляйтенант при тому пожвавлюється. Енгель відповідає коротко, часто здвигуючи плечима.

Однак вони забули про Сахна, який, не гаючись, нагадує про себе.

— Ляйтенанте, ідіть сюди! — стримано гукає він з-під стіни.

— Ви хочете мені щось сказати? — питається ляйтенант.

Сахно затято замовкає, і ляйтенант, повагавшись, повільно встає з-під стіни.

З хвилину у них там відбувається, видно, не дуже приємна розмова, якої мені звідси не чути. І коли ляйтенант повертається на своє місце, з його вигляду я розумію, що розмови з німцем у нього вже не буде. Ляйтенант багатозначно зідхає.

— Так, дивна командировочка!.. Поїхав написати нарис про наступ. А обернулося так, що сам на олівець потрапив...

— А ви напишіть і про це.

Ляйтенант поводить бровами.

— Про це не напишеш.

У хаті робиться тихо...

Мабуть, я починаю дрімати, та раптом схоплююся, бо, здається, Юрко щось говорить. Справді, він неспокійно крутить головою. Кожушок сповз з його грудей, очі заплачені. Раптово стривожившись, я доторкаюся до його чола. Воно сухе й палає в гарячці. Юрко на мій дотик однак не реагує.

У хаті, як і раніше, видно. Гомін врешті притих. Мабуть, поранені сплять. Хоч навряд чи всі сплять — біля порога ворухнуться конвоїр. На нерухомому обличчі сусіди під стіною напружено відкриті очі. У них тремтить знайомий мені неспокій — як усе це обернеться?

— Юр... Води, га? На води, Юрасю...

Юрко не відповідає, лише крутить різко відкинутою головою і дрібно-густо дихає. У його грудях мокрий булькотливий хрип, який чути навіть здала. На губах розпачливо-тривожний шепіт:

— Ну!.. Що ти? Мамо!.. Не треба!.. Не треба!.. Ну, що ти! Так!.. Інакше не можна...

Я прислухаюся й розумію — Юрко марить. Це вже кепсько: він непритомний. Але що робити?

— Чому ти не йдеш?.. Олю!.. Олечко!.. Ти даруй... Я все розумію... Олечко... Мамо!..

Звичайно, це марення, але якийсь час я мимоволі намагаюся проникнути в сенс Юркових слів. Тільки даремно. Тоді я починаю боятися, щоб з Юрком не сталося те найгірше, що тепер так близько біля нього. І в цей час відгуки нової події долітають до нашої хати.

Спочатку хтось ніби крізь сон зауважує: «Гудуть, га?» Поглинений у свої клопоти, я не звертаю на це особливої уваги. Потім до слуху починає доходити знайомий горовий гул. Він швидко міцніє, і ось у землі під нами віддаються перші вибухи. Це бомбардування. Правда, бомбардують десь далеко. У всякому разі не в цьому селі. Але бомбардують, чути з усього, німці. Хтось, напустивши в хату холоду, виходить надвір. За ним до дверей лізе другий. Сонний спокій у хаті кінчається. По кутах починається буркотіння й задавнений простудний кашель.

— Налетіли, шуліки кляті! Тепер дадуть прикурити!

— Бодай би не сюди. Хай їм холера! Страх не люблю бомбардувань.

— Хто їх любить!..

І раптом гук ніби проривається з місячної небесної висоти. Десь, уже зовсім близько (чи не на околиці?), гахають підряд кілька розгнаних бомбових вибухів. Наш дім нервово здригається усіма своїми чотирма стінами. У куті з брязкотом падає на підлогу котьолок.

— Дочекалися! — кидає хтось у п'єтмі, і з різкого скривдженого голосу я впізнаю нашого знайомого літуна. — Дочекалися, мать їх за ногу! Де начальство? ! — майже з розпачем вигукує він.

Але начальства нема. Ми всі тут поспіль рядовики — поранені. І тільки Катя, як і багато разів уже в таких випадках, грубувато вигукує:

— А ну, всі вниз! На підлогу! Геть з лавок! Лягай!

Поранені неохоче злазять з столів, з лавок і вмищуються долі.

Я поглядаю в кут — за столом уже нікого нема. Сахно, певно, десь сховався. І тільки на середині хати — підсвітлена місяцем постать Каті у накинутому на плечі кожушку.

— Лягай, лягай! І щоб тихо! Ніякої паніки!..

Близько за селом починається громохка колотнеча бомбарду-

вання. Вибухи, один міцніший за другий, розривають ніч. Земля кожного разу здригається. Зі стелі на наші голови щось сиплеться. Ми, затаївши подих, тиснемося до підлоги, прислухаємося і напружено чекаємо, коли ж нарешті скінчиться це кляте випробування. Хтось тим часом лається. Хтось тихо сам собі стогне. На вулиці біганина і стривожені вигуки. А біля мене всім тілом колотиться, кидається в гарящі Юрко.

— Мам... Мамо, стій! Не йди. Вогонь... Куди він? Куди котиться? Тримайте ж ви...

Над хатами тяжкий моторовий гук. Здається, з неба рушиться щось страшне. Але воно проноситься вгорі далі, і ніч стрясають два вибухи. Вогненні відблиски у вікнах на кілька секунд засліплюють нас. Здається, розлетиться доценту хата. І навіть дивно, що вона за мить стоїть, як стояла. Тільки чомусь з запізнілим грюкотом відчиняються двері на ганок. Але це не від бомби. Це якийсь боець уривається в наш притулок.

— Гей, слов'яни! — задихано кричить він з порога. — На тому кінці німці!..

У хаті на секунду все завмирає. На мить нас сковує бентежність, потім хтось погано лається.

— Гинути, чи що? Врешті-решт...

— Чому нас покинули? Де справедливість? Де турбота за поранених?

— Тихо! Ти-ихо! — прориваючи гомін, знову лунає голос Сахна. — Я забороняю! Припинити розмови!

— Хто там забороняє?! — кричить з-під лавки літун. — Ти он заборони нас добивати. Де начальство? Давай начальство!

— Треба до начальства!..

— Генерала сюди! — гудуть стривожені голоси. Хтось, кульгаючи, з поспіхом виходить з хати. За ним до дверей продираються ще двоє. Тоді на поріг звідкись з кута лізе сугула по-стать Сахна.

— Стій! Припинити паніку! Я наказую!

Хата перетворюється на роз'юшений, розтривожений мурашник.

— Яка там паніка?!

— Іди ти...

— Знайшовся лякати! Не таких бачили!

— Ти начальство давай!

— Давай транспорт! Ми так само жити хочемо!

Люди встають, хто може. Інші лежать. Бомбардування, здається, затихає. Гук угорі віддаляється. Мабуть, літаки повертаються назад. Зате міцнішає кулеметна тріскотня. З розчинених дверей у хату вальять клуби холоду.

Тихо, але зовсім по-чоловічому вилаявшись, до виходу лізе Катя.

— Ні, вже вчорашнього не буде! — каже вона. — Я зараз... Дівчина хоче вийти, але шлях їй перегороджує Сахно. Упершись нагорі в одвірок, він стоїть у розчинених дверях. У здоровій його руці пістоль.

— Назад!

— Ти що — очумів? А ну, пусти! Я до начальства.

— Назад!! — з звирячою затятістю реве Сахно.

Катя раптом сильно штовхає його і, пригнувшись, вискакує в двері.

— Назад! Застрілю!

Він і справді стріляє, несподівано глушачи всіх нас. У мене здригається серце; чи не здурів він, законник? Побіч підводиться з підлоги лейтенант і розсудливим голосом звертається до роз'юшеного капітана:

— Слухайте, що за спектакль? Справді ж треба доповісти начальству. Треба евакуювати поранених. Чого ви вперлися?

— Мовчати! Я наказую — мовчати!

Широко розставивши ноги, Сахно сірою незрушимою брилою стоїть на дверях. Його пістоль скерований у хату. На підлозі робиться дуже холодно.

— Йому аби мовчати! — злісно зауважує хтось.

Однак потроху в хаті змовкають. Хто знає, чого можна чекати від цієї людини.

Сахно стоїть так досить довго, і ми всі мовчимо. Тільки опечений голосніше, ніж раніше, стогне під вікном. Юрко затихає і дрібненько, булькотливо дихає. Я не можу збагнути, що робити з ним, коли знову, як і раніше доведеться втікати з села. Чи не ліпше вже відразу застрілити його й себе?.. Автоматні черги за околицею то затихають, то знову густо розсипаються в нічному мороці.

Але ось на вулиці зчиняється гомін. Під вікном риплять чийсь приспішені кроки — там гурт людей. Чи не за нами? Скрипить ганок, і промінь ліхтаря яскраво впирається в постать Сахна.

— Хто тут?

— Тут поранені, — похмуро, ніби невдоволено, відповідає Сахно. Однак той з порога не відступається.

— А ви хто? Що ви тут робите? — освітливши пістоль у руці капітана, суворо питається командир. Раптом яскравий промінь з ліхтарика мигає по нас на підлозі. Усі мружаться.

— Я вгамовую паніку! — тим самим тоном каже Сахно.

— Паніку?

— Саме так. Паніку.

— Яку там паніку! — розважно каже хтось у темряві хати. — Нас у шпиталь треба. Тут є тяжко поранені.

Постать невідомого повертається до людей. Його міцний ліхтарик гасає туди-сюди по обляглих на підлозі людях і зупиняється

ся. Скрізь — шинелі, кожушки, бинти і насторожені нерухомі обличчя...

— Я не уповноважений на евакуацію, — твердим командирським голосом оголошує оперезаний реміняками чоловік. — Село обходять німці... Полковник Гордеев наказав: усіх у лаву. Хто може, прошу за мною! Зараз же!

— Це інша справа, — по короткій павзі озивається хтось у куті.

— По-людському. А то пістолем погрожує...

— А ну, виходь, хто може!

— Звичайно, виходь! А то всім кришка!

З кута незабаром вибираються двоє. Встає хтось від порога. Зідхнувши, важко підводиться лейтенант з редакції. Я не знаю, як мені бути. Незручно відставати від інших і не хочеться знову залишати Юрка. Відчуваю, без мене він загине. Знову ж клята нога гостро розболілася на ніч.

— Стій! — ніби похопившись, кричить Сахно. — Майоре, зупиніть людей! Тут неперевірений елемент.

Майор, що вже рушив з дверей, зупиняється і блимає на Сахна ліхтариком.

— Який елемент?

— Розпропагований, антинастроєний елемент. Тут розмови...

— А, киньте ви, капітане! Які розмови...

Майор вилучає ліхтарик і зникає на ганку. За ним виходять четверо бійців. Сахно кілька секунд збентежено стоїть у дверях, опісля кидається за ним слідом.

— Майоре, ви будете відповідати! Я доповім полковникові! — лунає вже знадвору.

Хтось у хаті знову гидко лається.

Лейтенант з-під стіни поволі рихтується йти. Спочатку він старанно опускає вуха своєї шапки. Потім дістає з кишені трипалі рукавиці. Усі його рухи понуро-повільні. Я бачу і все розумію, як не хочеться йому йти туди, звідки, хто знає, чи судитиметься вернутися. Біля його ніг покійно сидить, чогось чекаючи, німець. Я розгублений — що робити? Лейтенант кидає погляд униз на мене, опісля — на Юрка. І я думаю, щойно він скаже «ходімо» — я встану. Але він старанно натягує на пальці рукавиці і коротенько всміхається.

— Ну, лишайтесь живі. Бажаю якнебудь вибратися звідцілья.

— Щасливо! — кажу я, майже розчулено. Не знаю чому, але за якусь годину в моїй душі достигла якась не усвідомлена ще прихильність до цієї людини. З'являється й зникає короткий жаль, що не познайомилися як слід, не поговорили. Але що ж... Мені хочеться наостанку бодай чимось допомогти йому.

— Візьміть мій карабін.

— Ні, дякую. У мене пістоль, — торкає він свою кірзову кобурку. — А зрештою однаково. Там танки.

Він переступає через мою ногу і виходить через відчинені двері на залитий місячним світлом двір. Я ж лишаюся, боляче міркуючи над невеселим змістом його останніх слів. У хаті робиться самотньо й порожньо.

Звичайно ж, не перший раз — щодня відходять назавжди люди. Товариші, мало знайомі й зовсім не знайомі. Багато з них і не вертаються більше в наше життя, і серед них — добрі, такі собі, а то й погані так само. А нам і не втямки часом, що всі вони певним чином формують нас, часто всупереч нашій волі ліплять наші характери, наші людські якості. Ось пішов і Сахно, і нам тут аж полегшало — от і людина! А з ляйтенантом я не хотів би ніколи розлучатися. Хоч і зовсім не знаю його.

Юрасю, що мені з тобою робити? Невже цього разу ми не виберемося з клятого лиха, у яке так несподівано влізли? Невже я так і не врятую тебе? І де ж це наша рятувальниця-Катя, щось вона загаялася. Може, покинула нас? Справді, хто ми їй: випадкові подорожні? Пощо їй гинути з нами?

У хаті просторіше й холодніше. На підлозі лежать самі тяжко поранені. Біля порога, на попередньому місці, загортається в шинелю німець. Конвоїра біля нього вже немає. Зник Сахно, мабуть, утік і конвоїр. А німець не втікає. Скорчився й чекає чогось, забутий і покинутий невдаха-полонений, до якого тут ні в кого немає справи. Під вікном трясеться в якомусь нервовому пароксизмі літун. Я підтикаю під Юрка кінці кожуха і на колінах підповзаю до цього обгорілого бідолахи. Хоч, правду кажучи, він уже немало й надокучив нам. Але й йому не солодко.

— Як ви? Може, чим допомогти?

— Так. Мусиш допомогти! — хутко й настирливо просить літун. — Друже! Не дай мені загинути. Мене командуючий знає. Я двадцять «мессерів» збив. Я на Героя представлений. Ти повинен зв'язатися з командуючим. З самим командуючим. Ти розумієш?

— Як тут з ним зв'яжешся?

— Ти повинен зв'язатися. Або хай призначать танк. Хай одвезуть мене в танку. Я не повинен загинути . . .

Ні, це не те. Це занадто банальне. Він боїться загинути! Ніби іншим тут байдуже — жити чи померти . . . Ніби тому, що він представлений на Героя, його життя стало дорожчим. А Юрко представлений тільки до «Вітчизняної», так йому що — гинути?

Зануда! Співчуття до нього раптом перетворюється на почуття прикрити. Дає ж Бог отаких людей! Я навіть не знаю, хто він — офіцер чи сержант. Але він мені остаточно огидний.

— Друже, ти розумієш? Інакше я загину! Ти чуєш?

Так, я чую. Але я повертаюся до Юрка, не маючи бажання йо-

го втішати. У мене самого від важкого передчуття заходиться серце. За околицею гримить бій — і танкові постріли, і автомати. Я відчуваю: буде ой як кепсько! Бодай вернулася б Катя, з нею якось спокійніше. Ми вже призвичаїлися за цю добу до її грубуватого клопоту. Я дивуюся: справді, ледве одну добу, як я зустрів її, а здається, знаю вже давно. Дивно, вона негарна, гостра, а при тому така надійна. Мабуть, на війні це головне.

Стишившись, я прихилився до стіни поруч з німцем. Услужуюся в тріскотню бою і починаю чекати Катю. Невдовзі чую, як хтось тупає по ґанку, потім мацає рукою клямку. Я вже готовий побачити Катю, але замість неї на порозі з'являється Сахно.

— Так. Хто вдень був на висоті? — сухо питається він тоном командира, який дістав несправедливу догану від начальства.

Люди в хаті насторожено стишують стогони.

— Я питаюся, хто обороняв за селом висоту?

— Яку висоту? — питається хтось з обв'язаною, у шинях, рукою. — Ту, де танки?

— Так. Ту.

— Ну, і я обороняв. А що?

— Прізвище? — затято допитує Сахно.

— А пощо? Орден дасте, чи що? — зовсім не в тон капітанові жартує поранений. — Цвіркун, ну...

— Як?

— Єфрейтор Цвіркун.

— Молодший лейтенанте Васілевіч, записуйте! — наказує мені Сахно.

«Не мала баба клопоту», — думаю я. У самого рука підв'язана, так він примушує мене... І звідкіля його пригнало на нашу голову? У оборону, дивися, не пішов, а знову вже щось розслідує. Когось підозріває вже й обвинувачує. Теж воює...

— Ще хто? — знову запитує Сахно й чекає. Але більше, здається, оборонців того пагорба тут немає. Усі, вороже нахмурившись, мовчать.

— А ви, Васілевічу, там не були? — раптом обертається до мене Сахно.

— Ну, був. А що?

— Чому приховуєте? Записуйте й себе.

— Я й так не забуду.

— Ви все пам'ятаєте, так? А де старшина Євсюков? — раптом багатозначно питається Сахно. — Ви ж, здається, разом були?

— Разом. Та тут розійшлися. В селі.

Усі напружено мовчать, позираючи на капітана. Він так само мовчить, видно, щось міркуючи. Робиться тихо, і в цій тиші з'являються нові звуки. Десь на вулиці йдуть танки. Їх гуркіт сунеться все ближче... «Бодай би свої, не німецькі», — б'ється в голові надія. — «Але як наші, то куди вони йдуть?»

— А що, капітане, сталося?

— Що сталося? — уїдливо перепитує Сахно. — Не знаєте, що сталося? Оборону залишили, он що сталося.

Ну, звичайно, десь не вийшло, хтось прогавив, і тепер шукають винного — Євсюкова. Але до чого тут Євсюков?

Глушачи гуркотом близьку вже безладну стрілянину, повз наші вікна проходить один танк, потім другий. Хтось у шапці з розтопиреними вухами повзе до вікна і вдивляється з світлувату пропотілу шибку. Перші танки, чути, віддаляються. Але з другого кінця села знову наростає гуркіт.

— От тобі, кумо, й христини! — голосно говорить від вікна боець. — Танки відходять.

— Як відходять?

— Куди відходять?

Я також кидаюся до вікна. Справді, наповнивши село гуркотом, кілька танків швидко котяться зимовою вулицею. Вони густо обліплені сірими постатями автоматників.

Сахно, раптом ніби забувши про нас, мовчки вискакує на вулицю. Я підповзаю до Юрка. Що ж це робиться? Я смикаю друга: думаю, може, прокинеться. Бодай би не потрапити в нову пастку. Поранені з поспіхом один за одним виповзають з хати. Хто з стогоном, а хто мовчки. Тепер тільки б на вулицю, по якій відходить остання надія.

На вулиці біжать люди, фуркочуть танки. У них свої клопоти, свої бойові справи. Що їм поранені! Літун, лаючися, встає на коліна і, охаючи, сліпо гребеться до виходу.

Сяк-так затягнувши Юркові руки в рукави кожушка, я огортаю ним друга. Потім хапаю його, щоб тягнути в двері, як тут у хату вбігає зморена, метушлива від поспіху Катя. Я ледве не підскакую з радості, бо відразу відчуваю: це по нас! І справді, Катя голосно вигукує:

— А ну, на машини! Швидко! Хто сам не здолає — гукайте!

Я підхоплю Юрка під пахви, німець послужливо підіймає його за ноги. Катя дає нам на проході дорогу і сама кидається до літуна, який повзає біля порога. Ми витягаємо Юрка надвір і там зустрічаємося з високим і незграбно товстим командиром у танковому шоломі й комбінезоні. З жаргівливою легкістю він притупує валянками й ляскає рукавицями.

— Швидше, орли! Швидше, ядрона воша! А то коні застигнуть. А ну, давай допоможу.

І підхоплює за кожушок Юрка. До нього підскакує інший, у шоломі. «Товарищу підполковнику, я!» Вони вдвох перехоплюють з моїх рук Юрка. І я відчуваю вдячність до цього підполковника. Диви, який молодець, — зупинив для поранених танки! Але все це, мабуть, Катя? Вони вдвох з допомогою німця стяга-

ють Юрка на танк, слідом, безладно чіпляючися за боковий трос, злажу я. А підполковник легко зіскакує, щоб допомогти Каті.

— Давай цього туди, на трійку. Ей, герою, допоможи! — звертається він до німця. Той у гуркоті малих оборотів мотора, однак, не чує або не розуміє. Стоїть унизу біля танка, видно, не знаючи, чи можна й йому сюди злізти. І тут звідкись між танками з'являється Сахно.

— Товаришу підполковнику, це — німець. Його треба ліквідувати. Зараз же.

Підполковник, несучи з Катею пораненого, здивовано скидає головою у ребристому шоломі. Сахно тим часом розстібає кобурю. Він уже впевнений, що підполковник не перечитиме. Ця його самовпевненість відгукується в мені шаленством. Не від співчуття до німця, а щоб допекти Сахнові, я кричу:

— Не слухайте! Товаришу підполковнику... це язик... Його до генерала наказано...

— До якого генерала? — невтямно питається підполковник і тут таки махає рукою. — Хай їде, чорт з ним! Шльопнути встигнете.

«Ага, дістав!» — злорадно думаю я і кричу німцеві:

— Ком! Хутко!

Сахно, бачу, хоче перечити, але танкісти поспішають. Вежова лядя за моєю спиною, брязнувши, зачинається. Обидва танки, зафурчавши, додають газу, і Сахно, зсунувши кобурю, кидається до нас на танк.

— Ти май на увазі: утіче — під трибунал загремиш! — злізши, кричить він мені в саме вухо.

«Іди ти до якої-такої матері!» — з лютою ненавистю думаю я.

25

Аби вбити час, ми з лінивою насолодою п'ємо пиво. Горбатюк роздягнувся і сидить у самій світлій шовковій тенісці. Його піджак висить на спинці стільця. Йому гаряче. З моїх плечей, здається, спадає гора. Він — не Сахно. Я тільки дивуюся тепер, яка нечиста сила засліпила мене й не дала втямити, що я помиляюся. Це зовсім інша людина.

Людей у ресторані меншає. Деякі столики зовсім звільнюються, і кельнерки струшують обруси. Наші молоді сусіди все ще сидять, весело між собою розмовляючи. На столі в них три порожні пляшки з обдертою фольгою. Горбатюк повертається, сопе, одхиляється на спинку стільця і з добродушною насолодою поглядає на залю. Скільки можна зрозуміти за вечір, він трошки з гонорком, але взагалі — простуватий і добродушний дядько.

— Знаєте, а я взяв вас за іншого, — щиро признаюся я. — За одного паскудного чоловіка. З війни ще.

Горбатюк усміхається.

— Мабуть, якогось зрадника?

— Ні. Він — не подібний на зрадника.

— Боягуз?

— І не боягуз. Де це було потрібне, він був навіть хоробрий.

Та й іншим боятися не давав.

— Суворий, значить?

— Суворий — не те слово. Радше — безжалісний.

Горбатюк нахиляється до столу.

— Ну, на війні безжалісність — не гріх...

— Але вже не так, щоб добивати поранених.

— При відступі?

— В оточенні.

— Як сказати... А якби вони в полон потрапили? На цей випадок, дорогий мій, був наказ. Нічого не попишеш. Тут уже він, мабуть, наказ виконував.

Якось ми губимо нитку взаєморозуміння. Здається, він не згоден зо мною. Але це непорозуміння. Як би йому довести, що це не просто виконання наказу. Тут інше. А Горбатюк тим часом поблажливо усміхається: у нашій маленькій суперечці він відчуває себе розумнішим. З цією усмішкою він доливає у кухлі пива — спочатку в мій, а опісля в свій — і присувається до мене ближче.

— Я тобі скажу з власного досвіду. На війні там був порядок, де солдати боялися командира більше, ніж німця, — багатозначно повідомляє він і б'є руба долонею по столу. — У такого командира все: і завдання виконане і груди в орденах.

— А люди?

— Що люди?

— А люди в могилах?..

Горбатюк непорозуміло моргає очима й совається на стільці. Видно з усього, мое питання захопило його зненацька. Де в такого командира люди, про це він не думав.

— Ну, знаєш... На війні з цим не рахуються.

Ого! Я зовсім перестаю його розуміти. Цей танкіст починає мене дивувати. Я давно вже не чув подібних висловлювань. Просто дико чути таке від фронтовика в наш час.

Горбатюк між тим одним духом випиває пиво і знову нахиляється до мене.

— Слухай сюди! От кажеш: люди, люди. Пам'ятаю такий випадок. Під Вітебськом судили одного. Молодий такий Ванька-взводний. Скороспечений лейтенантик. Вів батарею. Відступали. Попереду річечка. Треба знайти брід. Йому б, дурневі, послати когось. А він пошкодував: той поранений, той хворий, той старий,

а той плавати не вмiє. Ну й пішов сам з ординарцем. Брiд знайшов. Перебрався на другий бiк. А там нiмцi. Ну й цапнули. Пораненого. А в нього карта. I маршрут. А в батерiї жодного командира. Так i накрилася батерiйка. Ляйтенант, правда, вирвався з полону, за тиждень приходить. Тут, звичайно, й спiкся. А як же? Пошкодував людей...

— Просто вiн дурень, той ляйтенант.

— От власне — дурень, — добродушно погоджується Горбатюк. — А ось другий приклад. Судили командира танка. Вискочив з екіпажем раніше, ніж підбили. Ударила болванка, ну він і крикнув: «Залишити машину!» На суді каже: хлопців пошкодував. Чи бачиш, був певний, що другим пострілом його підпалять. «Тигр» стріляв. Справді підпалив. А ляйтенант з танка у штрафну загремів.

Горбатюк солодко затягається цигаркою. Несподіваний здогад примушує мене здригнутися:

— А ви не прокурором були?

Він чомусь оглядається і в диму примружує око.

— Головою трибуналу.

Мені здається, що я недочув.

— Чого?

— Восного трибуналу, — тихо, але виразно повторює Горбатюк.

Я не знаю, що казати далі, і поволі переводжу погляд на стіл. Тепер усе зрозуміле.

Горбатюк, видно, помічає моє короткотривале збентеження і відчужено хмурить брови.

— А чому це ви так... дивуетесь?

— Та так...

Пальцями я кручу на обрусі кухоль, позираючи, як мигають по його боках іскристі відсвіти бра.

Горбатюк застережно озирається на молодечий стіл і зiдхає.

— Ти, мабуть, думаєш: трибунал — це порушення законности? Тепер так модно думати. Модно реабілітувати. Модно валити все на суддів. І ніхто не замислиться: в ім'я чого вони все те робили? Пильнували, виконували, недосипали, недоїдали, їздили на передові, попадали під бомбардування. В ім'я чого?

Однак його фальшивий запал мене не розчулює. Моїми почуттями до цієї людини все більше опановує зла іронія.

— Може, в ім'я перемоги?

— А як же? Що ти гадаєш, у ній нема й нашої пайки?

— І велика ця пайка?

— А то мала?

Уся недавня прихильність до нього у мене мимоволі зникає. Я не знаю, яка він людина і яким був головою трибуналу. Але

з чогось невловного в його поведінці я відчуваю, що цей його запал стосовно свого минулого — не випадковий. Він чимось покривджений, з чимось не погоджується і — вже готовий сперечатися, відстоювати свою не зрозумілу мені правду.

Але я з ним сперечатися не буду.

Я не хочу з ним сперечатися, бо я не визнаю цієї його правди. У моїх почуттях і пам'яті досі живе немало несправедливо важкого з тих далеких часів. Не забулося, як пішли з полку й не вернулися хлопці за здачу позицій, яких не можна було утримати, за невиконання наказів, які неможливо було виконати, за сутички з начальством і за недозволені розмови так само. Я пригадую старшого лейтенанта Кротова, який, на щастя чи на біду, не дійшов до рук отакого голови. І за що? Я чудово знаю, що ні за що, але це зовсім не означає, що Кротов повернувся б у батальйон. Але невже тепер, за багато років після війни, коли стільки перевернулося в громадському житті країни, невже не торкнуло цих людей почуття провини?

Я хочу запитати його про це, але Горбатюк випереджає мене:

— А я й не думаю критися з тим, хто я і що я, — примітно відчужено за хвилину мовчанки каже він. — Я діяв відповідно до законів. Коли що, можна підняти архіви. Там усе на долоні. Оформлене й затверджене. Я гріхів за собою не бачу. Можна запитати співробітників, начальство. Бувало, приїду в полк — пошана і повага. Командир полку перший салютує. Хоч я й капітан, а він підполковник. Он як!

Я мовчу. Він, відчуваю, однак, хвилюється, то совгається на стільці, то відкидається на спинку. На його м'ясистому обличчі — вираз ображеної замкнености.

— Війна — безжалісна справа. Там твердої руки треба. На смерть нікому не хочеться йти. А що ж — свідомість? Свідомість — у газетах. А тут примусити треба. Щоб боялися.

— Слухайте, Горбатюк! А того не могло статися, що хтонебудь з засуджених вами тепер реабілітований?

Горбатюк робить наївні очі.

— Ну і що ж? Зовсім можливе. Реабілітований — і з Богом. Я цілком приєднуюся й підтримую.

— А ви не боїтеся з таким зустрітися на вулиці?

Горбатюк кидає на мене насторожений погляд і щиро дивується:

— А чого мені боятися? До чого тут я? Тоді були одні закони, тепер інші. — Він оглядає залю і додає вже спокійніше: — Та й не зустрінуться... Ще не зустрічалися.

— Що, всіх до найвищої?

— Чому всіх? Не всіх. Розбиралися, — каже він і засуває руки в кишені штанів. У очах його з'являється вираз нахабнува-

тої самовпевнености, якою він німо й майже вороже протинає мене.

Так, це його заспокоює. Не зустрінуться. Засуджені не погрожують, сумління не докучає. Ще б трохи обілити, підфарбувати себе перед людьми, і тоді можна вважати себе сумлінною людиною, нарівні з іншими. За все погане хай відповідає Берія...

Горбатюк встає і, відхиливши фіранку, рішуче відчиняє вікно. У залю широко вливається потік нічної прохолоди. За хвилину робиться вже досить холодно, і він натягає темний у дрібну клітку піджак з окулярами й двома самописками в нагрудній кишені. Вигляд його замкнутий, однак у думках, мабуть, так само, як і в мене, триває не дуже приємна розмова.

— Ні, ти помиляєшся, дорогий. Це тепер розвели демократію. Готові всю наволоч реабілітувати. Докази! Балачки це, скажу тобі. Коли що, він усе так перекрутить, що хоч нагороджуй його. Тут треба почуття мати. Нюх. Правда, у мене око було вправне. Я, бувало, на такого гляну — і наскрізь бачу. Докази десяте діло. Доказ, коли треба, на кожного можна укласти. Он як!

Від сусіднього столу встає той плечистий, у сірій куртці бльондин.

— Віконце можна закрити? Дівчата просять.

Горбатюк невдоволено обертається і непорозуміло дивиться на хлопця. Той широким жестом закриває фрамугу.

— А ну, відчиніть! — похмуро наказує Горбатюк і зривається. Бльондин уже ступає до свого стола, а Горбатюк широко відчиняє вікно. — Не ви відчинили, без вас і зачинять...

На обличчі бльондина раптова розгубленість. У сірих жвавих його очах спалахує гострий вогник.

— Дівчата замерзли! Ви розумієте?

— Замерзли — хай дома сидять. У ресторан, як і в монастир, з своїми статутами не ходять.

— Ну, знаєте!..

Зробивши мало не фехтувальний випад, хлопець з тріском зачинає вікно. Горбатюк з тріском його відчиняє. Молодь за столом обертається в їх бік.

— Ігоре, досить! Нам уже не холодно.

— Ігоре, Ігоре! Лиши його. Ми зараз підемо! — підвівшись, кличе друга Ерна.

Ігор кидає крізь зуби щось образливе і повертається за свій стіл. Горбатюк, задушливо сопучи, сідає на своє місце. Хапається за цигарки. Руки його тремтять.

— Бачив! — киває він мені. — Бачив, що робиться? Пацан, молоко на губах не обсохло, а дивися! Нахабства скільки!

Він припалює, кидає на підлогу сірник, на стіл — цигарки.

— Розбестилися, розумники... Як ті, за війни. Старший мов-

чить та кориться. А трапиться лейтенант, щойно з школи, на губи пух, а вже філософію розводить. Як же — десятилітку скінчив! То зброя йому не та, то наказ неправильний. Нахаби! . .

Я поглядаю на його примітно пом'яте життям обличчя, зморщену коротку шию. У глибоко схованих під бровами очах злість і ще щось чи то полохливе, чи то нахабне. Відбитка якоїсь притавленої думки блукає в їх глибині. Я не хочу думати про цю людину погано. Але я не бачу в ньому й того, що мені хочеться бачити — ні тіні каяття, доброти, відбитки передуманого й пережитого. Передо мною з виглядом несправедливо покривдженого сидить розлютований чоловік, який уперся й не має наміру ні в чому поступитися. І від цієї його впертости в мене поволі накипає лють. З силою я намагаюся опанувати себе. Треба бути спокійним. Моєю зброєю повинна бути тепер тільки логіка. Вона мені послужить вірно, бо моя правда.

— Скажіть, Горбатюк! А ви забили на війні хоч одного фашиста? — питаюся я спокійно, наскільки це мені вдається.

— Я? А пощо? Пощо мені їх забивати? Це не моя справа. У двадцятому столітті — повний поділ праці. У тому числі й на війні. Кому бігати в атаку, кому стріляти з гармати. Кому літати в небі. А інший усю війну просидів за столом у штабах або варив сталь. У кожного своя справа.

— Вашою було — судити?

— Ну й що ж? Судив.

— Нещасних за полон? Командирів за невзяття висот і сіл? Лейтенантів за розмови? За вигаданий контакт з ворогом? За нічліг у тому самому селі?

Я мало не кричу. Щось у моїй поведінці свавільно виривається з-під контролю. Він хмуриться, совається на стільці і кричить у гримасі губи.

— Траплялося. Карали й за це.

— І тепер ви не каетесь?

Він скидає голову. В очах його застаріла кривда й ненависть.

— У чому?

Уже ми обоє кричимо. За сусіднім довгим столом обертаються в наш бік. У другому ряду оглядаються офіцери. Я вискакую з-за столу. У грудях знайома порожнеча і слабкість. Заля хитається. Я хапаюся за груди і, зачепивши стіл, кидаюся до виходу.

Біля швайцара одягається двоє молодих. Він уважно огортає її плечі плащем. Вона усміхається в трюмо, і я падаю побіч на стілець. Підлога пливе вбік, стіни хитаються. Серце рідкими, міцними ударами б'є в груди. Двоє залишають ресторан.

Старий швайцар спирається на прилавок і з погордливо засуджувачим виглядом дивиться на мене. Я розумію його мовчазний докір і думаю, яке недоречне все це. Бракує ще бухнутися на підлогу й опинитися в лікарні. Звичайно, скажуть — від перепою . .

— У вас випадком валідолу нема?

Швайцар, перш ніж відповісти, зідхає.

— А пощо йому тут бути? Ресторан — не лікарня, — бурчить він. — Можна пити, але треба знати міру.

— Не в питті справа, батьку. Тут... понервувався...

— Дуже нервові стали, — недовірливо бурчить старий і ступає в кут. Навряд чи він вірить мені, але все ж незабаром вертається до прилавка з якимось палірцем. Повільно розгортає його і прокуреними до рудого пальцями дістає біленький круглячок-таблетку.

— Що це?

— А ти ковтни. Поможє, як що...

Подумавши, я ковтаю таблетку. У роті лишається неприємний металічний присмак.

— Ну, як?

— Трошки відходить. Серце, знаєте...

— Ех, серце, серце! — з мудрою старечою розважністю бурчить швайцар. — Серце воно — мотор. Зіпсується — з копилів геть. Не бережетеся ви, молоді.

— Не той час, щоб берегтися.

— Не той? А який же вам ще треба. Гроші є. Квартири держава дає. Посади. Чого вам ще треба? Якого дідька бракує? Ми, бувало, у ваші роки — аби з'їсти було... А ви?

— Бачите, коли наїсися доста, так захочеться й жити по справедливості.

— Справедливість! — з іронією каже швайцар і впирається в мене тяжким поглядом вицвілих очей, які, видно, немало бачили на віку. — Он збілів як, Спотів. От тобі й справедливість... Ти, тее, коло вікна сядь. На вітерець. На вітерці воно ліпше буде.

Я пересідаю до вікна. Фрамуга трохи прочинена. Нічний вітер ворушить фіранку. За вікном десь недалеко на коліях захрипло пихкає паровозик. На запасних довгі сполучення зелених вагонів. Кілька жінок зі шлангом миють їх блискучі залізні боки. На віядуку з поспіхом проходять перехожі. По той бік за станцією світяться довгий ряд вуличних ліхтарів. Десь далеко самотнім вугликом у світловому небі горить червоний вогник на заводському комині.

Моє серце марудно й вельми неохоче заспокоюється.

Залитий місяцем степ, гримлять танки, сморід газоліни, колючий вітер в обличчя, і тепло. Так, тепло. Правда, тільки біля ніг, де густо піддуває нафтовим духом через жалюзі. І все ж рай!

Тільки треба триматися, щоб не схитнутися від м'якої, але розго-
нистої танкової гойданки.

І ми тримаємося за вежу, учепившись руками за її нахололі
поруччя. На моїх колінах лежить голова Юрка, я однією рукою
притримую її; а німець, сидючи збоку, видно, заклопотаний влас-
ними справами і байдужий до нас усіх. Біля нього, прихиливши-
ся до вежі, стоїть Сахно. На боковинах і закрилках танка якісь
скриньки (мабуть, набої), біля мене побіч слизький обкорований
окоренок. Слідом гуркоче другий танк. Там Катя. Її коротенька
постать ледве підноситься над вежею. Здається, нам нарешті по-
таланило — тепер ми вже вирвемося.

Але ми відстали від головної колони і, поспішаючи, наздоганя-
ємо її. Морозний вітер гостро б'є в обличчя. Небо вгорі яскраво
миготить міріядами зір, і серед їх гущини яскраво сяє місяць.
Чіткі сині тіні від придорожних стовпів тягнуться до самих
колеїн. Навколо видно далеко-далеко. У цій далечі ззаду лиши-
лися німці — видно, як на обрії сиплються рвучкі блискавиці
трас. Там бій. Там ті, що за наказом полковника лишилися на па-
горбі за селом, щоб дати нам можливість вирватися з біди. Тіль-
ки куди? Здається, ми їдемо далі на захід, значить, не в свій
тил, а туди, глибше в німецький. Це не радує і, звичайно, несе з
собою новий клопіт. Але я не хочу думати погано: там війська,
там сила бойових частин, там начальство й організація, там не
дадуть загинути. Правда, ззаду, мабуть, не відстануть від нас
німці. Їм, оточеним, так само треба прорватися туди, на захід.

Я відвертаюся від зустрічного вітру, глибше в ковнір втягую
застиглу, в бинтах голову. Але в такому стані заважає за спиною
карабін. Я знімаю його і з тугою в душі вдивляюся в далекі
ознаки бою, що блискають у нічному мареві. Тільки ми все ж та-
ки віддаляємося від того злопам'ятного села. Могутньо ревучи на
підйомі, танки минають степову балку, проскакують клин поляг-
лого, не зібраного восени соняшнику. Іскри-трасери вдалині по-
ступово зникають, тільки часами поодинокі черга невисоко злі-
тає над краєвидом і гасне. Навколо ж спокійно, і все було б до-
бре, якби не Юрко. Він непритомний. Я щільніше загортую на
ньому кожушок. Тіло його здається тут довгим і незугарним, чо-
боти ледве не дістають до вихлопних рур. У гойданці тільки й
дивися, щоб не сповзти в сніг. Хоча б живим довести його до яко-
гось санбату. Хоч би встигнути... Наш танк одначе вже наздо-
ганяє задні в колоні машини, гойдання й поштовхи зменшують-
ся. Несподівано до мене нагинається й щось говорить Сахно.

— Що?

— Кажу, приїдемо, підете зі мною! — голосно кричить він
просто в обличчя.

— Куди?

— Не має значення. Куди накажу.

От тобі й радість! Не встигли вирватися з одного лиха, як попереду з'являється нове. І, дивна справа, ці скупі слова Сахна вражають куди більше, ніж усі його погрози там, під носом у німців. Тут він — сила, а я слабина, тут уже не пошлеш його куди не треба — мусиш підпорядковуватися.

Пригноблений, я сиджу, прихилившись плечем до шорсткого боку вежі, і поглядаю в хабаззя соняшників, що знову обступає дорогу. Напруження моє поволі спадає, я зовсім знесилився за цю добу. Здається навіть, що я відчуваю, як тоненько й боляче тремтять, прагнучи якогось перепочинку, мої розтерзані нерви.

Ноги, однак, утрілися, і в пораненій стопі ніби метушаться мурашки — зайшлася чи відходить, не зрозумієш. Зате мерзне рука на вежі. Я хочу погріти її, і щойно розцібаю гаплики шинелі, щоб запхнути її за пазуху, як громовий вибух розколює світ. Танк стає дуба і на мить ніби зависає в повітрі. Якась шалена сила відриває мене від криці і кидає в снігову безодню.

У першу секунду я не розумію, що сталося, і, тільки відчувши під собою землю, непевно догадуюся: міна? ! Потім, виплюнувши з рота сніг, зриваюся серед бадилля на коліна і знову падаю. На дорозі, побіч неї і ще десь попереду нічну темінь рвуть вогненно-червоні вибухи.

— Гр-р-рах! Гр-рах! Грах . . .

Ні, це не міна . . . Але що тоді? Звідкіля? У гарячці я ніяк не можу втямити. Я тільки відчуваю: ми вскочили! І в ту ж мить мене пронизує сполох за Юрка. Спотикаючися об коріння, я кидаюся до танка. Він стоїть упоперек дороги. На вежі швидко мигає якась постать — хтось ніби вискакує через ляду. І раптом серед секундного стишення до мого слуху доноситься важкий, густо замішаний у небі гул.

Бомбардування . . .

Це жак! Така світла ніч. У степу хоч голки збирай, а тут, на дорозі, танки. Звичайно ж, чого було чекати? На що сподіватися? Усе зовсім звичайне, інакше не могло й бути . . .

Протягтий тривоگوю, я добігаю до танка. Обсипаний снігом, він, однак, цілий. Зверху на тому самому місці розкинуті ноги Юрка. «Неживий!» — б'є в голову сполох. Я кидаюся до борта, щоб злізти нагору, і ледве не падаю, спотикнувшись об німця. Той корчиться на землі, притиснувшись до опорних котків, охопивши голову руками. Ніби на мертвяка, я ступаю на його спину і звалююся грудьми на танк.

Знову зверху навальний гуркіт і виск. Але в зоряній чорноті не видно нічого. Тоді я з переляку, що не встигну, недоречно кричу німцеві:

— Фріце! Фріце! . .

Він, видно, розуміє і зараз же кидається до танка. Я хапаю за плечі Юрка. Німець, витягнувши знизу довгі руки, приймає на них Юркове тіло. Обидва вони зараз же падають у сніг. Ззаду, спереду й навколо розколюють землю могутні бомбові вибухи. Я ще не встигаю скочити з танка, як найближчий з них поглинає мене в яскраву, на півнеба вогненну прірву, і я з болем опиняюся десь у снігу. Однак я цілий. Я відчуваю це і одразу ж зриваюся на всі чотири. Тільки чомусь я нічого не бачу — ні танка, ні Юрка. У очах червоне марево, а в ньому чорний рій метеликів. На хвилину я зовсім бентежуся, не розуміючи, що зі мною й де я?

Руками в розпачі загрибаю сніг, хапаюся за мерзле бадилля, кудись повзу. У рукавах до ліктів сніг. Сніг за ковніром, у вухах. А в очах — спалахує вогненний морок.

Нові вибухи знову кладуть мене долілиць. Пластом снігу завалює спину, голову, ноги. Але я живий, і знову зриваюся на коліна. Нічого не бачачи, я ошаліло кручуся на снігу, не розуміючи, куди податися. І раптом недалеко прорізується з п'ятьми щось яскраве, якийсь вогонь... Ага: це горить танк. Не наш, далі на дорозі. Поволі земля в моїх очах відділяється від неба. П'ятьма швидко розходиться, я бачу закиданий землею сніг, чорне небо і знайому силуету нашого танка. З раптовим полетшенням кидаюся до двох недалеких постатей — німця й розпластаного на дорозі Юрка.

Юрко лежить на боку. Я спочатку загортаю його поли і ривком підсуваю його обважніле тіло ближче до гусениці. Потім, припавши до нього, переживаю нову, жахливо безмежну серію вибухів. Вони тривають вічність. Я чекаю, затиснувши в собі всі емоції — і страх, і надію, — зосередившись тільки на одному — витримати. Вибухи, навіть не віряться, врешті стихають. Задихаючися від тротилової задухи, я кілька секунд спрагло хапаю ротом повітря і чекаю нового виття. Але його щось нема. Павза тиші все більшає, вискливий дзвін у вухах міцніє. Не знати, що це — тиша, чи, може, я оглух... Але ось попереду чути невіразні голоси, лайку — здається, щось кричать чи, може, командують. Танк побіч, ніби жива істота, здригається від мотора. Не вже їхати?

Я щось вигукую. Німець звинно зіскакує на танк. З усієї сили напружившись, я підіймаю Юрка. Німець з напруженням стягає його за ковнір нагору.

І тут танк, люто заревівши моторами, зривається з місця.

Образа і злість, звившись в клубок, надають мені сили. Танк минає мене, але я в останню мить кидаюся ззаду у гарячий струмінь його вихлопів. Під руки потрапляє петля троса. Я хапаюся за неї. Але вона несподівано податливо тягнеться, я важко сповзаю і якийсь час розпачливо волочуся в диму вихлопів.

Я хочу крикнути, але в гуркоті дизеля не чую свого голосу. І раптом угорі — зігнута постать німця. Він нагинається і з силою підхоплює мене під пахву. З його допомогою я здираюся на танк і розпластуюся на жалюзі.

Німець мовчки ступає до вежі, і я не дякую йому. Мені, як ніколи за цей день, хочеться кричати, вити, лаятися: що ж це робиться? Але я мовчу. Побіч лежить Юрко. Його голова, метиляючися, б'ється об ріг притрушеної снігом скриньки. Я відчуваю, як мною опановує байдужість. До всього. І так спокусливо їй піддатися. Сахна, здається, вже тут нема, мабуть, достукався. Дідько з ним: у мене ні радості від цього, ні смутку. Мені всі однакові, навіть німець. Тільки не Юрко. Трошки відпочивши на танку, я з особливою гостротою відчуваю, що Юрко — мій вічний біль і клопіт. Ріднішого від нього в мене на світі нікого нема. Ставши на коліна, я підсуваю друга до вежі і тоді в якійсь незвичайно загостреній до нього чутливості догадуюся: він стогне. Значить, ще живий.

Це зворушує мене до сліз, окрилює, як щастя. Занадто великою душевною ціною оплачене його життя, щоб тепер погодитися на його загибель. Я нахилиюся над Юрком, повіки його здригаються і сіре, воскове обличчя оживає.

— Юрку!.. Юрасю!.. Юр!.. — кричу я, не знаючи, що сказати, чим утішити його. Але я бачу, він пізнає мене. Тільки він не усміхається, як раніше, а скошує погляд набік і секунд п'ять, ніби напружено згадуючи щось, дивиться вгору на місяць. Видно, він щойно опритомнів і ще дуже знесилений. Губи його, однак, слабо ворухаються, я низько нахилиюся вухом, — здається, він щось питається.

— Усе добре! Усе добре, Юрасю! Скоро приїдемо! Скоро!

— ... куди?

— Куди їдемо? У шпиталь, Юрасю! У Знам'янку! Там армійський шпиталь, ти ж знаєш! — розпачливо брешу я. Зрозуміло ж, він тепер слабкий, як дитина, і я хочу охоронити його від важкої нашої правди. Хай він не знає її й не турбується. Так буде ліпше.

Нас різко кидає вбік, я хапаюся за вежу. Побіч палає розвернений бомбою танк. Купа вогняного заліза покрила всю дорогу; крутими ривками ми об'їжджаємо її. А там горить сніг, горить гума котків, горить криця. У колеїнах перекрутилися гусениці, за канавою лежить зірвана вибухом вежа. У повітрі дим, сморід. Навколо дороги густі виворотини мерзлої землі і скрізь — глибочезні ями вирв. Я з острахом поглядаю в небо, чи не вдарять ще? Невже вони відчепилися від нас?

На вежі брязкає ляда. Мабуть, щоб легше бачити дорогу, звідти вилазить чорна постать у шоломі. Чоловік озирається на вогнище й потужним голосом кричить нам:

— Ну що? Цілі?

— Цілі, — відповідаю я, хоч він ледве чи чує мене.

— Ну-ну! Тримайтесь! Це вам не піхота-матінка. Танки!

Іди ти з своїми танками, думаю я. Добре тобі в цій сталевій скринці... А як нам? Але я не встигаю щонебудь відповісти, як на вежі ворухиться друга ляда і з неї невисоко висувається збита набік кубанка. Сахно?..

Так, Сахно. Я вже думав, що він щез. Але він не загине! Він відразу схоплює нас мовчазним поглядом, ніби рахує, і, видно, задоволений тим, що всі на місці, одвертається, щоб дивитися вперед.

Тільки довго дивитися тим двом головам з ляд не випадає. Я, мабуть, перший зауважую, як у зоряному небі ніби щось мигнуло, чи може мені тільки так здається. Але зараз же обапів дороги у снігу знову виростає кілька високих вибухів. Правда, цього разу вони ніби слабші, ніж раніше. Може тому, що рвуть далі? Я бухаюся головою об крицю. Побіч розгонисто брязкають ляди. Танк додає газу.

Якмога нижче ми тиснемося до танка. Танк шалено мчить, і ми ледве втримуємося зверху. А навколо починається пекло. Земля переміщується з небом, гаснуть усі до одної зорі. Над дорогою, густо начинена уламками, бушує сніжно-земляна віхола. Я пластом лежу на танку, тісно підбившись під виступ вежі, і обіруч тримаюся за Юрка. Я вже розумію, що вони не одв'яжуться. Мабуть, вони доканають нас. Але хай буде як буде, аби тільки не скинуло з танка! Хай б'є разом — дідько з ним! Коли судилося гинути від однієї бомби — не страшно. Не таке воно, наше життя, щоб за нього стільки мучитися. Гинуть і не такі!.. І все ж боляче і страшно чекати тієї миті, коли в твоє тіло рубоне зазублений сталевий черепок, здібний перебити рейку.

У повітрі суцільний грім. Вибухи, гуркіт танків, виття бомб, виск уламків. Добре ще, що нас з одного боку прикриває вежа і наша машина остання. Дістається більше переднім. Але перепадає й нам, особливо з боків. На Юрка летять великі тріски від окоренка. На вежі з того боку, де німець, яскраво спалахує, ніби електричне замикання. Блискає вже другий раз зовсім побіч — біля мого плеча... З незвичайною, майже фізичною виразністю я відчуваю жахливу м'якість мого тіла. Як просто його пронизати, пробити, розірвати. Раз за разом уламки викресують з криці гарячі іскри, прискають на нас. Але танк, молодця, не зупиняється. Він мчить по дорозі, часом збочуючи. У одному місці оминає нерухому, мабуть, підбиту машину з одкинутими лядами та великою двадцяткою на вежі і різко гальмує. Кілька чоловіка чіпляються за борти, за трос і ввалюються до нас. Я боюся, що затопчуть Юрка, вони й справді не дуже оглядаються. Один з них

поранений і стискає пальцями поранений бік. Другий, у розстебнутій ватянці, лається і, злізши, відразу запускає автоматну чергу в небо.

— Вогонь! Усім вогонь! Чого пригнулися! Вогонь! — кричить він на нас з німцем.

Танк кидається з боку на бік, я однією рукою знову хапаюся за скобу на вежі, а німець разом з усіма починає гахати в небо. Я не відразу втямлюю, що в нього — мій карабін, я тільки слабо дивуюся: по своїх? Але незабаром розумію, що тут уже не до міркувань моралі, політики — тут бій і треба оборонити своє життя.

Вони то безладно, то сальвами б'ють понад дорогою, і, мабуть, нікому не в знаки, що крайній біля них — німець. А я мовчу про це — хай стріляє. Тепер я не боюся, що в нього зброя. Я майже впевнений, що він нам лиха не зробить.

Я втрачаю почуття часу і не знаю, скільки триватиме бомбардування.

І все ж за якийсь час літаки від нас врешті від'язуються. Робиться ніби аж тихо, і в цій тиші — скрегоцуть гусениці й виють мотори танків. Мабуть, скоро почне світати, небо робиться особливо чорним. (Кляте нічне небо, від якого ми сьогодні стільки витримали!).

Під ранок дев'ять танків в'їжджають у якесь велике, по-нічному порожнє село.

Я думаю, що ми його хутко проскочимо і денебудь нарешті приєднаємося до передових частин. Але танки чомусь збочують під плоти і по одному зупиняються.

Сонна глуха тиша б'є у вуха. Обнадіює й турбує. Що далі?

27

Нас зсаджують з танків і зводять в одне місце на вулиці. Набирається чоловіка з десять — здорових, що вночі прибилися сюди з інших частин, і поранених. У тому числі трое тяжко — Юрко, один автоматник з простреленим животом і той таки літун. Дивно, який він живучий — мабуть, переживе всіх! На щастя, з нами знову Катя. Грубувато покрикуючи, вона відразу наказує перенести лежачих у хату.

Решті наказано чекати, і ми мовчки стоїмо під глухою, покромсаною стіною мазанки, поки від перших у колоні танків швидким кроком до нас підходить знайомий підполковник. З ним поруч Сахно. Порожній рукав капітанового кошушка легко тепліється при боці.

— Ну як, орли? Дали жару? — жваво питається підполковник і сам собі відповідає: — Дали, наволоч! Ліпші екіпажі утроби-

ли. Значить, так: далі підете самі. Ми повертаємося контратакувати. А ви до Лелеківки. Вісім кілометрів. Ясно?

Ми всі мовчимо. Вісім кілометрів — не багато, але при тій умові, коли здорові ноги. А коли прострілені? Та ще трое тяжко поранилих? Як їх дотягнеш? Тільки про що питатися — і так дякуй цьому чоловікові за його добрість. Не покинув, як інші, — вихопив майже з-під вогню. Тепер у нього свій клопіт.

— Ну, ясно, не ясно — нічого не вдієш! З собою вас не візьму. Самі розумієте. Тут лишатися не раджу. Уранці вони знову вдарять. — Підполковник махає рукою в напрямі дороги. — То так: старший оцей капітан, — киває він на Сахна. Той мовчки переступає на снігу. — Він поведе.

«Здорово!» — думаю я. Усе життя мріяв мати такого старшого. Доля чи диявол ніби насміхається з мене. Але дідько з ним. Хай веде. Командирів, на жаль, не вибирають. Подивимося, як приведе.

Підполковник обертається і енергійно крокує до передніх машин, які вже заводять мотори. Відразу ж по одній вони зриваються з місць, і незабаром ми лишаємося самі. Місяця вже нема, угорі гаснуть зорі, темніє нерівна смуга Чумацького Шляху. Здається, починає світати. Незвично тихо й пустельно робиться на вулиці цього мовчазного села, у хатинах якого де-не-де вже сліпо відсвічуються вікна.

Коли танковий гуркіт на вулиці глухне, до нашого замовклого гуртка підступає Сахно.

— Так... Усі тут? Раз, два, три, чотири, п'ять...

— Трое важких у хаті, — каже хтось з поранилих. Сахно відразу перестає рахувати.

— Чого це в хаті? А ну, всіх сюди!

Кілька чоловік здоровіших, риплячи снігом, ідуть через вулицю в хату і незабаром витягають звідти двох. В одному я ще з вулиці пізнаю Юрка. Його несе німець і танкіст у ватянці — вайлуватий, плечистий хлопець, видно, один з небагатьох, кому вночі пощастило, втративши танк, лишитися живим. Літуна несуть двоє розвідників у білих подертих маскхалатах, яких підполковник долучив до нашої групи. За ними йде Катя. Сахно нетерпляче ступає назустріч.

— Так... А де третій?

— Там, — киває на хату Катя. — Не варто чіпати.

— А то чому?

— Чому, чому... Безнадійний. Доходить.

Сахно хвилину мовчить, видно, щось зважує, а потім озирється й киває на мене:

— А ну, давайте по третього!

— Я не можу.

— А як через «не можу»? Я наказую!

— Пощо його брати? — огризається Катя. — Помирає людина. Пощо його мучити?

— Не ваша справа. Беріть пораненого! — льодовим тоном наказує Сахно, стоячи в насунутій на чоло кубанці і задиристо виставивши вперед своє квадратове підборіддя. Катя півголосом кидає йому щось образливе і повертається на подвір'я. За нею шкутьільгаю я. Прорипівши дверима, ми заходимо в хату.

Поранений, весь мокрий від поту, нерухомо лежить на ліжку. Над його головою горить сліпак. Біля порога з мокрим від сліз обличчям загортається в козушок наполохана жінка.

— Ой, діточки! Ой, лишенько! Куди ж ви його? Він же такий слабий.

— А ну, відійди, тітко, — байдужа до її гомону, каже Катя і підводить небораку. — Дайте якесь рядно.

Попорпавшись в лахмітті, господиня розстеляє на підлозі якусь постільку, і ми перекладаємо на неї пораненого. Але він роздягнений, весь у бинтах і без шинелі, як його нести?

— Це ж він замерзне, загине! . . . Ой, у нього ж десь матуся, — ледве не голосить жінка й скидає з себе козушок. — Натє, укрійте, бодай тепліше буде.

Тітка починає світити над головами каганцем, Катя загортає автоматника козушком і ненароком наступає на мою незграбно оббитовану ногу. Я ледве не падаю від болю.

— Ще не відморозив? Ну, так відморозиш! — зятято обіцяє Катя. — І гангрена ще насяде. Чекай! — І раптом з злосливою нестриманістю гукає: — А ну, рвони! Годі корчитися.

Наступивши ногою на рукав козушка, вона пробує його одірвати, але не може й кидає в мої руки. Я рву міцніше, вона притримує, і рукав нарешті з тріском відривається.

— Ой, що ж ви робите? — Що ви рвете мою одежину! Щоб вам руки поодривало, ноги попереламувало! — раптом сварливо приказує жінка.

Катя суворо прикрикує на неї:

— Замовкніть! Хіба вам не однаково! Того шкода, а того ні.

— Нелюдська ти людина. Лайдачка. Моя одежина, що ви нарobili!

Дідько, зв'язалися ще з цією бабою! Розкричалася, ніби її хто підмінив . . . Мені ніяково й хочеться кинути їй і рукав і козушок, аби відчепилася. Але Катя, не зважаючи на сварку, наказує:

— Маєш і натягай. Тепло й м'яко буде. На морозі дякувати будеш.

Я мовчу, затаївши в душі ніяковість, і мовчки дякую цій вогонь-дівчині. Задубілій нозі в рукаві справді робиться тепло і

м'яко, трохи, правда, незграбно, але не біда. Головне тепло. До болю я вже призвичайвся.

Ми виносимо чоловіка на вулицю, де нас чекають, і Сахно нетерпляче підходить до Каті.

— Усе?

— Усе.

Капітан ще раз оглядає бійців уважним мовчазним поглядом (напевно, рахує) і, нічого не сказавши, іде в ту ж таки хатину. Коли кроки його затихають, Катя опускає пораненого на сніг.

— Гад!

Я на питаюся — я вже знаю, про кого це вона. І я мовчу, бо сам тієї ж думки про нашого начальника. Тепер — я знаю — він пішов перевіряти, чи не лишився там хто. Нам він не вірить. І якраз до речі, там розплачеться та баба, буде скандал. І справді, незабаром повернувшись, Сахно суворо оголошує:

— От що! Без мого дозволу в хати не заходити! Кожен відповідає за себе і за сусіду так само. Поранених не залишати. Що б там не загрожувало. Населенню забагато не довіряти.

— Чи вже ж?! — півголосом сумнівається хтось ззаду. Сахно, однак, залишає репліку без відповіді.

— Коли на випадок припече, живими не здаватися. Ясно? Зброя є? У кого нема, я допоможу. Слабонервним так само. Питання будуть?

— Ясно. Не на лекції. Скоріше треба, — каже танкіст.

— Це не лекція! — похмуро оголошує Сахно. — Це наказ. І я вимагаю його виконання.

28

Горбатюк вибігає з залі і як був, у піджаку і без капелюха, кидається в другі двері, на вихід. Але двері зачинені, він рвучко смикає їх, і тоді з-за перегородки виходить з ключем швайцар, який його випускає.

Я дивуюся, що там могло статися? Чому він не одягнувся і навіть не озирнувся? Може не розраховувався? Утік чи що? Але тоді, мабуть, узяв би пальто й капелюх.

Я вже трохи відійшов від своєї раптової знемоги і заклопотано вертаюся в залю. Одразу з дверей бачу, як молодь з-за столу повертає голови в мій бік. Усі дивляться на мене. Там таки, чекаючи, стоять дві кельнерки. Коли я підходжу до свого стола, одна швидко видирає з бльокнота сторінку.

— Одинадцять тридцять з вас.

Виявляється, він не розраховувався. Я відраховую половину. У

кишені в мене лишається троячка, якраз на дорогу. Кельнерка невдоволено скошує погляд.

— А ви не разом?

— Ні. Не разом.

— Пити разом. А платити...

Вона відходить, залишаючи в мені бридке почуття провини. Зв'язався на свою голову... Треба було...

Сідати за цей стіл мені вже не хочеться. Мабуть треба йти звідси зовсім. Перехопивши мій погляд, за сусіднім столом обертається Ігор.

— Ну й товариш у вас! Вилитий пережиток минулого.

— По міліцію побіг, — по-дружньому, як спільник, усміхається Ерна. — Зараз приведе. Посидьте з нами.

Так воно й повинно статися. Це зовсім логічне. Стара звичка взяла верх. Але хай його дідько візьме! Хай веде міліцію...

— Сідайте, сідайте! — запрошують дівчата й Ігор.

Я сідаю збоку біля столу між Ерною й блондинкою з густо начорненими повіками. Говорити мені нічого не хочеться — тільки слухати. Вони всі схвильовані інцидентом, але, здається, зовсім не втрачають своєї безтурботної жартівливости.

— Ледве не побився з Ігорем, — повідомляє Ерна.

Сусідка з другого боку питається:

— Він ваш колега? Чи колишній однополчанин?

— Однополчанин, — подумавши, кажу я.

— Наволоч він!

Ігор підводиться й тягнеться до мене з пляшкою.

— Причепився, ніби я його колодки зірвав. А я не бачив у нього ніяких колодок. Чи були хоч у нього які колодки?

— Не в колодках справа.

Ігор наливає мені півкелеха.

— Гаразд, дідько з ним! Хай веде. Давай ліпше вип'ємо. А то посадять ще.

Ерна за столом аж підскакує і плеще в долоні.

— Ой, це здорово! Я буду тобі носити передачі, Ігоре! Медовий місяць у в'язниці.

— Півмісяця, — кидає крайній у чорному ґарнітурі. — П'ятнадцять, більше не дадуть.

— Залежно чого? Діб чи років?

— А дідька не хоче — років!

Я тихо сиджу, як гість на чужому святі, і починаю усміхатися. Мені добре. А вони нестримно тішаються чимось, як діти. Хоч, звичайно, давно вже не діти, особливо Ігор. Рослий, рукастий, широкої кости хлопець. І все ж мені в два рази більше, ніж кожному з них. Ми різні покоління. Різний життєвий досвід, освіта та, мабуть, і ставлення до того, що тут відбулося. І все ж я

їх розумію. Вони мені близькі своєю громадянською позицією. А це головне.

— Ну, то взяли! — Ігор підносить келех і, зауваживши мою нерішучість, пояснює: — Є невеличка підстава: ми з Ерною одружуємося.

— Он як! Ну, поздоровляю!

— Дякую! — Він лівою рукою лагідно пригортає до себе наречену. — У річницю Перемоги. Так би мовити, за родинною традицією. Як діти воєнних батьків. У Ерні — генерал-лейтенант. У мене — просто лейтенант. Невеличка різниця.

— Майже ніякої, — вставляє Ерна і нетерпляче пригублює келех. Я належно оцінюю дотепність її іронії. Рухливе, ніби живе срібло, обличчя цієї дівчини таїть стільки стриманої грайливости, що аж не віриться в поважність їхнього наміру.

— А де ж... ваші батьки-лейтенанти? Чи ви без них?

— На жаль, без них, — коротко зідхає Ігор і, розливши в келехи рештки вина, сідає. — Лейтенанти далеко. Її під Харковом, мій у Дем'янську. На вічній прописці.

У першу мить я не знаходжу, що сказати. Це не весело. Це вельми й вельми навіть журно. Тільки свою журбу вони, напевно, давно пережили, і після півхвилинової павзи Ігор підносить келех.

— Ну, то салют!

— Ну що ж! За ваше щастя, лейтенантські діти! — кажу я.

Щось тужливо-світле щемливою добротою опановує мої почуття. На мить я забуваю і про Сагна, і про Горбатюка, і про всі мої сьогоднішні турботи.

Усі за столом потроху випивають. Ігор підставляє келех і нервово розгортає цукерку.

— Тільки той дурень вечір зіпсував. Усе йшло гарно...

— Нічого. Це ще не найгірше...

Однак я не встигаю ще довести думку, як побіч зриваються дівчата.

— Он ідуть! Ідуть! Дівчатка, два мільйонери! Один, дивися, який бравий! Симпатыга!

На проході до нас сунеться Горбатюк. За ним, трохи відставши, з службовою поважністю на обличчях ідуть два мільйонери в білих кітелях і червоних кашкетах. Передній, досить літній уже, з поморщеним обличчям дядько, задній же — справді симпатичний хлопець. Горбатюк спиняється біля нашого стола і обертається до мільйонерів.

— Ось, коли ласка! П'яні. Нахабство, хуліганство і, врешті, політичні випадки. Он той, високий. І цей у чорному.

Старшина міліції офіційно-безстороннім поглядом оглядає всіх за столом, оглядає пляшки, довше затримується на мені.

— Так, Попрошу названих громадян пройти з нами.

За столом зривається Ерна. Встають дівчата й хлопці.

— А ми?

— Ви можете лишатися.

— Ні. Коли забирати, то всіх. Я Ігоря самого не пущу! — гостро оголошує Ерна.

Я так само встаю.

— Все ж вони свідки. Коли вже вести, то разом.

Горбатюк протинає мене ненависним поглядом.

— У свідки ви не набивайтеся. Ви мені так само відповісте. За зневагу.

— Ах, за зневагу! Ну що ж! Я готовий! Пішли!

Я перший виходжу з-за столу. За мною інші. Молодший міліціонер проходить наперед. Уздовж столів ми йдемо до дверей. З усіх боків до нас обертаються люди. Звідкілясь чути:

— Достукалися!

— Хулігани!

— Дармоїди!

— Може, валютники!

Затаївши в собі ніяковість, ми якнайшвидше проходимо повз швайцара, спускаємося по приступцях. Передній міліціонер послужливо відчиняє нам двері, від яких сполохано кидається жінка. Дівчата ззаду тихенько прискають сміхом. Взагалі ж, це не сімшне. Ми виходимо на площу.

У мені все кипить. Я знаю, що причин для серйозних наслідків нема. І я не боюся міліції. Але сам факт цього супроводу, майже під конвоєм, обурює до глибини душі. Я бачу помсту. Дріб'язкову, недоречно, підлу. І я прагну кари. Тільки до кари ще далеко. Ще не відомо, як поставляться до нас у міліції. Не відомо, хто там. А раптом такий же колишній голова трибуналу?

Міліціонери проводять нас повз службовий хід і зупиняються біля дверей з табличкою. Старшина обертається до всієї групи.

— Усім не заходити. Тільки ви, ви, ви і ви, — киває він мені, Ігореві, хлопцеві в чорному і Горбатюкові. Ерна хапається за Ігореву руку.

— І я так само.

— Прошу лишитися.

— Не лишуся. Він мій чоловік! — відрубує вона найсерйознішим тоном.

— Це не має значення.

— Ні, має!

— Так? Тоді прошу! Решта вільні.

Ми довго ще плентаємося притихлою вулицею, поки виходимо з села.

Тим часом настає ранок. Небо остаточно розчиняє в собі світланку синяву й світліє. Гаснуть дрібні зорі. З сірих сутінок виступає строката сільська околиця. Біля містка через струмок стоїть скосбочений, з відкритими лядами танк, підбитий чи покинутий — не зрозумієш. Далі, гостро смердячи розлитією по снігу бензиною, лежать два перекинуті мотоцикли з колясками. Ще далі, на узбіччі, горбиться бік кінського трупа з утоптаного в сніг гривою. При дорозі кілька чорних вирв — значить, і тут бомбардували. Тут починається поле, велике село скінчилося. На високому стовпі стирчить стрілка з чорним готичним написом: «Gruskoe».

Разом з танкістом і Катєю я несу Юрка. Мій друг тихо гоїдається на трикутному німецькому наметі і навіть не стогне. Мені чомусь здається, що він просто стомився і спить. Принаймні вельми хочеться, щоб так було. Хай поспить ще, хай! Бо що я скажу йому, коли він прокинеться? Чим утішу його, коли сам не знаю, де ми й куди йдемо?

Дорога за селом круто підноситься по схилу вгору. Наматавши на руку парусиновий риг намета і вельми вважаючи на поранену ногу, я з трудом шкандибаю по колеїні. З другого боку похитуються танкіст — чорний, як грак, чубатий хлопчина у промазученій ватянці. На його голові — командирський, на хутряній підкладці танковий шолом з шоломофоном, дріт від якого теліпається на плечі. Дорога вгору добре вгріла танкіста, хлопцеві душно і він усе збиває шолом на потилицю. А в мене вже, мабуть, відмерзла голова. Хочеться попросити шолома, але чи варто: не дасть. Катя притримує намет ззаду. Двоє розвідників попереду тягнуть доходягу автоматника. Ззаду за всіма, дуже зігнувшись, несе на собі безпомічного літуна німець. Це його примусів Сахно. До речі, інакше й не понесеш — нема кому. І літун, видно, зрозумівши щось, уже не жадає, як раніше, забити німця. Притихлий, він терпляче сидить у того на спині, охопивши забинтованими руками-куделями довгу німцеву шийку. Сам лише капітан без вантажу крокує збоку. Але він так само поранений, та й до того ж — начальство . . .

Врешті наша невелика група спинається по схилу на степову розлеглість і зупиняється. Не змовляючися, ми разом кладемо поранених на сніг і знеможено падаємо побіч. Сахно трохи марудить, але погоджується:

— П'ять хвилин!

Мій напарник-танкіст, широко розставивши в колеїні свої «кирзачі», з легкою заздрістю каже про нього:

— Суворий!

— Дурний, а не суворий, — поправляє Катя. Лежачи на боку, вона пильно загортає на Юркові кожушок. Юрко часто дихає. Танкіст повертає до неї голову.

— Ну, чому? Не знаю, як хто, а я люблю суворих. З ним в бою легше.

— Не довго ти, мабуть, у бою був, — кидає Катя.

Танкіст знову повертає розпашіле обличчя. Очі його хмуряться.

— Та вже ж, мабуть, більше за тебе. З-під самого Курська газую.

Катя іронічно хмикає:

— З-під Курська! Вояка! Ти б у сорок першому погазував! Або в сорок другому! Добре тепер газувати...

— Ти вже з сорок першого? — недовірливо оглядає танкіст дівчину.

— А ти що ж думав? З серпня сорок першого. Надивилася на таких вас. Суворих і ласкавих.

— Воно й видно! — хитрувато зауважує танкіст і одним оком підморгує мені. Я, однак, не поділяю його іронії — Катя для мене вже набула своєї особливої гідності, яку не може принизити ніщо з того, що він має на увазі.

Зрештою, мені не до розмов. Я вже відчуваю, що сили мої вичерпуються. Боюся, чи витримаю. Мокра від поту спина починає лото мерзнути, а в грудях по-давньому все горить від виснаження. Знову ж — нога. У стопі ніби тузає хто за якийсь нерв: нога на снігу сама помітно смикається. Болю в ній однак я не чую, холоду так само. Вона поступово робиться мені чужою. Це, я розумію, кепсько.

Здається, минуло вже понад п'ять хвилин. Хлопці зморено сопуть, розвалившись на землі. Я поглядаю наперед, де сидять двоє розвідників, і думаю: бодай би вже скоріше конав той їх автоматник. Може, це підло — чекати смерти товариша, але інакше ми тут, певно, засядемо. Однак, там, здається, щось відбувається. Один розвідник щось схилювся над бідолагою і незабаром гукає Катю:

— Гей, сестро. Подивися-но сюди...

Катя стомлено встає на одну ногу, потім на другу і з засніженою полою йде до розвідників. До них же підходить і Сахно. Вони там ще щось колупаються, але й так уже зрозуміло: автоматник сконав. (Варто було тягнути з села). І я з надією на якоесь полегшення позираю туди. Побіч, як ласощі, гризучи грудку снігу, обертається в колієні танкіст. Навіть апатичного, втомленого німця зрушує цікавість, і він підводиться з дороги. Що ж, може так і ліпше.

Але що це час від часу гуде? Ніби десь недалеко прогазує і стихне мотор. У селі чи далі? Може, десь у степу? Я вдивляюся в кривину сільських вулиць, але там нічого підозрілого не видно. Правда, дальній кінець села ховається за поворотом балки. Чи не підходять уже туди німці? Я напружую слух, але гул незабаром глухне. А може це мені здається так од перевтоми?

Тим часом над селом, над широчезною балкою і степом у ранішній морозній смузі сходить сонце. Якесь воно сьогодні незвичайно велике й червоне. Просто дивно бачити таку його яскраво-криваву кулю, яка повільно викочується зза краєвиду і непомітно сунеться вгору. Небокрай на сході так само червоний — широко й густо залитий якоюсь каламутною, слабо підсвітленою червоною-вістю. Щось недобре таїться в сьогоднішньому сході сонця... Щось тривожно-стишене народжується разом з днем і пригноблює. Я не можу усвідомити свої почуття, але якась тужлива прикрість мимоволі опановує мої почуття, і я вже знаю: це не на добре.

Я намагаюся затиснути в собі тривогу і поглядаю на Юрка. У високо піднятому ковнірі кожушка нерухоме на снігу його зосереджено-знеможене обличчя. Юрко все ще непритомний і, якби не рідкі тихі стогони, здавався б зовсім неживим. Танкіст спокійно хрумає собі сніг, ніби нічого особливого навколо нема. Я ж прислухаюся до голосів тих, біля автоматника, і розумію: Сахно наказує нести небіжчика далі. Розвідники ж відмовляються. Каття мовчить. Звичайно, негоже кидати його на дорозі, але й ми не залізні... Я встаю і, більше ніж доти кульгаючи, підходжу до капітана. Сахно, одкинувши полу кожушка, пхає в кишеню документи померлого.

— Треба про живих більше думати!

Сахно круто певертається до мене і високо скидає своє неголене підборіддя.

— Це ви про що?

— Про те, що чули. Хай бійці беруть молодшого лейтенанта.

— Вашого друга?

— Друга. Ну й що ж? Або того, — киваю я в бік літуна, який терпляче скорчився біля німця.

— Що, німця шкода?

— Не шкода, а огидно.

— Ах, огидно! А я думав, шкода. Співчуття, так би мовити, — стиснувши квадратів щелепи, кпливо цідить Сахно. І раптом владно наказує розвідникам: — Узяти труп!

Спітнілі й утомлені, розвідники переступають з ноги на ногу. Забруднені й подерті їх халати підперезані шкіряними німецькими пасами. І раптом в одного я бачу знайомі гранати. Так і є: вишкрябаний чимось гострим підпис: «Коваль М.», я не можу стримати здивування і ступаю крок до розвідника.

— Слухай, де ти їх узяв?

Замість того, щоб відповісти мені, розвідник чомусь хитає головою, хилиться, хилиться до мене і раптом усім тілом важко валиться на дорогу. Наступної миті, не встигнуши здивуватися, я так само падаю. У повітрі над головами проноситься близька низка куль: «Жві-в, жві-в, жві-в...» Німці?

Я відразу круто перекидаюся обличчям назад — ну, звичайно ж, ми прогавили — у селі німці! Чотири чи п'ять автомашин або транспортерів (а може, й танків) сунуться вулицею, і з передньої в наш бік шугають бліді в ранішньому світлі траси.

Зрозумівши все, я ривком кидаюся до Юрка. Побіч схоплюється з землі танкіст. Ззаду до нас підбігає Катя. Танкіст оглядається й ошаліло лається поганими словами:

— Гад, здурів чи що? Певно ж, свій...

— Свій! Знайшов свояка! Тримай намет! — кричить Катя.

— Бігом! Бігом! — кричить здаля Сахно (чи, може, розвідник).

Ми втрюх незграбно хапаємо Юрка, але його тіло тут таки сповзає додолу. Нова черга пирскає в очі снігом. Щоб затулитися від куль, я різко пхаю друга в колеїну, де глибше, і звалююся туди сам. Коли черга минає, зірвавшись, підхоплюю Юрка під пахву. Побіч підводиться з землі танкіст. Усе ще лаючися, він різко рве його за другу руку, ноги підхоплює Катя. Над головами знову проноситься вогненний струмінь, але не влучає. Здається, ми цілі. Почуття мої пригнічуються, у гарячці дубіє свідомість, лише одне, майже підсвідоме прагнення наказує: «Скоріше!» Я вже не оглядаюся, уся моя увага спрямовується тільки вперед. Сахно й розвідник, пригнувшись, далеко біжать по дорозі. За ними тягне лігуна німець. Другий розвідник лежить між колеїнами побіч з трупом автоматника. Звичайно, ті їх кинули. Але й нам нема як затримуватися — швидше! Хоча б яких сто кроків за пагорб — там ми заховалися б.

Черги б'ють то під ноги, то проносяться повз голови, вітер огортає сніговим пилом. Ми зриваємося і зараз же падаємо, але всіма силами тягнемо Юрка. Нарешті, котрий уже раз розпластавшись в колеїнах, бачимо — сховалися. Села не видно, кулі йдуть верхом. Тоді ми знеможено встаємо, і я віддаю друга танкістові, який за ковнір тягне його за собою по колеїні. Я плентаюся останній і слухаю: ось-ось загуркочуть мотори.

Ех, дідько, треба гранат! Як потрібно тепер гранат. І я лаю себе, що не взяв ті, від розвідника. Але як їх було взяти?..

Попереду снігова рівнина, і по ній пролягає дорога. Далі два ряди стовпів, якась будівля, — там, здається, чугунка. Туди втомлено прямують Сахно й розвідник. Розвідник, проте, зупиняється і, причекавши, починає помагати німцеві. Юрко в надійних руках танкіста й Каті. А я вже не можу. Я дістаю з-за спини свій карабін і падаю в колеїну.

Померти, чи що? Певно, це було б щастям — отак тихо заплющити очі й сконати. Тільки, знаю, така смерть для мене розкіш. Буде зовсім інакше: перебиті кості, розірване тіло, кров і муки... І буде скоро — ось-ось. Щойно виткнуться з балки німці. Тоді й кінець...

Але в магазині чотири патрони. Я перезаряджаю карабін і починаю чекати. Колеїна підо мною мілка й широка. Грубий слід «студбекера» подекуди затертий Юрковим тілом. Шматки снігу. Сліди. Кінські кізьяки. Коли добре націлитися, першими пострілами я можу підбити пару фрїців. На більше розраховувати важко. Але й для цього треба відітхнути, заспокоїтися. Хоча б устигнути!..

Але німців нема. З-за пагорба не чути нічого. Що за диво? Щось довго вони марудяться. А може їм наплювати на нас? Може повернули куди на іншу дорогу?

Я оглядаюся. Танкіст з Катею, випроставшись, несуть Юрка. Решта вже біля будівлі. Здається, там переїзд. Сяке-таке сховище. І значить, життя...

Це раптом обнадіює. А може і я встигну!

30

Не вірячи, що все якось обійшлося, я переходжу шосе, що по цьому боці біжить поруч з чугункою, і кульгаю на переїзд. Але це не переїзд, а радше будка обхідника — цегляна домівка, хлівчик, штабель шпал і кілька обсипаних снігом рейок на низькій підставці. Шлягбавмів тут нема.

Хлопці лежать у снігу за ріденьким поламаним штахетиком. Через його щілини стирчать на дорогу дві автоматні цівки. Чекають. І лаються. Принаймні лається сам Сахно.

— Яке ви мали право? Я вас питаюся?

Його сусіда-розвідник ворочається в снігу і з запалом виправдується:

— Так забитий же! Що я сліпий чи що? У голову ж куля!..

Дошкандибавши до хлопців, я боком падаю біля танкіста і просуваю в діру свій карабін. Попереду так ніхто й не появився. Видно, справді плювали на нас німці. Пополохали, забили одного і вдоволилися.

— Васілевічу! — гукає мене Сахно.

— Я!

— Ви забитого бачили?

— Ну, бачив. А що?

— А ви впевнені: він забитий, а не поранений?

— Я не дивився. Ви ж самі там стояли... Могли поцікавитися.

Сахно хвилину мовчить, щось зважуючи. Потім рішуче встає. — От що! — категорично оголошує він і повертається до розвідника: — Зараз таки підете і доставите сюди труп. Зрозуміло?

Розвідник так само підводиться з снігу.

— А пощо труп?

— Щоб я бачив, що він забитий! — втрачаючи рівновагу, раптом кричить Сахно. — Ви розумієте чи ні? Чи вам треба пояснити це зброєю? ! Ну!

Він готовий озвірити, розмахує пістолем, і я тепер не заздрю хлопцеві. Уставившись у капітана обличчям, видно, розуміє це і розвідник. Трохи повагавшись, він злісно плює в сніг і, ні на кого не глянувши, іде на дорогу. Під плотом нас лишається троє. Решта, напевно, в будівлі.

— Сопляки! Розтяпи! — лютує Сахно. — Я вам покажу, як виконувати накази!

«Здорово!» — думаю я. Видно командирську руку. І принциповість. Але пощо стільки крику? Самі — не дурні, розуміємо, що до чого. Накричавшись, Сахно вмовкає, ніби замикає свої щелепи, і лягає в сніг. Ми дивимось на дорогу. Розвідник хутко йде собі з автоматом під пахвою. Праворуч, десь зовсім близько — Кіровоград. У небі над ним розпливаються дими. Близька кано-нада трясє під нами землю. Але з якого боку передова — не зрозуміти: гримить навколо. Невисоко вгорі, кидаючи на землю густий гуркіт, проноситься зграя «ІЛів» — пішли на штурм. На небосхилі блідою плямою через рідку осугу блищить холодне сонце.

На дорозі, як і раніше, порожньо.

Я починаю мерзнути. І голова, і нога. У рукав кожушка набилося снігу. Там мокро. Турбує думка: як Юрко? Така дорога, мабуть, далася йому в знаки. І тут, ніби у відповідь на мої турботи, з-за рогу будівлі з'являється Катя.

— Молодший! Молодший! Друг кличе...

Від поганого передчуття в мене заходиться серце. Я зриваюся з-під плоту. Оддала підноситься голова Сахна. У його погляді підозрілива суворість службіста.

— На хвилинку, — кажу я і бреду за ріг.

У будівлі півтемрява. Вибиті вікна завішені шматтям. На підлозі злежана солома. (Видно, за цю добу забридаємо ми сюди не перші). Але тут тепло. Мене зустрічає літній згорблений чоловік у чорній ватянці. У куті на соломі понуро сидить німець. Побіч на якійсь свитці дрижить-колотиться у брудних бинтах літун. Німець час від часу вкриває його шинелею. Близьче до вікна стишено лежить мій змучений друг.

— Сядь, — тихо каже Юрко, відкривши й знеможено заплющуючи очі.

Я опускаюся біля нього на солому й мовчу. Я не знаю, що з ним. Чи не найгірше? . . .

— Тебе там не поранило? — тихо питається Юрко.

— Ні, Юрасю. Обійшлося. А ти чув? — питаюся я, затаївши дихання. Невже він усе чув, що робилося на дорозі?

— Я розумію, — маючи на увазі щось своє, каже Юрко. — З нами клопіт! . . . Самим стільки біди! Але знаєш . . . Не кидай. Дуже прошу. Я вже дідько з ним . . . Але мати в мене, знаєш же . . . Не переживе вона . . .

Він змовкає, і в мене відлягає від серця.

— Юр! Ну що ти! — дивуюся я, відчуваючи свою нещирість. Бо я не знаю, куди ми ще подамося? Чи здолаємо винести його живого? Не знаю, чому, але моя рішучість урятувати його похитнулася. І все ж я з раптовою впевненістю обіцяю: — І не думай про це: не кинемо!

Юрко чомусь вдивляється в стелю і здригається.

— Трясе, холера. А взагалі — мені ліпше. Я тепер відчуваю: виживу. Учора, признатися, думав, хана, — губами він пробує усміхнутися. І знову серйозно: — Вибратися б тільки . . .

— Виберемося, Юрасю. Тут уже недалеко. Ось німець по-може. Ще є двоє здорових. Не турбуйся.

Я оглядаюся на Катю, що тихо стоїть ззаду. І раптом бачу ще когось на підлозі в другому куті. Прикритий шинелями, він лежить у тіні. Тільки ноги в німецьких, дбайливо підкутих чоботях витягнулися до порога.

— Хто то?

— Німець. Хто ж ще . . . — каже Катя.

— Німець, синку, німець, — підтверджує старий, певно, господар цієї домівки. Він розслаблено шкандибає від порога і сідає на край тапчана. Потім задумано знімає шапку. На білій голіві кошлатиться ковтуном посивіле волосся.

— Звідки німець?

— Та тут, учора . . . Помирав на шосе. Ну, підбрав . . .

Я встаю, відкидаю край шинелі. На скривавленій соломі зжовкле, здається, молоде ще обличчя. Піврозплющені нерухомі очі. На погонах по два офіцерські знаки. Оберльойтнант вермахту.

— Усю ніч кидався. І плакав, як дитя. Нелегко відходив, не дай Бог. Тепер уже що? . . . Тепер царство небесне.

— Ти що, в німців служив? — вколовши його поглядом, суворо питається Катя.

Чоловік з докором підводить на неї очі.

— Чому так кажеш, дочко?

— Бо дуже жалісливий.

— Ну, хай собі жалісливий . . . Не погано це. А німцям я не служив. Я працював тут. Двадцять років тут працював на чугун-

ці, — з образою каже чоловік. — Себе годував. Невістку з дітьми. Та ще ваших двох у сорок першому виходжував... Поки рани загоїлися. Що ж, сам солдатом був. У ту миколаївську побачив лиха... У полоні в них був. Знаю.

— А цей? — киваю я на німця під шинелею.

— А що цей? Був, може, фашистом. А помирав — Бога згадувати почав. Гота, по-їхньому. Який уже тут фашист? Перед сконом. Смерть, вона всіх вирівнює. Тепер він просто людина. Небіжчик.

— Вилюдниш його! — каже Катя. — Мало ти, напевно, побачив їх...

— Та вже ж скільки трапилось, — сопе старий і спирається на коліно. Вузлувати його руки сплітаються у вузол.

Мені здається, що в німця на ремені зброя. Нагнувшись, я смакаю кобуру — справді, там невеличкий пістоль. На боку напис бельгійської фірми. На диво зручна рукоять щільно влипає в долоню. Інше мене не цікавить, а зброя знадобиться. Тим більше, що в магазині повно патронів. Ударом долоні я заганняю магазин у рукоять і ловлю на собі погляд Юрка.

— У тебе є? Нема? На, візьми. Хай буде.

Юрко ослаблю рукою бере пістоль. Але в його очах уже нема й крихти зацікавлення, звичайного в таких випадках. Я вже зауважив, що за важкий час поранення у погляді мого друга з'явилось щось нове, не відоме мені раніше. Якесь внутрішня настороженість усе настирливіше опановує його, роблячи майже чужим такого знайомого і звичного для мене Юрка. Це засмучує й мимоволі починає віддаляти його від мене, і я не знаю, що сказати йому. Раніша тривала спільність між нами порушується, мовчазний зв'язок зникає, і я змовкаю. Мовчить, переобуваючися на підлозі, Катя, мовчить старий на лавці. І раптом під вікном лунає вигук Сахна:

— Васілевіч! Васілевіч!

У мене завмирає серце — німці? Я вискакую в двері і на порозі стикаюся з Сахном. Ледве не збивши мене з ніг, капітан хапається за карабін.

— Дай сюди!..

І біжить за ріг до штахетика. Я кульгаю туди ж, чекаючи відразу побачити лихо. Але танкіст безпечно лежить на своєму місці, якимось аж надто спокійно вдвляється в далечінь. Після півморозу будівлі засліплює снігова яскравість, однак, мені здається, що полем хтось іде. Далеко й ніби тільки один. Тим часом Сахно швидко перезаряджає карабін і, притуливши його до штахетини, цілиться. Незабаром гахає постріл.

— Що таке?

Танкіст озирається, його обличчя одначе до байдужости спокійне. Хлопець киває в степ.

— Та той он дряпає . . .

Розвідник? Ну, так і є. Далеко, під самим пагорбом, ворушиться самотня невиразна постать. Відно, далеко відійшовши від нас, він збочив з дороги і тепер навпростець кудись суне по сніговій цілині. Спершу ця новина опікає мене гнівом, потім приходиться здивування — куди ж він керує? Якби до німців, не треба було сходити з дороги: німці ж у селі . . . Тим часом Сахно знову стріляє.

— Чекайте! — кричу я. — Що ви робите?

Однак капітан, не слухаючи, стріляє далі, тільки, видно, все ж далеко: не вцілиш. Розвідник же, мабуть, почувши його постріли, зупиняється і разів два махає над головою: мовляв, дідька мене дстанете!

— Що ви робите? Хіба він до німців?

Сахно, як загнаний вовк, озирається й зривається на ноги.

— А ви замовчіть! Замовчіть! — кричить він. — Ви розгіль-дядь! Вас у штрафну треба! Ви розкладаєте дисципліну! Я в трибунал вас передам!

Я собі сміюся. Наполохав! Трибунал! Дурень ти, хочеться мені сказати, але я знаю, тепер з ним ліпше не зв'язуватися. Я нагинаюся за карабіном, який він люто кидає мені під ноги, і відходжу. Сахно ж, викричавши погрозу, швидко йде в домівку і на розі зустрічається з Катєю. За нею шкандибає старий. Катя стривожена.

— Що за стрілянина?

Не відповідаючи, капітан рвучко скидає своє підборіддя.

— А ну, збирайте манатки! Марш звідси!

— Куди марш? Навколо німці, — спокійно каже Катя.

Сахно, на мить збентежившись, позирає на Катю.

— Туди! Вперед! До своїх! — махає він за домівку в поле.

Катя зідхає й одвертається. До Сахна, загортуючися у ватянку, підходить старий.

— Там міни, синку. Недавно німці розкладали. Сам бачив. Тут навколо вантажники стояли. А вони по полю розносили.

Катя, стоячи збоку, застібає кожушок. Танкіст, підійшовши ззаду, зсуває на потилицю свій зухвалий шолом і прислухається до розмови. Сахно пронизливо дивиться на старого.

— Де край мінного поля? Де обхід? Будеш показувати! — наказує Сахно. Старий розводить руками.

— А хіба ж я знаю? Спершу й бачив. А опісля вони мене в город завезли. Скільки вони тут наклали — диявол їх знає!

На маленькому подвір'ї западає напружена павза. Чути тільки літакове гудіння. Кілька горобців злітають зі стріхи і рухливо скачуть по снігу біля наших ніг. Сахно оглядає поле.

— Так, — вирішує капітан. — Ранених покинути. Німця шльо-пнути. Хоч, ні. Німець піде з нами.

Подавшися вперед, я опиняюся перед капітаном.

— Молодшого лейтенанта так само візьмемо.

Мій голос дрижить. У тоні нічим не прикритий виклик. І Сахно, здається, це розуміє. Суворо блиснувши на мене злим поглядом, він відвертається.

— Лише при умові, що ти його понесеш.

— Допоможуть. Вони допоможуть, — кажу я і благально поглядаю на Катю. Та, одначе, скеровує свій погляд у поле. Тоді я повертаюся до танкіста:

— Друже, ти ж допоможеш?

Танкіст невдоволено чмихає:

— А я що — кінь?

Я ледве стримую сльози. Наволоч обоє! І Катя так само. А я сподівався!.. Важко! Страшно! Звичайно, своя сорочка прилипла до тіла. Кляті боягузи! Ну, але дідько з вами! Ще побачимо, хто виграє.

Мене душить кривда й гнів. Треба б їм щось сказати, образити, зневажити. Але я не знаходжу слів і кидаюся в хату.

Дверей я за собою не зачиняю — тепер мені плювати на все в цілому світі. Я схиляюся над Юрком. Він із зусиллям підносить запалі повіки.

— Юр, ну як ти?

— Так, нічого, — тихо, переборюючи стогін, каже він і питається: — Чому постріли були?

Я не відповідаю.

— Юрасю, ти можеш? Якнебудь берися за мене. Руками берися.

З раптовою тривогою в очах він слухняно тягне до мене свої руки. Я повертаюся боком, щоб підставити йому свої плечі. У цей час у домівку нечутно заходить Катя. Побіч на підлозі я бачу її валянки.

— Оце якраз. Тільки тобі й нести! — лютує вона, і від цієї її люті щось у мені розслаблюється. Катя озирається: — Гей, фріце, а ну, пособи!..

— Яволь! Айн момент!..

Німець з готовістю підскакує. Я чую, як тупотять по підлозі його ковані чоботи. З допомогою Каті він перебирає з моїх плечей досить таки важке тіло Юрка. Намету однак нема, і вони беруть Юрка за ковнір і поли кожушка. І тоді на підлозі схоплюється літун.

— А я? А мене? Кидаєте? Завели в оточення й кидаєте?.. Наволоч ви! Піхота клята! — ошаліло кричить він, розмахуючи в повітрі руками-куделями. І раптом гістерично хлипає: — Браття! Що ж ви робите? Не кидайте! Я командуючого возив. Я його особистим шофером був. Він з вас душі повітрясає! Наволоч! Ви чуєте! Я не подарую!

— Ах, он що! — зупиняючися, каже Катя. — Он який ти літун!

— Я не літун. Я шофер командуючого. Зрозуміли! Тепер ви мене не покинете. У мене військова таємниця. Я маю таємницю. Ага!

Я бентежуся і не знаю, що робити. Огидно й жахливо одночасно чути все це. Але він такий величезний — нам його не підняти. Хіба, може, візьме танкіст? Якимось би треба перенести його з цієї будки кудись у безпечніше місце?

Ми виносимо Юрка на ганок, і я кричу танкістові, який разом з Сахном стоїть на подвір'ї. Виявляється тут усе чути.

— Гей, чуєш? Візьми!

Танкіст без слів закидає на плече автомат, але Сахно грубо зупиняє його:

— Чекай! Я сам...

І рішуче протискається повз нас у хату.

Згинаючися, ми виносимо Юрка на подвір'я і зручніше беремо знову втрюх: я, німець і Катя. Раптом чути постріл.

Танкіст кидається в двері слідом за Сахном. Ми мовчки чекаємо.

— Ось що буде з кожним! — кричить Сахно: — З кожним панікером і плаксієм. У мене рука не здригнеться! Ясно?

Холодним вітром повіває в душу. І ми раптом відчуваємо — це не порожні погрози. Рішучости в нього вистачить.

Сахно вибігає на подвір'я.

— Ну! Ширше крок!

Пригноблені й примовклі, ми хутко крокуємо по дорозі в поле. Ззаду у ворітцях лишається старий. Він мовчки й довго дивиться нам у спину. Я знову кульгаю з натягнутим рогом козущка в руці. Юркові ноги волочаться по снігу. І мені раптом робиться шкода шофера. І з кожним кроком все розростається ненависть до капітана Сахна. Я вже виразно відчуваю: він здібний на все. Але й шофер, цей самозванець-літун, так само зануда: стільки ошукував нас.

(Закінчення в наступному числі)

З антології єгипетської літератури

ПРО ПРИРЕЧЕНОГО ПРИНЦА

Рукопис походить з часів першої половини XIX династії (період Сети I або Рамзеса II, приблизно 1300 рік до н. е.). Уціліла лише частина рукопису, писана гієратичним письмом на звороті т. зв. папірусу Гарріса ч. 500, який зберігається в Британському музеї (ч. 10 060).

Найкраще видання тексту Alan H. Gardiner, *Late-Egyptian Stories*, Bruxelles, 1932, стор. 1-9 (в гієрогліфічній транскрипції).

Оповідання незвичайно популярне, а тому його часто перекладали і коментували різними мовами. З перекладів останніх 20 років згадаємо: Gustave Lefevre, *Romans et contes égyptiens de l'époque pharaonique*, Paris, 1949, стор. 118-124; S. Schott, *Altägyptische Liebeslieder*, Zürich, 1950, стор. 188-192; E. Brunner-Traut, *Altägyptische Märchen*, Düsseldorf-Köln, 1963, стор. 24-28; F. Lexa, *Vybor ze starsi literatury egyptské*, Praha, 1947, стор. 170-173 (додаток 173-175); И. С. Кацнельсон і Ф. Л. Мендельсон, *Сказки и повести древнего Египта*, Москва, 1956, стор. 58-63 (додаток 63-67); ті ж автори, *Фараон Хуфу и чародеи*, Москва, 1958, стор. 81-86 (додаток 86-90); T. Andrzejewski, *Opowiadania egiptskie*, Warszawa, 1958, стор. 184-190 (191).

Окремі розділи відокремлені в оригіналі червоним чорнилом, а їх нумерація належить перекладачеві.

I

Був собі, кажуть, якоеь король, і не було в нього сина. Тоді він попросив сина у тогочасних богів, і вони наказали, щоб у нього народився. Ту ніч він провів з своєю дружиною, і вона завагітніла, а коли проминули місяці вагітності, вона породила сина.

Починаючи з цього числа, «Сучасність» буде містити тексти з антології єгипетського письменства, укладеної нашим співробітником Марком Антоновичем. Пізніше вона вийде окремою книжкою. У текстах часто застосовуються квадратіві й круглі дужки. У перших подано слова, які не збереглися в оригіналах, але з більшою чи меншою правдоподібністю були відреставровані. У других — додатки перекладача для легшого розуміння тексту. Такої практики дотримуються переважно всі єгиптологи. Усі переклади, коментарі й примітки — Марка Антоновича.

Прийшли гатгори¹⁾ визначити йому долю і сказали: «Він помер від крокодила, або від гадюки, або від собаки». Це почули люди, що були коло дитини, і переказали його величності, нехай живе в щасті й здоров'ї.²⁾ Тоді серце його величності, нехай живе в щасті й здоров'ї, сповнилося великим смутком.

Його величність, нехай живе в щасті й здоров'ї, велів збудувати йому кам'яний дім у пустелі. Він був забезпечений людьми і всіма добрими речами з палацу короля, нехай живе в щасті й здоров'ї, і дитина з нього не виходила надвір.

II

Коли хлопець підріс, він виліз одного разу на дах дому і побачив собаку, який біг за чоловіком, що йшов дорогою. Він запитав свого слуги, що був коло нього: «Що це таке біжить за чоловіком, який іде дорогою?» Той відповів йому: «Це собака». Тоді хлопець сказав йому: «Нехай і мені приведуть такого!»

Слуга пішов і переказав його величності, нехай живе в щасті й здоров'ї. Його величність, нехай живе в щасті й здоров'ї, сказав: «Дайте йому маленького цуцка, щоб його серце не сумувало». Тоді йому дали собаку.³⁾

III

Минуло багато днів, і хлопець зовсім виріс. Він послав слугу до свого батька з такими словами: «Нащо я маю сидіти тут без діла? Аджеж однаково я приречений на три лихі долі. Нехай же буде мені дозволено робити, що серце хоче, аж поки бог не вчинить того, що йому хочеться».

Тоді запрягли для нього колісницю, оснащену всякою зброєю і дали [слугу], щоб його супроводив, перевезли на східній берег і сказали йому: «Тепер їдь, куди собі хочеш!» Його собака був з ним.

¹⁾ Ерман вважає їх феями. Мабуть, краще їх порівняти з грецькими мойрами (римські парки). В єгипетському письменстві вони зустрічаються також в оповіданні про двох братів. У обох випадках вони віщують погану долю.

²⁾ Постійний вислів, який у той час уже перейшов у автоматичну форму, що вживається не лише після іменника «король», але й після прикметника «королівський». Звичайно цих слів навіть не перекладають.

³⁾ Мова про спеціальну собачу расу. А. Erman, Die Literatur der alten Ägypter, Leipzig, 1923, стор. 210, а за ним також інші єгиптологи вважають, що тут мова про хорта. На нашу думку, оповідач мав на увазі расу базенджі, яку знали в стародавньому Єгипті і яка збереглася в Конго, а тепер дуже поширилася на американському континенті. Це своєрідна ласкава раса собак, що спеціально любить дітей. Базенджі не гавкають взагалі, однак видають звуки, які часом можуть нагадувати людську мову. Усі ці риси підходять до опису собаки в цьому оповіданні.

Він подався, як серце хотіло, на північ через пустелю, де живився всякими найкращими звірами пустелі. Так він дійшов до країни князя Нагаріни,⁴⁾ а цей нагарінський князь не мав дітей, крім одної дочки.

Для неї він збудував дім, вікна якого були сімдесят ліктів над землею, а тоді скликав усіх синів усіх князів Сирії і сказав їм: «Хто досягне вікна моєї дочки, тому вона стане дружиною!»

IV

Багато днів після того, коли вони були при своєму щоденному ділі, юнак проходив біля них. Вони взяли юнака до свого дому, помили його і нагодували його запряг і робили юнакові все, що треба. Вони натерли його маззю, перев'язали йому ноги і дали хліба його слугі.

Вони завели з ним розмову і спитали його в розмові: «Звідкіля ти прийшов, гарний молодче?» Він відповів їм: «Я син офіцера з єгипетської землі. Моя мати померла, а мій батько взяв собі іншу жінку. Вона почала мене ненавидіти, і я втік від неї». Вони обняли його і обцілували.

V

Багато днів після того спитав він юнаків: «Що ви тут поробляєте, [гарні молодці?] Вони відповіли йому:] «Ось уже цілі три місяці ми перебуваємо тут [скачучи]. Хто досягне вікна дочки нагарінського князя, тому вона буде віддана за жінку». Він сказав їм: «Ох, якби в мене не були хворі ноги, я пішов би (також) скакати разом з вами!»

Вони пішли скакати, як щодня. Юнак стояв осторонь і придивлявся, а погляд дочки нагарінського князя спочив на ньому.

VI

Багато днів після того пішов юнак скакати разом з синами князів. Він скочив і досягнув вікна дочки нагарінського князя. Вона його цілувала і палко обіймала.

Вістку про це подано її батькові, щоб порадувати (його) серце і сказано (йому): «Одна людина досягла вікна твоєї дочки». Князь сказав, питаючись: «Якого князя це син?» Йому відповів (той, що приніс вістку): «Син офіцера, який прийшов з єгипетської землі, втікаючи від своєї мачухи».

Нагарінський князь дуже розгнівався і сказав: «Чи ж маю я

⁴⁾ Нагаріна — країна над рікою Ефратом.

віддати свою дочку цьому єгипетському прибулді? Нехай він іде собі назад!» Прийшли і сказали йому: «Повертайся туди, звідкіля ти прийшов!»

Дочка схопила його і почала божитися, кажучи: «Присягаюся богом Ре-Гарахте! якщо його в мене візьмуть, я не буду ні їсти, ні пити і негайно помру». Посланець пішов і переказав усе, що вона сказала, її батькові, а її батько вислав людей, щоб його вбити на місці. Дочка сказала [їм]: «Присягаюся (богом) Ре, якщо його вб'ють, то й я помру із заходом сонця. Я не переживу його ні на одну годину.»⁵⁾

[Пішли], щоб сказати це батькові. Її батько наказав привести юнака разом з своєю дочкою перед себе. Юнак став [перед] ним, і його врода полонила князя. Він обняв його, обцілував і сказав йому: [«Розкажи мені] про себе. Дивись, ти став тепер немов моїм сином». Він відповів: «Я син офіцера з єгипетської землі. Моя мати вмерла, а мій батько взяв собі іншу жінку. Вона почала мене нанавидіти, і я втік від неї».

Тоді він дав йому свою дочку за жінку, дав йому хату з полями, а також худобу і всяке добро.

VII

Багато днів після того сказав юнак своїй дружині: «Я приречений на три (лихі) долі — крокодила, гадюку, собаку». Вона йому відповіла: «Дай убити собаку, що бігає за тобою». Він їй відповів: («Які дурниці!) Я не дам убити собаки, якого я вигодував від маленького». (Тоді) вона почала старанно оберігати свого чоловіка і не дозволяла самому виходити.

Того самого дня, коли хлопець вийшов з єгипетської землі на мандрівку, крокодил його (лихої) долі пішов за ним слідом і перебував у ріці, навпроти того самого місця, де жив юнак з дружиною.

Там же жив силач;⁶⁾ цей силач не давав крокодилові виходити на суше, а крокодил не давав змоги силачеві виходити на прогулянку. Коли сходило сонце, вони ставали до бою. Так обидві істоти боролися щодня на протязі цілих трьох місяців.

VIII

Багато днів після того хлопець сів бенкетувати у своєму домі, а коли прийшла ніч, юнак спочив на своєму ліжку, і сон ску-

⁵⁾ Наївний оповідач-єгиптянин описує принцесу зовсім як єгиптянку. В своєму горі вона присягається іменем єгипетського божества.

⁶⁾ Майже всі перекладачі вживають, замість «силач», термін «демон», мовляв, з уваги на детермінатив бога (сокіл на жердині). Однак детермі-

вав його тіло. Його жінка наповнила [мисочку вином] і другу мисочку пивом. Тоді вилізла [гадюка з своєї] нори, щоб укусити юнака. Його жінка сиділа коло нього і не спала.

[Мисочки відвернули увагу] гадюки, вона напилась і сп'яніла. Вона лягла і перекинулася на спину, а [його жінка] порубала її своєю сокирою. Збуджено її чоловіка; [вона поцілувала й обняла його і сказала йому: «Бачиш, твій бог дав одну з твоїх доль у твої руки. Він збереже тебе також перед іншими»]. Він приніс жертву богові Ре, хвалив його і прославляв щоденно.

IX

Багато днів після того вийшов юнак на прогулянку в своєму маєткові. [Його дружина на цей раз] не пішла [з ним], а тільки його собака біг за ним. Його собака [заговорив нараз людською мовою] і сказав: «Я твоя доля!» Він утік від нього, добіг до річки і [вліз у воду, втікаючи] від собаки. Тоді побачив його крокодил і поніс його туди, де перебував силач, [який саме спав].

Крокодил сказав юнакові: «Я твоя доля, яка пішла за тобою. З того часу як я прийшов сюди, я повних три місяці воював з силачем. Дивись, я тебе пуцу. Коли мій [ворог прокинеться, ти мусиш з ним] боротися. Коли ти мене боїшся, убий силача. Ти дивився на [собаку], а тепер подивись на крокодила».

X

Коли на землі розвиднілося прийшов [силач]...

КІНЦЕВІ УВАГИ

На цьому місці рукопис уривається. Єгиптологи намагалися вгадати закінчення твору, а зокрема розгадати, чи пощастило принцові втекти від своєї лихої долі, чи ні. Масперо, Ерман, а за ними й інші давніші єгиптологи вважали, що принц загинув від свого собаки. Еберс, Біссінг, а від другої половини 20-их років зокрема Макс Піпер⁷⁾ уважали, що оповідання закінчилося щасливо і принц уникнув своєї лихої долі.

натив бога у той час уже має дуже широке застосування. У тексті «Про приреченого принца» цей детермінатив зустрічається 39 разів, при чому лише декілька разів у точному, а частіше у переносному значенні. Так, наприклад, король Єгипту і його син завжди писані з цим детермінативом, а раз цей детермінатив зустрічається і після слова крокодил (Gardiner, Late-Egyptian Stories, стор. 7, рядок 6).

Ми лишили термін силач, що зустрічається і в «Пригодах Сінугета». З таким «силачем» стає Сінугет до бою і перемагає його. Паралелю тим переконливіша, що обидві події відбуваються на території Сирії. Пор. пізніший переказ про Голіята, з яким боровся Давид.

⁷⁾ M. Pieper, Die ägyptische Literatur, Potsdam, 1927, стор. 81-84; idem, Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde, 70 стор. 95; idem, Das ägyptische Märchen, Leipzig 1935, стор. 42-43; і він же, Handwörterbuch des deutschen Märchens, під гаслом Ägyptische Motive.

Тепер більшість єгиптологів вважає, що принц таки врятувався (Лефевр, Позенер, Кацнельсон, Бруннер-Траут, Блекер та інші).⁸⁾ Чеський єгиптолог Лекса прихилився до золотієї середини, уважаючи, що геть пізніше принц, який тим часом уже став королем Єгипту, помер з жалю за померлим собакою.⁹⁾

Усі ці міркування надто гіпотетичні. Все, що ми можемо з деякою певністю сказати про дальший хід фабули, можна звести до того, що принц став до бою з силачем і переміг його, отже врятувався від крокодила.

З аргументів, які промовляли б за щасливе закінчення фабули, варто згадати Г. Позенера, який у *Journal of Egyptian Archeology*, 39 (1953), стор. 107, подає паралель з Діодора Сіцилійського (I, 89). Там розповідається, як за королем Менасом гналися його власні собаки в околиці Фаюмського озера, і його врятував крокодил і перевіз на своїй спині на другий берег. З подяки за це король, мовляв, заснував місто Крокодилополіс і наказав населенню того району почитати крокодила як бога.

У цьому оповіданні Позенер добачає паралелю до «Приреченого принца» — на нашу думку, безпідставно. Діодор подає звичайний і такий поширений в грецькій літературі етіологічний переказ, який пояснює дивний з погляду греків звичай почитання крокодила в околиці Фаюмського озера. Пов'язання цього культу з першим історичним королем об'єднаного Єгипту Менесом підкреслює давність цього культу в згаданому районі. Жодної паралелі до приреченого принця тут немає.

Позенер також зазначає, що собака часом в староегипетських текстах може означати злого бога Сета. Думка цікава, але неправдоподібна. В нашому тексті собака ні разу не написаний з детермінативом бога. Густав Лефевр (ор. сіт. стор. 114) наводить паралелю між приреченим принцом і казкою Шарля Перро про сплячу красуню. Основна слабкість такої паралелі в тому, що маємо справу з двома оповіданнями різних епох, культур і світовідчужань. Три тисячі років відділяє ці два оповідання, а тому без проміжних і ближчих паралель годі науково розглядати подібності у таких різних творах.

С. J. Bleeker у статті, *Die Idee des Schicksals in der ägyptischen Religion*, NUNEN, Leiden 2 (1955), стор. 28-46, твердить, що фаталізм це мохаммеданська ідея, якої не можна переносити на думання старих єгиптян. З цим треба погодитися, але, з другого боку, думка, що передбачення, мовляв, може і не справдитись, є навіть для європейської культури зовсім новим явищем. Щойно від 18 стол., та й то в передових європейських літературах, міг письменник висловити таку «сретичну» думку. Перед тим таке було можливе хіба в античній літературі перших століть нашої ери чи в арабському середньовіччі, та й то не завжди і не скрізь. Поза тим було б не легко шукати культур, у яких хоч би теоретично міг постати твір, у якому віщування могло б і не здійснитись. Стародавній Єгипет у всякому разі до таких епох не належить.

У стародавньому Єгипті сні і пророцтва завжди віщі, завжди здійснюються, а коли Блекер (ор. сіт. стор. 38) вказує на паралелю оповідання про двох братів, де гаттори віщують насильну смерть жінці, а в дальшому

⁸⁾ Оскільки нам відомо, після закінчення другої світової війни єдиний Гонті опублікував статтю, в якій обороняє погляд, що пророцтво висловлене над колиською приреченого принца, мусіло здійснитися: J. Honti, *Notice sur le conte égyptien du Prince Prédestiné*, *Oriens Antiquus*, Budapest, 1945, стор. 66-73, де він влучно зазначає, що „on a tant cherché à remplacer le dénouement perdu, on a tant cherché ce que le MS ne contient pas que l'on a presque oublié de s'occuper de ce qu'il peut, quelque mutilé qu'il soit, nous apprendre“ (стор. 66).

⁹⁾ F. Lexa, *Beletristická literatura staro-egyptská*, Kladno, 1923, стор. 218, і *Vybor ze starsí literatury egyptské*, Praha, 1947, стор. 174-175.

кари не застосовано. Це місце краще зрозумів А. Erman, *Die Literatur der alten Ägypter*, Leipzig, 1923, стор. 209: „Die Verurteilung und Bestrafung wird als etwas Selbstverständliches und Widerliches nicht erzählt“.

Непослідовність виявив А. Германн, коли він, з одного боку, говорить про «сон... який у літературі може використовуватися для провіщення майбутнього, що в такому разі обов'язково здійснюється» (*Die ägyptische Königsnovelle*, Glückstadt, Hamburg-New York, 1938, стор. 12), та про „...Zukunftsverkündigung, auf welche wenn es überhaupt Sinn haben soll, davon zu erzählen, die Erfüllung zwangsläufig folgen muss“ (там таки), а з другого боку, в *Mélanges* тексті про її покарання нічого не сказано, він безпідставно припускає, що Maspero I (Каїр, 1935) намагається довести, що пророцтво гаттор щодо приреченого принца, мовляв, не здійснилося.

До цього треба додати міркування, яке чомусь дотепер ніхто, оскільки нам відомо, не порушив: ми не знаємо, як далі розвивалася фабула, але автор оповідання, очевидно, знав. А коли так, то чому ж він ввів у фабулу гаттор з їх пророцтвом? Щоб довести, що «велика людина» може боротися з долею чи, може, щоб показати, що гаттори помилялися? Такі міркування були б надто новочасні і суперечили б усьому тому, що нам відоме про стародавній Єгипет, єгиптян та їх світогляд. Як це нам, модерним читачам, не прикро, але припускати «happy end» у даному випадковій ніяк не можна. Приречений принц напевно загинув від свого любимого собаки, який наприкінці збереженого тексту вже ясно сприймається як фатум для нещасливого принца.¹⁰⁾

¹⁰⁾ Українському читачеві промовляла б, може, більше паралеля оповідання про віщого Олега, що загинув від свого вірного коня, хоч і після його смерті, але й між цим переказом і нашим нещасливим принцом є проміжок часу в 2 300 років, а в таких випадках з паралелями треба бути обережним.

ОСТАП ТАРНАВСЬКИЙ: ПОЕЗІЯ В ШУКАННІ РЕАЛЬНОСТІ

Людина, як говорив Платон, повторюючи думки свого вчителя Сократа, — те сотворіння, яке постійно шукає себе, те сотворіння, яке в кожную хвилину свого існування мусить перевіряти-досліджувати умови свого існування... Людина — сотворіння, яке шукає визначення життя, шукає свого місця у світі. Поезія допомагає людині віднайти себе у цьому світі. Від найдавніших часів людина складає вірші-пісні, висловлюючи милозвучними рядками ту найглибшу тугу душі, яка прагне найвищої правди.

Живучи у трагічному світі приречення, людина постійно намагалася звільнитися від тягару того «мертвого часу», що все нищить і вбиває, і в пісні, в поезії творила свій світ поетичної реальності, в якій вона могла жити. Згадавши про світ поетичної реальності, я не думаю відшукувати його у філософії. Кожна філософія — на мою скромну думку — базується на емоційному відчутті реальності. В історії філософії можемо знайти різні гіпотетичні і доказові твердження; маємо докази на те, що фізичні речі не існують, що почування других осіб нереальні і неістотні, що минувшина — нереальна, що майбутнє — нереальне, що теперішній час — нереальний, що всякі зміни — це тільки ілюзія. Всі ці такі суперечні твердження можуть засвідчувати лише емоційний підхід до зовнішнього світу окремих філософів.

Платон визначив світ ідей, і цей уявний світ ідей був для нього єдиним реальним світом. Найвища ідея — краса і добро (калокагатія). Всі речі, що їх людина бачить, відчуває — це тільки відбитки далеких ідей. Завдання людини — чим більше наблизитися до того ідеального, що єдине правдиве.

Цей виідеалізований світ Платона — на перший погляд поетичний світ мрійника — не знає поезії. Платон виключив поетів із уявного світу своєї утопії. Він говорив, що кожна людина діє, задивлена в ідею. Ганчар, що виліплює з глини горщик, бачить той ідеальний горщик, що існує в реальному світі ідей, і намагається якнайближче уподібнити твір своїх рук до того ідеалу. Поет у Платона не користується тим самим визнанням. Платон вважає, що поет, описуючи, наприклад, працю ганчаря, стоїть багато далі від того ідеалу, що є зразком для ганчаря, і тому поетичний опис є нереальний і брехливий. Платон дозволяє поетам тільки писати оди на честь героїв і дитирамби вождям, прославляти важливі вчинки державних мужів. Також і Ніцше — не тільки поет, але один з найкращих майстрів німецької поетичної мови — називав поетів брехунами.

Щастя, що у світі ідей існує комунікація і одна думка одного філософа, навіть і визначного, не вирішує справи. Арістотель, хоч і здобув своє знання в академії Платона, з уст самого вчителя, — зовсім не згоджувався з Платоновим визначенням ролі поета в суспільстві. Стосовно утилітарного філософування Платона Арістотель заявляв, що поет далеко ближче стоїть до ідеалу, описуючи працю ганчаря, ніж вишколений у ремеслі ганчар. Поет бачить той реальний ідеал із ширшої перспективи і часу, і простору. Описуючи ганчаря, його працю, його твір, поет бачить загальний образ, який саме і створює свідомість реальності. Заперечуючи аргументи поетоненависника Платона, Арістотель поставив поета найближче до того ідеалу, де можна віднайти правду.

Сьогоднішній час позначений великими зусиллями людини віднайти правду, за якою людина в шуканні від віків. Наука і технологія мали б відкрити людині таємницю життя. Візія Айнштайна дала змогу людині пізнати суть самої матерії і можливість перетворити її в енергію, винесла людину на той місток, де вона може керувати силами атома. Може здаватися, що наука принесла розв'язку відвічній тузі людської душі за найвищою правдою, що людина через науку віднайшла своє значення, віднайшла своє місце у світі. Та ні! Хоч як далеко зайшла наука і технологія, людина не наблизилась до тієї правди, за якою тужить. Дуже влучно про цю людську невдачу проспівав англійський поет Еліот у хорах із «Скали»:

... наше все знання веде нас ближче до незнання,
все наше незнання веде нас ближче до смерти —
та близькість смерти не значить, що ближче до Бога...
Де є життя, що втратили ми, живучи?
Де є та мудрість, що ми втратили її в знанні?
Де є знання, що втратили ми в інформації?

Інформація — це щоденна рутина, вона, немов той щит, заслонює людину від справжнього знання чи радше від справжньої мудрости, що може відкрити людині світ реальності.

Я згадав Айнштайна і тому хочу накреслити загальну картину нашої, визначеної наукою, реальності. Космос із десятками більйонами планет — як його спостерігає астроном — здібний почати і розвивати органічне життя, з одного боку, і людина — це незначне сотворіння з обмеженим відчуттям і обмеженим розумом — з другого. Це реальність! Кожна звірина, яка має змогу вільно рухатися, перевищує рослину, здану на ласку сонця. Людина, яка має змогу думати, перевищує звірину, що керується інстинктом. Якщо йти так далі по лінії зростання до нийвищої цілі, то — на думку того ж астронома, у свідомості якого більйони планет, а кожна з них потенціально база органічного життя — тоді дорога людини повинна йти щораз далі від звірини і щораз вище у світ ангельський, у світ духа.

Наука не приносить повної розв'язки засадничих питань буття. Наука вчить про мертві правди, а людина шукає живої правди. Щоб жити, людина мусить вірити собі, щоб жити — потрібна віра в людину. Чим більше людина входить у науку, тим менше в неї віри в людину. Наука не підтверджує якогось виняткового становища людини у світі, а така винятковість, свідомість якоїсь виняткової доцільності існування людини — давала людині силу підноситися вгору. Тому людина постійно зверталася до поезії. Популярно зображуємо собі поета із головою у хмарах, не зацікавленого земними проблемами, без розуміння життєвих справ. Та — як заявляє Еліот — вся есенціональна перевага поета в тому, що він не тільки може діяти у світі краси і відрізняти погань; головне, що поет може бачити нудоту людського животіння, бачити жах і може піднестися до великого.

З розвитком науки у світі людині стало жити вигідніше, але не легше. Щоб жити на цій землі і померти, — людина мусить здобути на велику шляхетність. Людина може здобути знання, може вивчити найскладніші формули, може пізнати нові світи, і, можливо, дано їй буде скомунікуватися з іншими сотворіннями, що живуть десь на інших планетах. Та все це не задовольняє, не розкриває остаточної містерії, якою є людське життя. Як довго ця містерія не розкрита, так довго людина буде намагатися творити своє уявлення про світ, творити свій порядок, творити ту реальність, в якій вона може жити.

«Уява, — каже філософ Серен Кіркегор, — це є той дар провидіння, завдяки якому люди можуть збагнути реальність, усвідомити наявність буття. І якщо уява допоможе людині дійти туди, куди вона задумала дійти, то саме там, точно висловлюючись, починається реальність».

Поезія творить цю реальність, поезія творить той світ, в якому людина повнотою себе віднаходить, знаходить своє місце, поезія створює обставини, в яких людина може жити і рости. Щоб зрозуміти наукові дослідження, людині треба вчитися. У світ поезії людина входить, як у свій власний світ. Реальність, що її створює поет, може здаватися спочатку чужою, незрозумілою, але людина скоро переконається, що це той самий світ, що у неї, що це та сама реальність, в якій вона вже бажала ранше бути, і поет тільки допоміг їй цю реальність віднайти.

Який реальний світ нашої еміграційної поезії в минулому році?

Зачнімо від дуже узагальненого визначення. Приймаємо, що українська поезія — це народна поезія, а це значить, що вона природна поезія, яка випливає з тісного зв'язку людини з природою, — у протиставі до історичної поезії, що раз-у-раз загрожує абсолютній чистоті природної поезії. Найкраща ілюстрація боротьби історизму з природністю в поезії — це творчість Тичини. Тичина — поет соняшних клярнетів, послідовник філософа Сковороди і визнавець сквородинської філософії одухотвореного життя людини, яка живе у

своєму мікрокосмосі, як відбитка великого макрокосмосу, де смерть — це тільки новий етап вічного життя.

Але Тичина «соняшних клярнетів» під тиском історизму, що і Шевченка забронзував у житті й у літературі нашого народу пророком історичної правди і співцем політичної програми, — захопився революцією і пробував оживити національні вівтарі золотим гомоном своїх актуальних віршів. Лавріненко каже, що у світогляді Тичини поєднувався духовий громадянин всесвіту з поклонником омісцєвлення і сталого закорінення. Якщо це правда, тоді Тичина зрадив себе самого, і його упадок — це наслідок його духової зради.

Правда, революція полонила всю українську поезію. Наша нова поезія — це в головному історична поезія, хоч і багата народною, природною стихійністю. Історизм, тїнь Шевченка пророка історичної правди вкрила український поетичний лан. Терор політичного режиму потребував тільки зфальшувати дефініцію народности, утотожнюючи її з партійною політикою (партія — це народ в комуністичній догматиці), і насильно підрізати живий куц справжньої поезії. Поза мурами насильства, на еміграції, на першому пляні барди національної політики — Олесь і Маланюк, які вдягнули на себе тоги оборонців національних вівтарів. В ситуації тотального наступу на живий організм народу поети мусіли почути в собі відповідальність за оборону життя народу з погляду (повторім вислів Лавріненка) омісцєвлення і сталого закорінення. Навіть такі поети, як Свідзінський чи ще більше Антонич — цей *par excellence* народний поет, що так глибоко по-сковородинськи відчував себе частиною великої природи, — мусіли скласти данину історичній поезії, бо того вимагала політична ситуація.

Свідзінський і Антонич — це надзвичайна поява, справжні білі круки серед зграї патріотичних віршописців. Атмосферу цього патріотичного віршування накреслив д-р Микита Мандрика у рецензії на шieste число поетичного журналу нью-йоркської групи поетів «Нові поезії» ось так:*)

«Місія українського поета у вільному світі — бути тим вільним словом свого народу, якого народ устами своїх поетів на рідній землі не може сказати, бо ті уста заковані ворогом; бути охоронителем його святинь духу, його правди, його історії, його слави; співцем його серця, його радощів і горя; воскресителем потоптаних і побитих ворогом його здобутків культури; співцем його героїв і прозекутором гнобителів; його лицарем, що вірно стоїть на сторожі його волі».

Нічого тут не сказано про те, що поет мусить бути перш усього поетом, головний дар якого поетична візія і майстерність слова, щоб цю візію передати. Від «золотого гомону» Тичини, від Олесевого патосу залишилось тільки реторичне побрязкування бляшаними фразами, добре, що бодай у критиці.

*) «Український голос», Вінніпег, Канада, ч. 29, 1965.

А ось саме ця критикована група молодих поетів єдина репрезентує нашу поезію за минулий рік. У 1965 році не вийшла ні одна книжка поезій котрогось із визнаних поетів, не був надрукований ні один вірш, під яким був би підпис Маланюка чи Лятуринської, Кравцева чи Гординського, Стефановича чи Веретенченка. Вийшла книжка віршів Вадима Лесича, але — як вказує сама назва «Вибрані поезії» — це збірне видання, зложене головне з попередніх книжок. Можна сказати про Маланюка і молодших учасників його когорти, парафразуючи його власний вірш:

... на захід сонця з костуром пройшовши
і світ вечірній бачивши —
замовк!

Наш Парнас у 1965 році опанувала нью-йоркська група поетів, що в українській поетичній традиції споріднена радше з чистим Антоничем, тим, що зумів віднайти своє поетичне місце, кажучи:

Живу коротку мить! Чи довше житиму — не знаю.
Тож вчусь в рослин сп'яніння, росту і буяння соків.
Мабуть, мій дім не тут, мабуть, аж за зорею. Поки
я тут, інстинктом чую це: співаю — то ж існую.

Реальний світ Антонича далекий від нашої тривімірної дійсності. Щоб вирватися з уложеного віковими законами історичних упорядників світу буденної дійсності в ту велику реальність — філософічну чи поетичну — треба бути геніальним. Не даром критик Емануїл Райс визначив цим прикметником поезію Емми Андіївської. Для Андіївської не існує щоденна дійсність, не існує обмежений цією дійсністю простір, ні час. Вона вся в абсолютній реальності і в шуканнях абсолютного поетичного вислову. Попробуймо увійти в цю поетичну реальність родоначальниці нью-йоркської поетичної династії, що узурпує престол нашого Парнасу.

Читаємо поему Емми Андіївської «Перетинки»:

Унутрішній зір,
Розщеплений виделкою,
Боязких веде.
Невизначений звір
(Від звіра самі целепи)
Стереже пустелю...
Рожеве тісто з уст виголошують.
Сонна основа слова
В леопардових плямах.
На обрії блима —
Гінці без віку,

Від швидкості великої,
Носять новину
Скибкою кавуна
Від уст до уст
(Тут бо устрій
На все усне).
Зір ступає
То в ніч, то в день.
Здалеку гуде —
Зябра зорі рознесло за обрій —
Зола і амбра —
І видно:
На краєвиді
Якийсь голодранець,
Що спав у відрі,
Потилицю видовжив сонцем
І зник цяткою в повітрі,
Як в лійці охровій
(Так тільки й охнули),
Лишивши за собою
Завихрений звук.
І вже інший молодець
пробує узути звук,
Хоч над ним глузують
Згори й знизу
І раптом мовкнуть,
Бо й цей
Змахнув лице
Й через потилицю
Скидає тіло,
Скидає душу
Для перевтілення.
Мигнув вустами,
І вже й його не стало,
Самий чотирикутний звук...
Ребриста тиша
Каштаном подекуди лусне
Й медову галузку
Від серця до вуха —
Тим, що слухом похилі,
Ляду сну відхиля:
Зоря молодим горошком
Сходить на городі.

Це напевно вперше українською мовою розказано про абсолютне народження слова там, де з стелі сну воїни із босими ногами роже-

ве тісто з уст виголошують, в цій державі, де устрій усний — це тісто — сонну основу слова, мов скибку кавуна, несуть із уст до уст, якийсь голодранець, що видовжив потилицю сонцем (сонце творець плянет), залишив за собою завихрений звук і ось уже цей звук другий молодець хоче узутити, як черевик (привласнити). Поетичне слово, як медова галузка, що йде від серця до вуха, відхиляє ляду сну, і тоді зоря сходить на городі молодим горошком. Ось так горошком народжується новий світ поетичного слова, світ поетичної реальності. Картина цієї поетичної лябораторії, що, з одного боку, є цілим всесвітом, де творець сонце, і з другого — душею поета, який скидає її з себе і дарує перевтіленим, а в загальній, зрозумілій формі є молодим горошком, що звичайно народжується на городі — лябораторії, де творяться слова, мов нові світи у космосі — не дійшла до вуха критика Микити Мандрики, що його декалог про обов'язки поета на еміграції ми вище цитували. Цей критик бачить лише непов'язані, нелогічні слова, коли тут і логіка і точна послідовність, що їх можемо зустріти в Еліота.

У поемі про час і простір «Бернт Нортон» поет Еліот говорить про постання слова так:

Слова ідуть і музика іде
лише в часі. Та тільки щось живе
умерти може. І слова, по мові, знову
ідуть в мовчання. Лиш у формі, у зразку
слова і музика дійдуть
у нерухомість, мов китайський дзбан, що тихо
постійно рухається в безрусі своїм.
І це не безрух скрипки, хоч ще тон дрижить,
не тільки це — але співіснування
або скажімо так: кінець попереджа початок,
початок і кінець були постійно
перед початком і після кінця.
І все існує завжди. Пружаться слова,
тріщать і часто ломляться під змістом,
під тиском тратять рівновагу й гинуть,
розчиняються від неточности.

Я спеціально навів вірш Емми Андієвської з її нової книги «Первні» (яка щаслива назва для твору, де розказано про первочаток), щоб дати змогу нам увійти у той світ, в якому Андієвська живе. Критик Мандрика не зумів відчутити цього світу, і не дивно. З його словником, що достатньо запрезентований у поданій на початку статті цитаті, не можна дійти у країну, в якій «устрій на все усне», в якій твориться нове поетичне слово. Тому для Микити Мандрики Емма Андієвська «валяє дурака» — вислів гідний словника поцейбічної реальности, ще й підлитий несвіжим сосом натуралістичної псевдообразовости.

Андієвська має щастя побувати в країні абсолютної поетичної реальності, і тому не бачимо в неї головної людської слабости — страху. Нова цивілізація поставила людину віч-на-віч з всесвітом, і людина, не підготована до такої зустрічі, зрозуміла свою самотність у цьому всесвіті і, відчула страх.

Патриція Килина, що її нова книжка поезій «Легенди і сни» прийшла до нас у 1965 році, знає страх. Ось її вірш «Жах»:

Що робити сьогодні?
Дивитися на море, як воно творить пісок?

Що робити сьогодні?
Дивитися на місто, як воно творить смуток?

Що робити сьогодні?
Вмирати?

Чи дивитися на море, як воно творить пісок?

Патриція Килина живе в світі казки, але вона приймає той казковий світ зі зрівноваженням збагаченого досвідом пізнання філософа. Історичну, уміцєвлену в часі і просторі тему вона вміє піднести до понадчасової проблеми, поглиблюючи тим способом поетичне переживання метафізикую. Ось для прикладу вірш «Могила Іфігенії»:

Ми шукали Іфігенію,
сестру Ореста,
дочку Агамемнона,
жрицю Артеміди,
— жертву вітру —

ми шукали її,
ми, що потребуємо сестри і дочки,
ми потребуємо жертви і жриці.

Картина закінчується безнадійною констатацією:

Ми шукали Іфігенію —
це значить, шукали її могилу,
бо вона вже померла,
бо і самої Іфігенії нема.

Ми все знайшли:
той храм, ту хату жриць,
ті святі сходи,

бо греки ховали героїв у печерах,
але печера була пуста.

Та чи немає зовсім легенди? Ні! Вона є, але придавлена трагічністю, глибошою, ніж трагедія самої Іфігенії, самим трагічним приреченням людини на цій землі.

Сумні ми бачили,
як меч сонця,
прошивав могилу Іфігенії
так, як меч Агамемнона
прошивав її тіло...

І найбільш ніжне, справді жіноче співчуття в цій трагічній безнадійності:

Вибач, Іфігеніє,
за цю другу смерть!

Сама свідомість трагічного приречення людини на цій землі — основа песимістичної нотки у Патриції Килини. Та поетеса знає також про іншу реальність, і тому вона вміє знайти рівновагу:

Я бачила місто з базальту,
блискучі руїни в пустині,
тоді я собі уявила,
що я вже жила там, як тіні.

Бо я сама мати всіх мертвих,
також я прадавня невістка —

мій рід є каміння і глина
і спадщина — блиск і тінь міста.

Світовідчужання те саме, що у Антонича, коли він бачив себе хрущем на вишні, яку оспівував Шевченко. Килина не тільки нова Мавка — як хоче Лавріненко, — що розуміє таємничу мову природи, це збагачена досвідом Кассандра, яка розуміє вищу реальність, що принадує і тривожить.

Богдан Бойчук останньою книжкою «Вірші для Мехіко» нагадує нобелівського левреата Г. Сеферіядеса. Сеферіядес грек. Він виріс на великій грецькій культурі, і його поетична подорож у грецьку давнину — це життєва проща на височини. Бойчук хоче віднайти себе серед руїн вибулих епох, як і Сеферіядес. Грецький поет має більшу сцену, також його поетичний герой більшої міри; це новий Одиссей, який блукає руїнами життя без означеного часу і місця.

У Бойчука окреслена сцена і майже реальна декорація. Вже у книжці «Земля була пустошня» ми зауважили загрозу історичного розуміння поезії Бойчука. Зрештою, може інтуїтивно, думає так і критик Лавріненко, коли в рецензії на останню збірку намагається шукати зв'язків між Мехіко і Україною. Та Бойчук визволився від історизму, і — хоч перший вірш у збірці розкаже справжню історію країни, ця розповідь далека від історизму:

І відійшли тяжкими кроками старі боги,
лягли великими тілами під бриласті мури
своїх святинь, а з їхніх серць росли худі хрести
в широких копулах, що тиснуться назад в минуле.

Найкращий, на нашу думку, в книжці вірш другий:

І грілися тіла старих богів
віками під гарячою іржею —
аж кільчитись почав твердий граніт,
бубнявіти з глевкавою землею

в бриласті мускули міцних жінок,
закутаних у кам'яне одіння,
і в повностегну матір, що сидить,
стиснувши немовля тугим корінням,

і ссати каменя дає з грудей,
опаленим терпким південним медом,
що ллється на скульптури від дерев,
які живуть у парку Алямеда.

Тут усі Бойчукові притаманості: рафінованість вислову, сенсуалізм і еротизм, чи не найоригінальніша прикмета поезії Бойчука. Правда, д-р Микита Мандрика відкрив у Бойчука порнографію, навіть блюзнірство, та в поезії можна і блюзнірствувати, аби лише по-мистецьки. Бойчуків еротизм — це жаринка оптимізму. Його нова збірка закінчується оптимістичним акордом:

Прощайтесь сьогодні з собою:
ти постукай цим людям до теплих склепінь,
приверни їх оголеним тілом,
щоб не грузли в минулого ринь!
Відаю тебе смаглому майцю,
що повільно складає в торбину думки,
бо іти до кінця ще далеко,
ну і кожний встигає дійти.

Як у Сеферіядеса, який у довгій мандрівці по руїнах свого світу знайшов віру в життя і в людину, мов частинку якоїсь життєтворчої незмінності. У Бойчука тільки дещо несподівана реторична пуанта.

Вже від Бодлера в осередку поетичної візії стала ніч. Поети пізнали ніщоту існування і пішли шукати глибшого значення людського життя, великої реальності. Втеча від дійсності, мандрівка у незнане, подорож поза відоме і поза можливе — це спасення ілюзії бодлерівського героя, що на самотньому кораблі гойдається серед нічної п'янки і вкінці потопає. Модерні поети вийшли на сцену всесвіту, де опинилися самотні і безпорадні, і звідтіля в їх творчості песимізм і безнадія.

Нью-Йоркська група вихована на модерній поезії, і вона намагається творчо жити між лаштунками цієї великої сцени всесвіту. У поетів цієї групи не тільки поетична спадщина, але також їхнє світовідчуження зумовлене поетичними екскурсами у заповідники модерної поезії.

У такій дійсності книжка віршів Юрія Коломийця — нового лицаря ордену нью-Йоркської групи, знається викликом. Здається, що в цій довгій подорожі крізь єдино реальну ніч поет побачив, немов фатаморгану, сонце:

Ви бачили
зелений попіл,
розсипаний на глицях сосон?

Розсипані разки намиста,
де грає в піджмурки
із глодом
сонце.

Коломиєць наслідуює утертий словник модерністичних символів. У нього часто повторюється слово ніч, але в нього також більше уваги до поняття — сонце. Його модерний словник плутаний, не вироблений; поет прийняв цей словник, як вимогу, щоб бути у світі модерної поезії. І відчуваємо, що поет невдоволений усім тим реквізитом поетичної картини ночі. Більше того! Поет невдоволений песимістичною ноткою модерної поезії:

Куди я не піду,
коли я не прийду,
все правлять панахиду,
правічну супутницю мого народу.

Коломиєць хоче бути бадьорим і життерадісним:

Воліється процвітати у веснах
голубою просуренню,
зеленіти муравою,
топитися лататтям останніх снігів
і ринути у біг рокотливих струмків.

Поет не зацікавлений шукати шляхів на великій сцені всесвіту — для нього вистане цього світу, що «по цей бік окулярів, під козирком піднятих брів». Він не заглиблюється в ніч, а радше виглядає соняшного і радісного ранку.

Це вже інший голос, хоч і звучить він невиразно і несміливо. Та початок завжди трудний. Напевно комусь іншому приречено відкрити соняшний світ людині. Тож і рано ще говорити про зміну поетичної реальності бодай на основі друкованих у 1965 році поезій на еміграції.

Зміну може народити сильно поставлений сумнів: чи це справді реальна сцена, що на ній виріс поетичний світогляд модерної поезії? Поезія — не філософія. Вона не дошукується точного вяснення. Часом заїмпровізована обстановка може переконувати більше, ніж найжорстокіша реальність. Поети часто шукають ілюзії і часто її знаходять. Аби лише щирі шукання і щирі знаходження. І вся поезія тільки там, де нові шукання. Заяложені фрази, нехай і припудрені щедро патріотичними заявами, не переконують. Поезія — це постійно нові подорожі в шуканні тієї великої реальності, що визначає місце, де людина може жити.

Українська еміграційна поезія в минулому році — в шуканнях, вона хоче відкривати нові світи на тій великій сцені, де місце модерної поезії.

НА АКТУАЛЬНІ ТЕМИ

**МИРОСЛАВ ПРОКОП: ПРО ЗОВНІШНЮ ПОЛІТИКУ
УКРАЇНСЬКОГО КОНГРЕСОВОГО
КОМІТЕТУ АМЕРИКИ**

(Напередодні ІХ конгресу УККА)

У точному розмінні слова — української зовнішньої політики немає. Її могла б вести Україна, коли була б самостійною державою. Завданням такої політики було б ладнати усі справи, що впливають із взаємин українського народу з іншими народами. Інструментами її було б міністерство закордонних справ української держави і її представництва за кордоном. Цього усього сьогодні немає. Міністерство закордонних справ УРСР не є незалежним чинником української закордонної політики і перебуває в ролі інструмента міністерства закордонних справ Радянського Союзу.

Ніколи не був здійснений закон від 1 лютого 1944 року, що його ухвалила Верховна рада СРСР про те, що кожна союзна республіка, отже й Україна, «має право вступати в безпосередні зносини з закордонними державами, укладати з ними угоди та обмінюватися дипломатичними і консульськими представництвами». За останні 22 роки тільки дуже рідко допускають делегатів УРСР як контрагентів серйозних дипломатичних актів (наприклад, підписання паризьких мирових договорів з колишніми союзниками Німеччини в 1947 році або підписання міжнародного пакту про обмеження проб атомової зброї в Москві в 1963 році).

У більшості випадків думки Києва не питають навіть тоді, коли йдеться про договори, що мають пряме відношення до України. Клясичним прикладом цього є утворення на території України (Київ, Одеса) польського, чехо-словацького, кубінського, індійського та італійського консуліатів, що відбулося за прямим домовленням міністерства закордонних справ СРСР з відповідними державами.

Тому ні міністерство закордонних справ УРСР, ні представництво УРСР при Об'єднаних Націях не можна вважати автентичними речниками волі українського народу чи інструментами його закордонної політики. Ближчими до цього вже є деякі виступи діячів української культури за кордоном (наприклад, ансамбль під керівництвом Павла Вірського), які принаймні приносять Україні добре ім'я серед інших народів, хоч, звичайно, закордонної політики не роблять.

У таких умовах завдання бути речником українських інтересів за

кордоном спадає на еміграцію. Як недержавний чинник, вона закордонної політики в точному розумінні слова не веде, але своєю діяльністю у великій мірі спричиняється до ознайомлення світу з українською проблемою. Вона також чимало може зробити для того, щоб вивести моральну і політичну допомогу для українського народу в його боротьбі за державну незалежність. Це стосується також і українців у США.

ПЕРЕДУМОВИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ЕМІГРАЦІЇ ТА УКРАЇНСЬКИЙ КОНГРЕСОВИЙ КОМІТЕТ АМЕРИКИ

Умови праці нашої еміграції серед чужинського світу не легкі. Її перспективи і можливості залежать від деяких об'єктивних чинників, серед яких, як найважливіші, треба назвати зокрема два: а) силу самої України та еміграції; б) ставлення сторонніх сил до української справи або того, що популярно називають політичною кон'юнктурою.

Пригляньмося до першої справи.

Успішна зовнішня політика є завжди результатом насамперед сили самого народу. Це стосується не тільки кожного державного народу, але у ще більшій мірі поневоленого. Щоб ужити прикладів з найновішої історії України, можна сказати, що найбільші можливості здобувати приятелів української справи мали українські еміграційні чинники, в тому числі й українці в Америці, в той час, коли існувала Українська Народна Республіка, або в 1920-их роках, в період національно-культурного відродження на Україні, або в другій світовій війні та по ній, коли на українських землях точилася організована визвольна боротьба, ведена УПА. Це були наявні докази організованої сили українського народу, і на них легко було поспиритися. Також сьогодні можливості успішних українських зовнішньо-політичних акцій у світі, отже і в Америці, залежать насамперед від наявних доказів життєвої сили самого народу на Україні. Помагати ззовні можна тільки такому народові, який сам бореться і тільки для нього можна здобувати допомогу чужинців.

Очевидно, сьогодні не існує на Україні ні Українська Народна Республіка, ні організовані повстанські формації. Але це зовсім не значить, що немає на Україні опору існуючій там системі поневолення, це не значить, що немає там стихійних і організованих сил, що в різних формах прагнуть до збереження української етнічної, культурної та мовної окремішності, а далі й до державної самостійності. Ті українські чинники, в першу чергу сам народ і його боротьба за незалежність, його територія, його економіка, його досягнення в галузі науки і культури, його кадри спеціалістів, його учені, мистці, письменники і поети, — це є ті ганьблені деякими ігнорантами на еміграції «реаліти», без яких ніякий народ на світі не може існувати, без яких ніхто у світі з ним не рахуватиметься.

Щобільше, сили народу на рідних землях творять рівночасно силу еміграції. Попри її власні вартості (число, організованість, кількість фахівців, їх участь і вплив у країнах поселення еміграції), сили самого народу, з якого еміграція вийшла, роблять її фактором в міжнародному житті.

Але тут власне починається серйозна слабкість зовнішньої політики Українського конгресового комітету Америки. Конкретно йдеться про те, що деякі керівники УККА схильні нехтувати цими важливими факторами сили українського народу. Таке наставлення тих людей видне насамперед в їхньому зовсім малому зацікавленні тим, що діється на Україні, і слідом за цим в їх малому знанні і розмірів важкого поневолення нації і її сили. Це один з разючих парадоксів життя і праці української офіційної верхівки в Америці. Бо, поперше, її завданням є забезпечити тривалий ріст української спільноти в Америці, а це, як відомо, для кожної еміграції можливе тільки при умові тривалого збереження ідейного зв'язку з батьківщиною, зокрема тоді, коли вона перебуває в неволі.

Ще більше разючим парадоксом малого зацікавлення і знання сучасної української дійсності в деяких керівників УККА є те, що ця верховна українська установа в Америці мусіла б бути головним джерелом інформації про Україну для американських співгромадян неукраїнського роду, для уряду США та різних політичних, громадських та культурних установ Америки. Таку роль міг би в якійсь мірі виконувати, наприклад, офіціоз УККА англійською мовою — «Український кварталник». Колись він справді друкував чимало фахових статей, що їх можна було розглядати як якісну актуальну українознавчу інформацію для англосмовного світу. Але в останні роки такі статті повляються дуже рідко. Так, наприклад, за цілий 1965 рік на всіх 25 статей, що появилися в журналі, тільки одна (Дмитра Соловєя) давала джерельну інформацію для чужинця про одну сучасну ділянку життя українського народу. Інших вісім статей порушували або українські історичні теми, або питання інших поневолених народів Радянського Союзу, або загальну радянську тематику. Вони також корисні для читача, хоч, беручи до уваги назву журналу і установу, яка його видає, англосмовний читач повинен знайти в ньому передусім українознавчу тематику. Інші статті — це часто доволі невиваглива і недостовірна пропаганда та однобічні т. зв. виховні трактати, що їх метою є ніби вчити уряд США, як вести політику стосовно комуністичного бльоку. З погляду українських інтересів така пропаганда безвартісна, бо до неї не прислухаються ті кола, які роблять американську закордонну політику.

Крім того, від довшого часу «Український кварталник» друкує репортажі одного журналіста ніби з його розмов з туристами з України. Ці репортажі в більшості справляють несерйозне враження. Так, наприклад, у статті, надрукованій у ч. 1 за 1965 рік п. н. «Україна: 1965», уявний турист описує своє перебування в Києві

того таки року і каже, що в театрі ім. Івана Франка у Львові він слухав виступу славної української солістки... Оксани Петрусенко, розповідає, які пісні вона співала на вимогу ентузіастичних слухачів. Цю неграмотність редактор «Українського квартальника» спокійно надрукував, не знаючи, що Оксана Петрусенко померла в 1940 році, отже рівно чверть сторіччя тому.

Ще гірше виглядає справа з другим англомовним офіціозом УККА, себто «Українським бюлетенем», що є радше органом персональної реклами для деяких керівників УККА. Якщо ж ідеться про його інформативну вартість, то про неї може свідчити такий факт. В числі цього журналу за 1-15 березня 1966 року надрукована на першій сторінці товстим друком інформація про те, що Верховна рада УРСР, на сесії в грудні 1965 року, ліквідувала міністерство закордонних справ УРСР. Тим часом відомо, що нічого подібного не сталося і це міністерство існує далі. Правда, як сказано вище, особливої користі воно Україні не приносить, алеж формально воно існує. Який же тоді глузд дезінформувати чужинців?

Сумнівну вартість інформацій «Українського бюлетеня» видно також з того, що у згаданому вище числі, на другій сторінці, надрукована широка інформація з італійського журналу «Іль Боргезе» про те, нібито верховного архієпископа Сліпого Ватикан має призначити амбасадором у Москві, а на першій сторінці надруковане коротке повідомлення, що ця вістка неправдива. Варто додати, що журнал «Іль Боргезе» має несерйозний характер, і його ревелюції вже кілька тижнів перед тим спростувала ватиканська, а також і українська преса.

Незнання сучасної української дійсності в деяких керівників УККА приводить до своєрідного комплексу негачії всяких досягнень українського народу в його боротьбі за незалежність. Вони говорять у першу чергу про поневолення України. Це правильно, і в цьому відношенні УККА вніс чимало світла в американському світі за останні 20 років. Але і про поневолення треба говорити передусім фактами, бо загальні фрази сьогодні нікого не переконують. Такими самими фактами треба говорити про досягнення, отже насамперед про українську людину, яка боронить права української мови, домагається української літератури, виявляє живий інтерес до української історичної традиції. Не треба таких явищ нехтувати, бож не весь український народ, не вся його інтелігенція запродана Москві, а чимало з тих людей є більшими українськими патріотами від багатьох еміграційних діячів.

Ці питання мають першорядне значення для успіхів або неуспіхів політики еміграції, отже й УККА. Від розуміння тих справ, від того, наскільки керівники УККА цікавляться становищем на Україні і його знають, залежить те, яку Україну вони показуватимуть своїм американським співгромадянам неукраїнського роду і наскільки на об'єктивних силах тієї України вони будуватимуть свою по-

літику моральної і політичної допомоги українському народові. Коли ж вони ті сили будуть ігнорувати, вони тим самим будуть підривати всякий ґрунт під своєю політикою. Це важливе зокрема тепер, у період політики коєкзистенції та намагань уряду США й інших західних урядів шукати співпраці з комуністичним бльоком. Ці обставини творять вищезгаданий другий чинник, від якого залежать можливості української еміграційної політики, себто ставлення сторонніх сил до української справи.

Розгляньмо тепер це питання.

ДЕКОНЬЮНКТУРА УКРАЇНСЬКОЇ СПРАВИ У СВІТІ

Скоро буде півсторіччя, як українська справа переживає повну деконьюнктуру в міжнародній світовій політиці. Від часу, коли при кінці 1917 року французький та англійський уряди устами своїх дипломатичних представників пропонували Центральній Раді в Києві визнання і коли відтак Центральні держави визнали Українську Народну Республіку та в лютому 1918 року підписали з нею договір у Бересті, не було досі за останні 48 років аналогічної ситуації, коли б чужі держави вважали в своєму інтересі існування самостійної України. Були, правда, періоди, коли сторонні держави таким чи іншим чином хотіли використати для себе визвольну боротьбу українського народу. Таке місце посідала, наприклад, українська справа в плянах німецької закордонної політики між двома світовими війнами. Остаточо німецький інтерес розкрився як намагання німців перетворити Україну на свою колонію.

До речі, у зв'язку з українською орієнтацією на Німеччину в той період український народ наразився на численні прикrostі у світі. Але закиди чужинців на адресу українців виправдані в цьому відношенні тільки частинно. Ніхто не може мати до нас претенсій за те, що ми розглядали німців як єдиний ревізійністичний чинник у поверсальській Європі, яка, як відомо, принесла українській нації почвірну окупацію. Натомість українці можуть самі собі робити закиди, що, розраховуючи на Німеччину як ревізійністичну і антикомуністичну силу, мали ілюзії, що німці можуть поставитися прихильно до державної самостійности України. А це зовсім не лежало в німецькому інтересі.

Зрештою, такого інтересу не було під час другої світової війни і по другому боці барикади. Не було його в Москві, яка навіть в умовах найбільшої для неї кризи в 1941-42 роках не зробила у відношенні до України нічого, що можна б інтерпретувати як визнання самостійницьких прагнень українського народу. Не зробили цього також західні альянти, хоч 1 вересня 1939 року екзильний уряд УНР у Парижі устами Вячеслава Прокоповича і Олександра Шульгіна заявив себе по їх стороні. Як сказано, питання коньюнктури української справи міг тоді вирішувати тільки державний інтерес Німеччини,

Росії, Франції, Англії чи Америки. Раз такого інтересу до України як самостійної держави там не було, не могло бути кон'юнктури для нас.

УКРАЇНСЬКА СПРАВА В УМОВАХ ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ

Специфічні умови створилися на Заході, а головне в Америці, для української справи, як зрештою і для інших поневолених Московію народів на початку 1950-их років. На переломі 1940 і 1950-их років дійшло, як відомо, до сильного загострення у взаєминах між Заходом і Московією. Тим часом як агресивна політика Сталіна по закінченні другої світової війни позбавила Захід від ілюзій можливості тривалої співпраці з недавнім союзником, корейська війна та офензива Москові на теренах колоніальних народів Африки і Азії змусила Захід, головне Америку, відплатити Москові такою самою зброєю. Так народилося в Америці сильне зацікавлення долею поневолених народів поза залізною завісою, що в свій час знайшло свій вислів у т. зв. «політиці визволення».

На хвилях цієї політики республіканська партія виграла президентські вибори в 1952 році. Показником тодішньої «визвольної гарячки» треба вважати промову нового секретаря закордонних справ США Джона Фостера Даллеса, що її він виголосив у лютому 1953 року і, звертаючися до поневолених поза залізною завісою народів, вигукнув: «Ви можете на нас рахувати!» А коли в той час появився новий голова делегації США в Об'єднаних Націях Генрі Кебот Лодж, він, всупереч настоюванню фоторепортерів, відмовився подати руку голові радянської делегації А. Вишинському. Звичайно, такі демонстрації довго не тривали.

Цю температуру нового міжнародного становища зразу відчула також українська справа. До речі, ще до приходу республіканців до влади, отже за президентури Трумена, тодішній секретар закордонних справ США Дін Ечесон склав голосну в той час заяву про 500-річну експансію Росії, що їй, мовляв, треба поставити загороду. В тому також році американський журнал «Кольєрс» надрукував велику статтю про третю світову війну і про «окупацію» Радянського Союзу американськими військами. На обгортці того журналу красувалась м. ін. велика мапа України як окремої державної одиниці, що, очевидно, дуже радувало українські серця. Тоді врешті почали творитися в Америці різні «приватні комітети», завданням яких мало бути «визволити поневолені Московією народи».

Правда, з тими комітетами українці мали чимало мороки. Справа в тому, що вони намагалися за всяку ціну сплутати українську справу з російською імперською і часто більше були схильні воювати з «українськими сепаратистами», ніж з самими більшовиками. До речі, тоді вперше керівні кола УККА спробували свої сили на тому «дипломатичному паркеті», — і на ньому поковзулися. Окрема місія

УККА під проводом його голови проф. Лева Добрянського, що вибралася восени 1952 року до Європи для того, щоб якимось чином допомогти «приватним колам» звести українські політичні групи до одного стола з еміграційними росіянами, скінчилася повною невдачею.

Рівночасно, однак, у той час питання поневолених народів, зокрема України, сильно актуалізувалося. Правда, міжнародні події, що відтак слідували, поставили «політику визволення» на відповідне місце. Хоч помер Сталін, в результаті чого в самому Радянському Союзі прийшло до внутрішнього заміщення, а на його периферіях (у Польщі, Східній Німеччині, Угорщині) почалися справжні повстання, Америка не зважилася мілітарно підтримати ті народи. Обіцянки Даллеса не витримали проби життя. Але в морально-політичній площині, головне інформативній, зроблено чимало. На цьому скористала зокрема Україна, про яку впродовж наступних років написано декілька серйозних студій, а в пресі і журналах появились сотні інформацій, які внесли багато світла у справу, про яку до того часу знали мало.

На той час припадає також жвава діяльність Українського конгресового комітету Америки.

Тут треба пригадати, що згаданий новий клімат і нові можливості для української справи на Заході, головне в Америці, збіглися з серйозним посиленням української громади в Америці новими людськими кадрами. Це був час, коли до Америки прибули з Європи численні повоєнні емігранти, і вони в скорому часі стали поважним чинником у житті української організованої громади. Крім того, в той час, точніше — в жовтні 1949 року, новим головою УККА був обраний професор Лев Добрянський, який виконує ці обов'язки й досі. Вибір цієї (тоді ще дуже молоді — 31-річної) людини на керівництво українською громадою мав великий вплив на напрям зовнішньополітичних акцій УККА. Властиво вся наступна зовнішня політика УККА від того часу на ділі — політика Лева Добрянського, з усіма її ясними і темними сторонами.

Проф. Добрянський вніс в українські акції в Америці багато ініціативи і розмаху. Спираючися на кільканадцять американських конгресменів і сенаторів, він зробив у тих колах українське ім'я голошним, деякі ініційовані ним акції принесли багато користі українській справі і мають тривалу вартість. На жаль, в останні роки проф. Добрянський став пов'язувати українську справу в першу чергу з праворадикальними колами республіканської партії США, отже з колами, філософія яких відповідає його особистим переконанням, і тим звузив українські можливості, а то й виключив українців від впливів на ті кола США, які роблять американську закордонну політику і які вирішують ставлення Америки до України, себто на Білий дім і державний департамент.

Найбільш типовим виявом зовнішньополітичної активності УККА, точніше — його голови, в 1950 роках був вклад, який він вніс в орга-

нізацію переслухань у різних комісіях американського конгресу. Завдяки тим переслуханням, на яких свідками виступали українці і представники інших поневолених народів, в офіційні протоколи конгресу США увійшло чимало документів найновішої історії України, зокрема історії поневолення українського народу комуністичною Москвою і його визвольної боротьби. Тут треба назвати зокрема переслухання в справі комуністичної агресії на неросійські народи (1954), про комуністичну окупацію України (1955), про ламання Москвою міжнародних договорів (1956), про історичний розвиток і сучасне становище в радянській імперії (1958) про організований контроль комуністичної влади над мистецтвом (1959), тоді ж про злочини Хрущова на Україні, далі окремі переслухання про те, як Москва розуміє мирне співіснування, в справі побудови пам'ятника Шевченкові та ін. Результатом таких переслухань були звичайно офіційні постанови законодавчих органів США, які виконавча влада, себто уряд, повинна була брати до уваги у практичній політиці.

На особливе відзначення заслуговують чотири акції, проведені в ті роки проф. Добрянським. Це насамперед його успішні заходи, щоб вивести дозвіл на побудову пам'ятника Шевченкові у Вашингтоні. Відкриття пам'ятника в 1964 році перетворилося на велику українську маніфестацію. Другим досягненням є щорічне відзначування в конгресі США роковин утворення Української Народної Республіки, а третім — резолюція конгресу США і проклямація президента США в справі тижня поневолених народів. Хоч обидва документи мають часто декларативний характер, вони в свій час викликали великий розголос і мали широкий відгук поза залізною завісою. Правда, з бігом років проклямація тижня поневолених народів втрачала і далі втрачає своє значення. Передусім розводився з часом її зміст. Якщо в першій проклямації президента Айзенгауера з 1959 року були перераховані поневолені Москвою народи, включно з українським, і названий був поневолювач, в останній час ті проклямації мають характер зовсім загальникового, обрядового характеру без згадок, про які власне поневолені народи йдеться і хто є причинником їх неволі.

Четверте особливе досягнення голови УККА — це переслухання в конгресі США в справі нав'язання дипломатичних взаємин між Вашингтоном і Києвом. Перші заходи в цій справі Л. Добрянський зробив ще на початку 1950-их років, і їх результатом була резолюція, що її вніс конгресмен Лоренс Сміт у 1953 році. У ній говорилося м. ін., що «уряд Сполучених Штатів повинен встановити прямі дипломатичні взаємини з урядами Української Радянської Соціалістичної Республіки та Білоруської Радянської Соціалістичної Республіки і утворити представництва в Києві та Менську згідно з дипломатичними звичаями в таких справах».

Резолюцію Сміта передали окремому підкомітетові конгресу, який її прийняв одноголосно. Але застереження проти резолюції висунув

державний департамент тому, що, мовляв, нав'язання дипломатичних взаємин з тими двома республіками могло б утворити враження, що вони самостійні держави, а так не є і за такі їх уряд США не вважає, хоч у свій час він і погодився на те, щоб вони стали членами-засновниками Об'єднаних Націй. Така постава державного департаменту негативно перерішила долю заходів у справі дипломатичних взаємин. Не помогло також те, що далі в 1959 і 1963 роках це питання підняв знову конгресмен Ленард Фарбстайн. На той час припадають зусилля уряду США шукати шляхів порозуміння з Москвою, тому нічого дивного, що він рівночасно не хотів робити нічого, що розглядалося б у Москві як втручання Америки у внутрішні справи Радянського Союзу. А що всяке намагання Америки чи будь-якої держави встановити дипломатичні взаємини з Україною Москва зустріла б як ворожий акт, про це засвідчила недвозначно стаття колишнього міністра закордонних справ УРСР Луки Паламарчука в «Комуністі України» за березень 1963 року. У тій статті Паламарчук м. ін. сказав, що окремих дипломатичних представництв УРСР не потребує, бо, мовляв, «посли СРСР в зарубіжних країнах — це також посли України».

КОЕКЗИСТЕНЦІЯ І ПОЛІТИКА ЗАХОДУ

У другій половині 1950-их років почав мінятися клімат у взаєминах між Заходом і комуністичним бльоком. На це склалося багато причин по обох сторонах залізної завіси, що їх ширше в цій статті аналізувати не можна і не потрібно. Вистачить сказати, що обидві сторони, комуністичний світ і Захід, а головне уряди Радянського Союзу й Америки прийшли до переконання, що даліше загострення відносин між ними не корисне для їхніх інтересів, тож доводиться шукати шляхів порозуміння чи принаймні коекзистенції. Головну роллю в такому розвитку грали безперечно усвідомлення загрози атомової війни та свідомість, що засобами фізичного тиску жодна з великодержав не може ліквідувати другої. Здається, це зрозуміли зокрема в Москві. Вони почали серйозно дивитися на економічну і мілітарну силу Америки та її динамізм. З другого боку, вони почали усвідомлювати власні слабості, що виявилось зокрема у зростаючій силі неросійських народів комуністичного бльоку і привело до внутрішнього розколу в ньому. Західні ж великодержави усвідомили, що поскільки існування комуністичної системи на найближчий час неминуче, Захід мусить робити все можливе, щоб, з одного боку, не допустити до комуністичної агресії назовні, з другого — вживати таких засобів політично-ідейного впливу на ті системи, в результаті яких в комуністичному бльоці зростали б прагнення до політичної, соціальної і національної свободи. У свою чергу такі прагнення повинні стати таким сильним чинником тиску на комуністичні уряди, що це змушуватиме їх рахуватися з голосом народу, поступатися його вимогам, словом — еволюціонувати та втрачати свою первісну динаміку й агресивність.

Довкола питання, наскільки може бути успішна така політика Заходу, триває від років широка дискусія. Є люди, які кажуть, що така політика утопійна, що вона впливає скорше з задушевного прагнення деяких плановиків Заходу, ніж з об'єктивних фактів. Є також люди, які кажуть, що будь-які зміни в комуністичних системах не можливі, а всі внутрішні спори між ними, зокрема між Китаєм і Росією, — це блеф, призначений для того, щоб обдурювати наївних. З другого боку, є люди, які вважають, що комунізм справді стоїть на шляху еволюції і перестав бути загрозою для інших.

Хоч абсолютно певна відповідь на ці питання дуже складна, все ж таки за останні роки сталося в комуністичному світі чимало такого, що дає змогу на підставі фактів виробити собі погляд на цю справу. Конкретно, якщо йдеться про пляни комуністичних режимів на довшу мету, то досі ніхто з їх провідних діячів не заявив, що вже більше не дійсна основна концепція комуністичного руху — панування над усім світом. У комуністичних країнах правлячі там партії зовсім не думають відмовлятися від монопольної влади, а комуністичні партії в некомуністичних країнах прагнуть, щоб таку владу здобути у себе вдома. Це, так би сказати, їхня принципова позиція, їхні пляни. В цьому відношенні в комунізмі справді ніщо серйозно не змінилося.

Інакше одначе виглядають справи там, де йдеться про об'єктивні можливості комуністичного руху досягти того, чого він прагне. Закордонні комуністи прагнуть здобути владу в своїх країнах, але, як повчає досвід останніх років, їхні шанси мінімальні. Ще десять років тому говорилося про те, що африканський континент є напередодні комуністичної революції, а в Кремлі чи в Пекіні надіялися, що ті країни, як дозрілі овочі, одна за одною впадуть у руки комуністів. Сьогодні цей міт розвіявся. Правда, в деяких з тих країн вони здобули мостові причілки, але про якусь стихійну комуністичну хвилю в Африці, яка мала б привести комуністів до влади, говорити не доводиться. Слабо розвинені народи африканського континенту виявилися деколи більш витривалі проти комуністичної доктрини, ніж деякі західні народи. Правда, серйозна небезпека комуністичної інфільтрації існує в країнах Латинської Америки, але це результат архаїчних соціальних відносин у тих країнах. Останньо пануючі там режими роблять дещо для того, щоб ліквідувати об'єктивно існуючі причини для росту комунізму, а політичний і економічний провал кубінського комуністичного експерименту зовсім не захооче інші латинські народи.

Не менш негативно на комуністичні перспективи діє дійсність в самих комуністичних країнах. Перш за все комуністичний бльок роздирають з середини суперечні національні інтереси поодиноких комуністичних держав. Російсько-китайський конфлікт — це не хитра вигадка для обману наївних, а реальна дійсність. Також реальною дійсністю є розбіжності між імперіяльними інтересами Росії і її сателітів. Вкінці, реальною дійсністю є національні, політичні і соціальні

прагнення поневолених народів у кожній комуністичній країні.

Звичайно, це не значить, що під впливом згаданих внутрішніх процесів завтра прийде до розвалу комуністичних систем. Хоч у кінцевому результаті тривале існування антинародних ладів немислиме, рівночасно однак треба бути обережним у ставленні прогноз на найближчий час. Попри всі відосередні сили, в комуністичному бльоці діють також доосередні, цементуючі панівний порядок. Їх творить монопольний апарат влади, недостача нормальних організованих революційних сил, внутрішня злотованість провідної верстви чи класу упривілейованих людей, отже партійної і державної бюрократії, життєві інтереси якої пов'язані з існуванням панівної диктатури. Існує специфічне почуття солідарності і спільноти між тими людьми, і за збереження існуючого порядку вони готові боротися. Наприклад, дослідники складу членства центрального комітету КПРС вказують на те, що в останній час він щораз більше стабілізується, значить, щораз більше людей з давнього ЦК зберігають свою позицію в новому. Це є провідна верства, правда, сильно відірвана від народу, але зате з повнотою влади в руках.

Однак ці факти зовсім не заперечують процесу наростання внутрішніх протиріч у комуністичному суспільстві та суперечностей між поодинокими комуністичними державами. А це спричиняється до притуплення агресивності тих систем, бо рештки колишніх радянських чи сателітських революціонерів давно вже обросли салом, і сьогодні вони зацікавлені не так у міжнародних авантюрах, мовляв, за перемогу комуністичної ідеї в світі, як у забезпеченні власної кар'єри. А що тиск народу існує, треба йому частинно йти на поступки, і це вони роблять.

Якщо виключити непередбачені несподіванки, такі як війна, революція чи відкрита боротьба між панівними кліками, то таке становище, як тепер, може втриматися поза залізною завісою на тривалий час. Коли ж так, тоді логічно, що некомуністичні народи змушені пристосовувати свою тактику до такого стану і намагатися впливати на посилення таких внутрішніх процесів у комуністичному бльоці, в результаті яких керівники його не могли б організувати агресій і були б змушені рахуватися з вимогами поневолених ними народів, словом, відходили від первісної доктрини безконтрольної диктатури і наближалися до цивілізованих суспільств, у яких такі поняття, як свобода чи недоторканість людини і її майна або право народу на державну незалежність, мають реальну, а не теоретичну вагу.

До речі, коли слідкувати за політикою західних демократій, можна бачити, що, попри всі їхні помилки, такою власне є їх лінія, і в цьому відношенні вони мають деякі успіхи. Це приблизно творить західне розуміння співіснування чи коекзистенції. Прямим показником такої політики Заходу є зокрема намагання якнайбільше піднести залізну завісу та здобути доступ до радянських народів. Захід виходить із засади, що його ідеї, зокрема ідея свободи, багато сильніші

від усього, що можуть пропонувати більшовики, що сьогодні комунізм не є притягальною силою для людини Заходу, навпаки, він в її очах скомпромітований, отже нічого їй боятися, навпаки, боятись можуть скоріше комуністичні вожді, бо ідеї свободи і демократії беруть у полон маси комуністичних держав. Це — вважають на Заході — йде на користь вільним народам і гарантує їм остаточну перемогу над комуністичною диктатурою. На цю тему написано на Заході багато студій.

УКРАЇНЬСЬКА ПОЛІТИКА В УМОВАХ КОЕКЗИСТЕНЦІЇ

Тепер постає питання: якою в таких умовах повинна бути українська політика на Заході, зокрема політика Українського конгресового комітету Америки?

Звичайно, і український народ і його еміграція, отже й УККА, зацікавлені в тому, щоб якнайшвидше були створені міжнародні умови, в яких Україна могла б здобути справжню самостійність. Але таких умов покищо немає, і ніхто не знає, коли вони прийдуть. Існує натомість інша дійсність, що зумовлена бажанням західного і комуністичного блоків знайти модус мирного співіснування. Це створений чужими силами факт, який може нам не подобатися, але який від того фактом не перестане бути. В умовах цього співіснування, чи коекзистенції мусить жити і діяти українська нація.

Український народ не може скласти руки і ждати на упадок радянської імперії, і цього не може робити також українська еміграція. Навпаки, і народ, і еміграція зобов'язані використати існуючі міжнародні умови для того, щоб витягнути з них якнайбільші користі. Конкретно йдеться про те, щоб у теперішній політиці коекзистенції розглядати кожну дію Заходу у відношенні до Москви з погляду інтересів українського народу і відповідно до того вести свою політику, а не спорити про те, чи політика коекзистенції між Заходом і Москвою корисна або шкідлива, бо не ми її творили і не ми її міняти будемо. Краще нам подбати про те, щоб цієї політики Москва не використала для дальшого поневолення української нації.

Як у цьому аспекті треба оцінювати дотеперішню політику Українського конгресового комітету Америки, яка, як сказано, народилася в умовах холодної війни? Які з стосованих досі заходів треба вважати актуальними і тепер, а які непридатними в теперішніх умовах, врешті, про які нові акції треба подумати?

Заки на це відповісти, треба пригадати, що на ділі уся українська еміграційна політика, отже й політика УККА, стоїть під знаком критики коекзистенції. Це психологічно зовсім виправдане, і тому тут нічому дивуватися. Українці були одні з перших, які по революції 1917 року були змушені «коекзистувати» з комуністичною Москвою і на тому попекли собі пальці, отже, логічно, всіх перед такими небезпеками перестерігають. Але рівночасно в нашій негативній

настанові до політики співіснування є дещо з поверховости.

Насамперед не можна забувати, що початки нашого «співіснування» з комуністичною Москвою припадають на час з-перед майже півсторіччя, коли комуністична ідея могла справді багатьом здаватися хвилею майбутнього. У той час Москва не тільки терором і фізичною перевагою, але також демагогією впливала на непоінформованих. Подруге, комуністи використовували у нас на Україні особливі соціальні відносини, політичну невиробленість мас і проводу, а також безвідповідальну політику деяких кіл Заходу, яка штовхала українців в обійми більшовиків. Вкінці, одне діло було «співіснувати» слабій Україні з сильною Росією, а друге — коли до такої політики береться сильна Америка чи взагалі західній світ. Проковтнути їх Москві, як досі видно, зовсім не вдалося. Щобільше, така політика співіснування також дуже обосічна для Москви. Інакше не було б у радянській пресі стільки закликів і пересторог власному суспільству перед тим, що, мовляв, Захід хоче використати коекзистенцію для того, щоб «підірвати єдність радянських народів» чи, чого доброго, навіть розкласти комуністичний бльоку з середини. Тому, як сказано, до політики коекзистенції Захід підходить холодно, з почуттям власної сили.

Така м. ін. генеза відомої концепції «будування мостів» до народів комуністичного бльоку, що її з'ясував президент Джонсон у своїй промові в університеті ім. Джона Гопкінса в жовтні 1964 року. За даними газети «Нью-Йорк Таймс» від 4 жовтня 1964, Джонсон говорив, що ціль американської закордонної політики — «будувати мости приязні» до народів Східної Європи, зокрема «мости торгівлі, ідей, туристики і гуманітарної допомоги». А президент Колумбійського університету в Нью-Йорку Грейсон Кірк так писав у журналі «Форен Аферс» за жовтень 1964 року: «Ми повинні бути готові використати великі можливості, які відкриваються у зв'язку з зростанням націоналізму у Східній Європі для того, щоб підтримати ті народи в їхньому прагненні здобути більшу незалежність від Москви».

Але керівники УККА дивляться на ці справи інакше. Вони вважають, що політика «будування мостів» — це намагання домовлятися з комуністичними режимами понад головами народів. В «Українському кварталнику» (ч. 3, 1964) проф. Добрянський писав, що Джонсон пропонує будувати мости співпраці до панівних режимів, але не до поневолених ними народів. Там же він ставив прогнозу, що скоро прийде до консолідації російсько-китайської імперії та що взагалі на якесь намагання сателітських режимів звільнитися з-під контролю Москви рахувати не можна. Подібну думку він висловив рік пізніше в тому ж журналі («Український кварталник», ч. 3, 1965), кажучи, що «зростаюча незалежність народів Східної Європи — це продукт задушевного бажання, а не відзеркалення об'єктивної дійсности».

Факти не підтверджують таких пророцтв. Ідея нації і свободи

виявляється серйозною силою за залізною завісою, і про це знають самі керівники комуністичних систем. Крім того, постає питання: як можуть люди, які проповідують такі капітулянтські погляди, які не вірять у природну силу поневолених народів, — говорити рівночасно про їх визволення? Яке визволення? При допомозі атомової зброї? Але такого «визволення» не може бажати собі ніякий народ за залізною завісою, отже й Україна. Крім того, такої «визвольної політики» не плянують сьогодні ніякі відповідальні кола Заходу. Тому вони пропонують політику «будови мостів». Казати, що вони хочуть будувати ті мости до режимів, а не до народів, звичайний нонсенс. Відомо, що мости до режимів Захід давно має у вигляді дипломатичних взаємин, натомість обмін науковцями, студентами, мистцями, поширений туризм, обмін літературою — усе це має служити не для того, щоб зустрічатися і говорити з Брежнєвим, Косигінім, Гомулкою чи Кадаром, але з народами, які перебувають під їх контролем.

Це знаменито усвідомлюють більшовики, і тому вони дуже бояться того, щоб між Заходом і народами Радянського Союзу будувалися мости приязні. Як інформувала газета «Радянська Україна» від 29 травня ц. р., про цю справу так висловився секретар ЦК КПРС Петро Демичев, у своїй «вибірчій» промові в Москві:

«Наші противники всіляко посилюють ідеологічну війну проти нас. В останні роки на Заході було висунуто доктрину, яка визначає нову тактику боротьби імперіялізму проти соціалістичних держав. Ідеться про горезвісну тактику „наведення мостів”. Смісл її зводиться до того, щоб скористатися політичними, економічними, науковими, культурними та іншими контактами між державами двох систем та різко активізувати „експорт” буржуазної ідеології. Як гадають імперіялістичні стратеги, нові методи боротьби дадуть їм змогу добитися „розм’якшення” комунізму, „розкладу” його з середини. Ми глибоко переконані в силі нашої ідеології, ідейно-політичній стійкості радянських людей. Але було б помилкою, коли б ми не враховували, що у зв’язку з посиленням антикомуністичних диверсій збільшується небезпека небажаних ідеологічних зрушень у людей, не досить зрілих у політичному відношенні».

Справа будівництва мостів до поневолених народів має особливе значення для України з огляду на специфічне її становище та загрози, що стоять перед українською нацією.

Суть справи в тому, що серед численних засобів поневолення українського народу Москва успішно стосує зокрема два: політику послідовної русифікації, що мала б у кінцевому результаті привести до т. зв. злиття націй, та політику ізоляції України від стороннього світу. Властиво політика ізоляції України від стороннього світу — це тільки допоміжний засіб, при допомозі якого легше позбавити українців чи інші неросійські народи їхньої власної ідентичності і відмінності. Чейже в умовах тотального відмежування України від

стороннього світу був проведений пляновий голод на Україні в 1933 році. Не допускали тоді на Україну ні закордонних туристів, ні кореспондентів, ні чужинецьких політичних діячів, за винятком хіба ославленого французького політика Ерію, якому показали спеціально зааранжовані сцени для того, щоб він спростував факти голодової катастрофи. Немає сумніву, що коли б у 1933 році існував хоч би такий куций, як тепер, «культурний обмін», коли б тоді українці могли переписуватися з рідними за кордоном, коли б існував туристичний рух, Москва на такий злочин на очах сторонніх людей не зважилася б.

Правда, сьогодні чимало змінилося, і на таку катастрофу, як у 1933 році, не заноситься. Тим не менше існує згадана русифікація і переслідування української культурної верхівки. Щобільше, після короткого періоду відлиги в 1956-57 рр. русифікація на Україні безперервно посилюється. На еміграції багато пишуть про неї, але справжні розміри русифікаційного походу, мабуть, не завжди усвідомлюють. Тим часом русифікація постійно втискається в усі галузі українського життя і розкладає його з середини. Прикладів цього дуже багато, але тут вистачить один. На підставі останніх повідомлень української радянської преси про вступні іспити до високих шкіл на Україні, видно, що у великій більшості тих шкіл вимагають від кандидатів іспиту з української а б о російської мови і літератури. Іншими словами, до тих шкіл, які номінально і в статистиці рахуються українськими, може попасти людина, яка не знає або достатньо не знає мови і літератури народу, на землі якого вчиться. При тому це стосується навіть деяких високих шкіл західних областей (Самбірська професійно-технічна школа у Львівській обл., там же Дрогобицький нафтовий технікум, Івано-франківський філіял Львівського політехнічного інституту).

Ще гірше те, що русифікація деморалізує націю. Річ не тільки в тому, що в містах України в більшості говорять російською мовою, але й у тому, що сьогодні, як і за царату, поширюються розкладницькі теорії про «вищість» російської мови, культури, традиції, а на освічену людину, яка говорить і пише українською мовою, дивляться як на дивака, мовляв, такий вартісний і культурний чоловік, а чому-сь тримається української мови. І хоч проти таких бациль розкладу родиться стихійний опір, зокрема серед української молоді, легкодушно було б легковажити розміри небезпеки такої політики.

Власне ці небезпеки треба мати на увазі українським еміграційним діячам, коли вони з'ясовують своє ставлення до таких явищ, як будова мостів чи культурний обмін. Еміграція не повинна ці явища розцінювати егоїстично, мовляв, вони укладнюють її становище чи навіть несуть небезпеку радянофільства. Поперше, це неправда, а подруге, вирішальне те, що можливо ширший зв'язок із світом — це сильний засіб для протидії русифікації на Україні. В прямому українському інтересі якнайширше використовувати теперішні мо-

жливості культурного обміну для того, щоб перед світом розкривати справжнє становище українського народу та, з другого боку, змушувати Москву рахуватися з західньою реакцією на події в СРСР. Не треба забувати, що, наприклад, розголос, який в останні місяці здобула в світовій пресі справа Івана Світличного та Івана Дзюби, спонукав Москву офіційно ці справи вивчати та запевняти, що вони не були суджені. Без цього розголосу, точніше — без можливостей для західніх кореспондентів поїхати на Україну і одержати принаймні частинні інформації про переслідування українських діячів культури, в міжнародній пресі не появились б вістки ні про це, ні про демонстрації в Києві в роковини похорону Т. Шевченка. Уявити тільки на хвилину, що сьогодні існує така сильна залізна завеса, як десять років тому: усі ті справи лишилися б для Заходу таємницею. Тому ясно, що український народ зацікавлений не в обмеженні обміну, а в його розбудові.

ЗА ЯКУ ПОЛІТИКУ УККА?

Якою в світлі цього повинна бути політика УККА, точніше — що з того, що він досі робить, треба продовжувати і розбудовувати, а що міняти?

Почнім від таких стандартних акцій, як відзначення в американському конгресі роковин утворення УНР, проголошення тижня поневолених народів та ін. Чи вони потрібні й актуальні в умовах політики коєкзистенції? Безперечно, так. Поперше, українська справа мало ще відома на Заході, тому треба її постійно світові пригадувати. Подруге, відзначення роковин 22 січня 1918 і 1919 років, як і тижня поневолених народів, розкриває справжній характер т. зв. суверенности УРСР, говорить про фактичне поневолення українського народу під цією вивіскою. І для українців на рідних землях ці акти мають велике моральне і політичне значення, бо вони переконують, що питання визвольної боротьби за незалежність України відоме світові і ніякими фальшованими історіями УРСР її закрити не вдасться. (Варто б тільки при нагоді роковин тижня поневолених народів не повторювати постійно — як це робить «Український кварталник», — що автором й ініціатором резолюції є проф. Добрянський, хоч це й правда. Бо в очах чужинців, які можуть думати про тиждень поневолених народів як про офіційний акт конгресу і президента США, факт, що за ним стоїть голова однієї етнічної групи у США, применшує його вартість. Це безперечно українське досягнення, точніше — досягнення голови УККА, але не кінче про все це треба постійно публічно говорити).

Дуже доцільно також продовжувати співпрацю з іншими етнічними групами США, головне з тими, народи яких поневолені в комуністичному бльоці. В цій галузі УККА має вже вироблений досвід. Натомість недоцільно організовувати співпрацю УККА з такими по-

заамериканськими країнами, як Західня Німеччина, коли партнером для українців там мають виступати т. зв. німецькі ревізіоністичні кола переселенців, які хочуть відібрати у поляків теперішні польські західні землі ціною західніх областей України.

Рівночасно мусимо усвідомити, що такими актами, як проголошення роковин самостійности України чи тижня поневолених народів, акції допомоги УККА українському народові вичерпуватися не можуть.

Які ж інші заходи на часі? У звіті, що його подала газета «Америка» від 21 червня ц. р. про збори ради директорів УККА, читаємо, що голова УККА запропонував у своїй доповіді такі найближчі завдання: забезпечити дальше відзначення тижня поневолених народів, посилити заходи в справі утворення комісії поневолених народів у конгресі США, у справі надрукування поштової марки з портретом Шевченка, Академії чи Центру свободи, Голосу Америки, врешті, підготуватися до відзначення 200-их роковин США в 1976 році.

Тому що згадані збори були підготовними до найближчого конгресу УККА в жовтні ц. р., треба припускати, що це програма на три найближчі роки і що її проф. Добрянський запропонує українській громаді в Америці на згаданому конгресі. Якщо так, то вона доволі вбога і доволі відірвана від міжнародної дійсности, в якій ми живемо, та від тенденцій її розвитку. Щобільше, вона тільки частинно вичерпує актуальні потреби українського народу.

Перш усього заходи, що їх пропонував голова УККА, — давні, за винятком хіба підготовки до 200-их роковин США, до чого, зрештою, ще доволі далеко. Звичайно, те, що вони давні, не значить, що вони погані. Особливе значення для нас мало б утворення постійної комісії поневолених народів. Але її перспективи не надто рожеві. Справа згаданої комісії від років товчється в конгресових колах і ні для кого не таємниця, що її ब्लюкують урядові кола. Подібне становище є з поштовою маркою Шевченка. Не інакше з Академією свободи, що мала б бути осередком студій комуністичної агресії. Останньо в «Українському кварталнику» (ч. 1, 1966) проф. Добрянський повідомив про створення «приватної академії свободи» в м. Бостоні, в штаті Вірджинія. Але в статті надто мало конкретних фактів щодо людей, які в ній мають працювати, і конкретної програми, так що з остаточною оцінкою цієї установи треба ще зачекати. Зрештою, вона не перешкоджає заходам у справі такої ж академії при конгресі США.

Якщо йдеться про труднощі, на які сьогодні наражається зовнішня політика УККА, то, за інформаціями згаданого вище числа «Америки», його голова їх також називає по імені. Він каже: «... політика уряду США, який змагає до наближення до СРСР». Є однак ще друга причина, про яку ні голова УККА, ні «Америка» нічого не кажуть. Це політична тактика, що її від кількох років стосує проф. Добрянський у відношенні до урядових кіл у Вашингтоні, а вони вла-

сне визначають напрями закордонної політики США. Ця тактика також у якійсь мірі відповідальна за труднощі, на які там українська справа наражається. Та про це пізніше. Покищо поставимо питання, чи названими вище заходами вичерпуються не тільки потреби, але й можливості зовнішньої політики УККА?

Відповісти на це питання треба негативно. Щобільше, доводиться сказати, що, незалежно від з'ясованої вище декон'юнктури, яку переживає українська справа на Заході, теперішні міжнародні умови, зокрема політика Заходу чи США у відношенні до радянського бльоку, відкривають також перед українцями на Заході нові можливості. Треба тільки їх бачити і хотіти ними скористатися. Вони пов'язані, з одного боку, з згаданою політикою «будування мостів», з другого — з природними прагненнями поневолених Москвою народів до національної, політичної і соціальної свободи. Зокрема сильне серед тих народів прагнення здобути якнайбільше зв'язків з вільними народами, з їх політичною думкою, з досягненнями їх духової і матеріальної культури. Це прагнення особливо виразне в української людини, яка відчуває велику загрозу, що її творить московська політика ізоляції України від інших народів. Ці процеси треба усвідомити також керівникам УККА і вийти поза шаблонні рамки самих декларацій і маніфестацій.

Ідеться про те, щоб у теперішній дійсності УККА робив все можливе для того, щоб впливати на розвиток внутрішньої ситуації на Україні та підтримувати ті прагнення української людини і всього народу, які можуть бути тепер здобуті. Очевидно, УККА, як і вся українська еміграція, мусить стояти на принципах повної державної самостійності України і віднови УНР. У такому плані УРСР для нас чужа форма, накинена народові. Але для кожного українця на рідних землях і на еміграції зовсім не малозначне те, чи УРСР звичайна колонія, в якій усе вирішує Москва, чи, може, вона користується хоч якимись правами.

Конкретно, одним з недвозначних виявів росту України в комуністичному бльоці, також і в некомуністичному світі, було б існування дипломатичних взаємин між УРСР та іншими державами. У свій час ми слухно обурювалися, коли державний секретар США Дін Раск назвав Україну традиційною частиною Росії. Але так легковажно про Україну він не міг би говорити, якби дипломатичні представники цієї УРСР сиділи у Вашингтоні. Цікаве, що, як згадано вже, на початку 1950-их років це добре розуміли керівники УККА, і тоді його голова робив у цьому напрямі чимало заходів. Пізніше він ці заходи занехаяв, можливо тому, що в деяких колах на еміграції були висловлені побоювання, що евентуальні дипломатичні взаємини УРСР можуть викликати радянське панування на еміграції. А втім існують же на Заході польські, румунські й інші сателітські дипломатичні представництва, але від цього ті еміграції не перестали бути речниками польської чи іншої самостійницької думки. Несуттєве також побою-

вання, що евентуальні дипломатичні взаємини УРСР послаблять концепцію УНР, бо сьогодні на ділі уся еміграція цю концепцію визнає і визнавала б, коли б УРСР мала своїх представників за кордоном.

Дехто може сказати, евентуальні представництва УРСР піднесли б її престиж, чого отже має до цього прикладати своїх рук УККА. Але воно не зовсім так. Поперше, сьогодні, в умовах декон'юнктури для української справи та при намаганні Москви ховати цю справу під сукно, навіть українські комуністичні представництва в світі були б прийняті принаймні як символ української окремішності від Росії. Подруге, існування таких представників створює правовий прецедент для майбутніх репрезентантів самостійної України. Тому керівникам УККА треба серйозно зважити користі таких заходів. Це, до речі, краще розуміють керівники Комітету українців Канади (КУК). Недавно виявилось, що УРСР має виступати на світовій виставці в Канаді в 1967 році у спільному павільйоні Радянського Союзу. Щоб виправдати таке приниження, уряд УРСР пробував просунути у світі фальшивку, ніби уряд Канади проти окремого павільйону УРСР. У це втрутився КУК і звернувся за wyjaсненням до уряду Канади, який зразу відповів, що він не має нічого проти окремого українського павільйону. Таким чином заходами КУК була розкрита гра Москви та її ставлеників у Києві.

Сьогодні не знати, чи буде окремих павільйон УРСР на виставці, чи ні, але певне те, що своїм розумним втручанням провід канадських українців поміг українцям на рідних землях домогтися окремої репрезентації на світовій виставці. Керівники КУК зовсім виправдано не побоюлися, що евентуальний окремих павільйон УРСР піднесе її престиж. Вони бачили, що тут ідеться не про престиж УРСР, а про відрізнє відмежування України від Росії на міжнародному форумі.

Тому сьогодні крайня пора, щоб УККА відновив свої колишні заходи в справі дипломатичних взаємин. Це не буде легко з огляду на політику Заходу чи Вашингтону. Але навіть найменший успіх у цій справі може мати серйозне значення. Коли ж цьому знову протиставиться Москва, тоді ще раз виясниться, що на ділі являє собою «суверенна УРСР».

У зв'язку з цим стоїть також справа консулятів УРСР за кордоном і консулятів інших держав на Україні. Сьогодні УРСР не має ніде своїх консулярних представництв, хоч на території України є, як згадано, вже кілька чужих консульств. Не виключене, що скоро може прийти до утворення також американського консульства в котромусь з міст України. У цій справі відбувалися вже перед конгресом США переслухання, і одним із свідків виступав там голова УККА. Він виразно висловився проти таких консулятів і як два важливіші мотиви подав м. ін. небезпеку збільшення числа шпигунів у Америці, коли прийшло б до утворення радянських консулятів в США (бо справа, очевидно, йде між Вашингтоном і Москвою, а не Києвом), та створення враження, що СРСР це монолітна держава. (США, утворюючи

свої консуляти на українській території за домовленням з Москвою, спричинилися б до закріплення такого фальшивого переконання (у світі). Перший аргумент суттєвий, але не треба забувати, що у всіх країнах світу комуністи мають своїх агентів, і консуляти для них тільки додаткова поміч. Зрештою, проф. Добрянський, який недавно ще домагався утворення дипломатичного представництва УРСР у Вашингтоні, не повинен висувати такого аргументу. Натомість друге застереження, що його він висунув, заслуговує на більшу увагу. Але і тут треба взяти до уваги різні моменти. Незаперечне те, що, попри всі згадані некористі для України, чужинецькі консуляти на її території при відсутності дипломатичних представництв були б хоч невеликим вікном у світ для українського народу. На всякий випадок це питання вимагало б докладного обговорення принаймні на форумі компетентних органів УККА. А цього не було. Голова УККА сам у таких справах приймає рішення, яке зобов'язує всю українську громаду, а тоді її інформує.

Окремі заходи керівники УККА повинні здійснити в урядових колах США для того, щоб при існуючому культурному обміні з Радянським Союзом не дискримінувати Україну. Як відомо, цього року США і СРСР підписали договір про продовження і розбудову обміну, і нам ніяк не байдуже, коли в результаті того на американських сценах будуть появлятися тільки російські мистці, коли на американських конференціях виступатимуть тільки російські вчені, поети, письменники, коли вони відвідуватимуть приватні американські хати, чим тільки поглиблюватимуть існуючий на Заході міт про те, що СРСР це на ділі тільки Росія, її культура, мистецтво, література тощо. Коли українців дискримінують у Радянському Союзі, це результати колоніального становища, в якому вони перебувають. Але чому їх мають дискримінувати в Америці? А досі ті кола, які організують запрошування радянських ансамблів на Захід, залюбки це роблять. На першому місці в них завжди Москва і Ленінград. Коли це виправдане кращою якістю ансамблів, це ще можна б розуміти. Але не завжди українці поступаються росіянам. Це саме стосується українських учених, студентів чи письменників.

Пропонована тут політика УККА в справі культурного обміну в розумінні використання його для потреб України вимагає зміни в самій дотеперішній настанові керівників УККА до цього питання, яка наскрізь негативна. У газеті «Свобода» від 15 жовтня 1964 року був оголошений комунікат Екзекутиви УККА, в якому заборонено всякі зв'язки з громадянами СРСР, що перебувають на Захід, тобто і з українцями, мовляв, такі контакти можуть підірвати «протикомуністичне наставлення» еміграції. Практичного значення це доручення не мало, бо ніхто його і так не дотримувався, а українські емігранти зустрічалися та розмовляли з українцями з рідних земель і від того не похитнулись у своєму «антикомуністичному наставленні». Тим не менше цей комунікат лишить назажди документом незро-

зумілого страху і почуття меншевартості та недовір'я його авторів до української людини, яка ще сьогодні, по майже п'ятдесятьох роках більшовицької політики на Україні, мала б наївно піддатися більшовицькій агітації.

Таким чином, щоб вести політику, що мала б зв'язок з сучасними вимогами українського народу, керівники УККА повинні перш за все звільнитися від згаданої психози страху та розбудити в собі почуття власної сили і повірити в здоровий розум української людини. Прикладів такої політики керівники УККА далеко шукати не мусять. Їм вистачить поглянути на своїх північних сусідів, себто канадських українців і на їхню централю — КУК.

Комітет українців Канади також видав окреме «Становище в справі контактів з Україною» (Вінніпег, 22 січня 1965), але воно відзеркалює зовсім інше, сказати б, тверезо державницьке мислення тих людей. Там читаємо м. ін.:

«Це правда, що Москва при помочі т. зв. „культ-обміну” та своїх контактів буде намагатися просовувати у вільний світ свої ідеї та впливи. Але є і друга правда, що це створює також такі самі, ми віримо, ще більші можливості для нас, щоб у безпосередніх зустрічах з людьми, які приїждять тут, подавати їм до відома наші погляди, створювати для них можливості безпосередньої обсервації, запізнавати їх з демократичними основами життя і нашими осягами. Ми не повинні мати ніяких сумнівів в наші демократичні правди і свободи. Вони сильніші, і їх перемога над штучно зфабрикованими тоталітарними концепціями, які ідейно вже збанкрутували, стане скорше чи пізніше дійсністю».

А в червні 1965 року Комітет українців Канади вислав до міністра закордонних справ Канади Пола Мартіна меморіал, у якому він висуває цілий ряд практичних пропозицій у зв'язку з існуючим обміном між Канадою і Радянським Союзом:

«1. В наладнуванні контактів і культурних зв'язків з Україною уряд Канади повинен принципово переговорювати з урядом УРСР у Києві, а не з Москвою.

«2. Всі зв'язки і культурний обмін повинен відбуватися на базі взаємності і щодо кількості і щодо якості.

«3. Було б вказано, щоб уряд Канади створив для справ, що відносяться до контактів і культурної виміни, спеціальний дорадчий комітет експертів, що помагали б урядові в плянуванні і переведенні тих акцій. Комітет українців Канади завжди готовий співпрацювати в цих питаннях у будь-який можливий спосіб».

Такий діловий підхід КУК до питання культурного обміну мав ще одне значення: він врятував українську громаду в Канаді від роз'ятрювання пристрастей, які в результаті нервової і непродуманої постави УККА у свій час огорнули українців в США.

Дальше завдання УККА, що має першорядне значення, — це публікація джерельних інформацій про сучасне становище на Україні

чи про українську справу взагалі. Вже згадувалося про те, що від кількох останніх років «Український кварталник» не стоїть на висоті завдань. Тому тут потрібні негайні заходи. Насамперед треба ясно вирішити, який має бути характер цього органу верховної централі українців у Америці, а тоді забезпечити редакційну колегію відповідними людьми.

Якщо йдеться про те, який має бути характер «Українського кварталника», то треба пригадати, що в Америці існують два типи журналів окремих етнічних груп. Один тип — це такі журнали, які видають, наприклад, поляки. Їх основне завдання — давати англomовному читачеві інформації про польські справи. Другий тип символізує журнал «Каментарі», видавцем якого є Американсько-єврейський комітет у США. Він має характер загальноамериканського суспільно-політичного журналу, що в ньому з'ясовуються ширші політичні, культурні і соціальні питання американського життя, а авторами є часто видатні американські постаті різного етнічного походження. Питома вага цього журналу в американському світі дуже велика, відповідно зрештою до ваги самих євреїв у США.

Не треба пояснювати, що на такий тип журналу ми не спроможемося. Крім того, беручи до уваги не таку вже велику поінформованість американської суспільності про Україну, англomовний журнал УККА мусить бути в першу чергу фаховою українознавчою періодичною публікацією, якою неукраїнці, як зрештою й виростаюча тут українська молодь, могли б користуватися як достовірним джерелом. Тільки такий журнал може виправдати своє існування і тільки на нього варто витратити гроші. Для цього потрібна реформа, що її треба починати від визначення характеру журналу і притягнення фахових людей до співпраці. Таких людей в Америці чи взагалі на Заході не бракує. А що статті в «Українському кварталнику» оплачувані, авторів здобути не так важко. Їх треба б шукати насамперед серед відомих на Заході советознавців, авторів друкованих робіт про сучасну Україну чи про її найновішу історію чужими мовами, передусім з-посеред професорів західних університетів, таких як Джон Решетар, Джон Армстронг, Роберт Салівант, Юрій Луцький, Юрій Борис, Василь Маркусє, Всеволод Голубничий, Богдан Галайчук, Ярослав Білінський, Борис Левицький, Роман Якимчук та ін. Але ці імена в «Українському кварталнику» не зустрічаються. Немає там також імен таких українських учених у США, також професорів американських університетів, як Юрій Шевельов чи Омелян Прицак. Усе це діється з шкодою для справи і для тих авторів, спорадичні фахові українознавчі статті яких губляться серед публіцистичного матеріалу, зрештою дуже однобічного.

Поряд з реформою «Українського кварталника» треба також ліквідувати «Український бюлетень», який не виконує свого завдання і зайво обтяжує бюджет УККА. Заощаджені гроші краще зужити на розбудову «Українського кварталника». До речі, такі погляди були

вже кілька років тому висловлені на форумі УККА і навіть були ухвалені відповідні рішення, що досі не виконані.

Виданням «Українського кварталника» не повинна вичерпуватися інформативна праця УККА. Не менш актуальні публікації на окремі теми з сучасного і минулого України. Але тут також не потрібна ніяка пропаганда, бо ніхто її читати не буде. Тому й авторів таких праць треба підшукувати з складу невеликого ще числа справжніх українських учених старшої генерації або сучасних професорів західних університетів неукраїнського і українського роду. Такі праці зв'язані з великими коштами. Але якби УККА знайшов кожного року одного видатного автора і йому запропонував якусь українознавчу тему англійською мовою та організував на цю ціль спеціальну збірку, громада грошей не пожалувала б так само, як вона щедро відгукнулась на збірку на пам'ятник Шевченкові або на університет у Римі.

Ця справа зв'язана також з відповідним господарюванням людьми, що їх треба притягнути до зовнішньополітичної роботи. За останні роки кількість таких людей значно зросла. Їх творять передусім професори американських університетів українського роду, бібліотекарі та інші фахівці. Але як не дивно, для деяких керівників УККА вони не існують. Вони зовсім не хочуть допустити їх до праці і співкерівництва. Клясичним прикладом цього може бути такий факт. На засіданні ради директорів УККА 18 червня ц. р. стояло питання вибору людей до номінаційної і резолюційної комісії 9 конгресу УККА. Члени екзекутиви подбали про те, щоб поставити насамперед себе самих у члени комісії, головне номінаційної. Коли з залі було запропоновано, щоб у резолюційну комісію, яка має м. ін. накреслити дальшу програму дії УККА, ввести принаймні по одному представникові від товариства професорів університетів та бібліотекарів, ця пропозиція відпала, бо проти неї голосували керівні члени екзекутиви, в тому числі й голова УККА — сам професор університету. На протест автора пропозиції один з членів екзекутиви заявив, що власне представників професорів більше не треба, бо їх репрезентуватиме проф. Добрянський.

Не існують для головних керівників УККА також інші групи людей, що могли б чимало внести в працю цієї установи, зокрема у її зовнішньополітичну роботу. Атмосфера кліки і небажання прислухатися та дискутувати іншу думку довели до того, що сьогодні немає фактичної співпраці між УККА і УВАН або Об'єднанням письменників «Слово». Під час недавнього з'їзду міжнародного ПЕН-клубу в Нью-Йорку «Слово» провело дуже серйозну інформативну працю та добилося того, що про переслідування діячів культури на Україні була ухвалена окрема постанова. Але це залишається поза увагою тих, хто хоче керувати українською централею у США.

Окрему галузь у зовнішній політиці УККА має творити зацікавлення долею українських меншостей у сателітських країнах, голов-

не в Польщі. Як відомо, в результаті другої світової війни уряд комуністичної Польщі примусово виселив понад чверть мільйона українців з Лемківщини, Надсяння, Холмщини і Підляшшя. Частина тих виселенців перебуває на новоздобутих польських західніх землях, часто у важких матеріальних і політичних умовах. Вони наражені на національні і релігійні переслідування.

Сьогодні, використовуючи взаємини, які існують між Америкою і Польщею, УККА повинен поробити відповідні клопотання перед урядом США у справі допомоги українській меншості у польській державі. Тут знову керівники УККА можуть дечого навчитися від канадських українців, які на восьмому конгресі доручили президії КУК поробити заходи через уряд Канади перед Об'єднаними Націями для того, щоб:

«1. Вислати до Польщі, на терени, на яких живуть насильно виселені українці, комісію Міжнародного Червоного Хреста для точного провірення їх положення.

«2. Дозволити усім виселеним українцям повернутися на рідні землі до своїх сіл і міст та дати їм можливість вільного національного розвитку.

«3. Уряд Польської Людової Республіки повинен виплатити відшкодування за всі моральні та матеріальні шкоди, зроблені виселеним українцям під польською адміністрацією від 1945 року по сьогодні».

Ясно, що такі заходи не можуть зразу дати бажаних результатів. Це справа доволі затяжна. Але суть у самому наставленні на практичні політичні акції, що можуть принести допомогу українському народові, а не на самі тільки декларації та маніфестації, що в більшості характеризують політику УККА.

При тому ця декларативність часто зовсім несерйозна і непропорційна до об'єктивних спроможностей УККА. Так, наприклад, у відомих свого часу десятих пунктах, що їх продиктував проф. Добрянський раді директорів УККА, говориться м. ін., що для УККА «першим та головним завданням є дбати про добробут і безпеку Сполучених Штатів Америки («Свобода», 23 березня 1965). Пропонуючи таке, автор забув, мабуть, про відому французьку приповідку, яка каже, що від великого до смішного тільки один крок. Бо й справді, як може установа, яка репрезентує тільки одну, порівняно невелику етнічну групу у США, брати на себе таке велике завдання? Чейже безпекою і добробутом Америки турбується її уряд, а завдання УККА далеко менші. Добре було б, коли б він дбав про справи української спільноти у США та ніс моральну і політичну допомогу українському народові, бо для цих власне завдань покликали до життя цю устанovu американські українці. Не менш несерйозно звучить другий пункт цієї програми, в якому читаємо: «Тому що найбільшою загрозою для США є комуністичний імперіалізм, черговим завданням УККомітету є змагання до рішучої і остаточної лі-

квідації того імперіялізму-колоніялізму». Тут також керівники УККА пнуться вище себе. Помагати в боротьбі проти російського імперіялізму вони можуть, але для його ліквідації таки потрібно сил поневолених ним народів та їхніх союзників. Для чого отже такі фрази?

Цікаве однак, що за такою декларативною політикою керівників УККА не завжди слідують відповідно сильні діла. Так, наприклад, 24 травня 1964 року зумисне підпалили бібліотеку Академії наук у Києві, в результаті чого згоріла велика частина найбільш цінних документів найновішої історії України. Пожежу бачили чужинці, і режим був змушений визнати, що вона сталася, та влаштувати судовий процес. Цей ганебний вчинок ворогів України викликав хвилю обурення на Україні і на еміграції. Вся українська преса протестувала проти цього варварства. Але керівники УККА, які хочуть «остаточно ліквідувати московську імперію», не вважали за відповідне з цього приводу організувати будь-яку ширшу акцію. Коли ж арештували українських письменників на Україні, УККА проголосив протест, але ширших акцій також не організував. Тим часом у Канаді з доручення КУК була влаштована імпозантна маніфестація в Оттаві, що мала широкий розголос у міжнародній пресі, а радянська амбасада була змушена окремим повідомленням спростовувати твердження, що Іван Світличний та Іван Дзюба були поставлені перед судом. Також з приводу київського підпалу КУК організував збори в різних місцевостях поселення українців.

ЗА РОЗБУДОВУ ЗВ'ЯЗКІВ УККА З КОЛАМИ, ЯКІ ВЕДУТЬ ЗОВНІШНЮ ПОЛІТИКУ США

На початку цієї статті було сказано, що одною з слабостей зовнішньої політики УККА, точніше його голови, є пов'язання її на ділі виключно з деякими конгресменами та сенаторами, а в останні роки з праворадикальними колами республіканської партії, що зовсім не репрезентують її головної течії. Я говорив також, що кола конгресу США уможливили проф. Добрянському здійснити чимало корисних для української справи заходів. Але, як відомо, закордонну політику в Америці роблять не вони, а президент і державний департамент. Не треба також пояснювати, що поодиноким членам конгресу порівняно легко складати різні зовнішньополітичні заяви і пропозиції, зокрема у виборчому році. Ясно, що не треба їх знецінювати. Але не треба також їх перецінювати та, щобільше, за їх ціну, а головне, за ціну співпраці з одним крилом одної партії робити собі ворога з тих кіл, які визначають напрям американської закордонної політики, отже і ставлення до України. На всякий випадок на таку персональну політику не може дозволити собі людина, яка має репрезентувати всю українську етнічну групу, бо це користи українській справі не приносить.

А це власне в останні роки часто робить голова УККА. Поперше, в своїх виступах на сторінках «Українського кварталника» він дуже критично оцінює зовнішню політику, що її ведуть уряди трьох останніх президентів США (Айзенгауер, Кеннеді, Джонсон). У тому не було нічого злого, бо в демократичних системах критика уряду є нормальним явищем. Але є критика і критика. Треба критикувати тих, хто наївно сподівається, що в результаті коєкзистенції Москва зречеться добровільно своїх цілей, але не треба при тому твердити, що до таких наївняків належать президенти США і їх найближчі співробітники. Така критика так само несмачна, як не вимагані ніким заяви суперльояльності, мовляв, УККА має своїм першим завданням дбати про безпеку Америки. Можна критикувати таких людей, як Дін Раск, Джордж Кеннан, Чарлз Болен, але не треба називати їх «експертами» в лапках. Не треба глумитися з концепції Джонсона про «будову мостів», а пізніше поспішно посилати до того ж Джонсона телеграми про підтримку його політики у В'єтнамі. Не треба писати, як це робить проф. Добрянський в «Українському кварталнику» (ч. 4, 1965), що «Джонсон досягнув дна у закордонній політиці, яка від закінчення другої світової війни перебуває в стані постійної дегенерації», або що Джонсон живе «ілюзіями» про можливість домовлення з Москвою про обмеження вживання атомової зброї, бо такі писання хтось зацікавлений читає, і вони замикають їх авторові дорогу до кіл, які, як сказано, визначають напрям закордонної політики США. А це для нас не маловажне. Це повинен мати на увазі автор таких писань, бо в даному разі він пише не як приватна особа, а як репрезентант української групи, і за його писання ця група несе відповідальність. Це веде до ізоляції українців від Білого дому і державного департаменту. В результаті доходить до таких курйозів, що навіть представники Українського народного союзу, отже братньої організації, час від часу відвідують державний департамент, але нічого не відомо, щоб це робив голова УККА. До чого це доводить, видно було під час відкриття пам'ятника Шевченкові у Вашингтоні, на якому не появився представник Білого дому, хоч було відомо, що проф. Добрянський робив заходи, щоб пам'ятник відкрив президент Джонсон. Правда, пізніше вийшло неверх, що Джонсон прислав привіт за місяць перед відкриттям пам'ятника, але голова УККА цього листа заховав перед українською громадою, і про нього вона дізналася щойно з «Свободи» чотири місяці після відкриття пам'ятника.

Вияснити таку поведінку можна тільки слабстю проф. Добрянського до правого крила республіканської партії, яке, як відомо, ставиться вороже до політики теперішнього уряду. Але воно так само ставиться до більшості своєї власної партії. Ідентифікація з ним цілої української справи в Америці користи нам не приносить. Це виявилось зокрема під час попередніх президентських виборів, коли республіканським кандидатом став Беррі Голдвотер, якого не підтримували серйозні кола його партії. М. ін. вони закидали йому, що він

недостатньо відмежувався від ультраконсервативної групи, що діє під назвою «Джон Бірч Сосаєті», лідер якої відомий тим, що назвав президента Трумена, АЙзенгауера і Кеннеді комуністичними поплентачами.

Незалежно від того, проф. Добрянський в цілому заангажував себе у виборчій кампанії за Голдвотером, що могло у стороннього глядача викликати враження, що так думає вся українська етнічна група у США. Щобільше, досі немає даних на те, що проф. Добрянський не пов'язаний далі з згаданими колами. Це питання було піднесене на одному з останніх засідань ради директорів УККА, і проф. Добрянському поставили питання, чи організація «Ліберті лаббі», з якою він співпрацює, пов'язана з «Джон Бірч Сосаєті». Проф. Добрянський це заперечив та, як писала газета «Америка» від 26 лютого ц. р., заявив, що «до бірчистів він ставиться негативно». Але газета «Свобода» за 26 лютого і 14 травня ц. р. повідомила в англомовному виданні, що голова УККА два рази виступав в Чикаго в радіопрограмі Клеренса Е. Меніона, а тим часом особа з таким самим прізвиськом підписала 15 грудня 1963 року в «Нью-Йорк Таймс» односторінкове оголошення «Джон Бірч Сосаєті» як член її виконавчого комітету. Не відомо, чи йдеться тут про ту саму особу, але факт, що від довшого часу голова УККА єднається з одним крилом одної партії, тим часом як він повинен бути у зв'язках з якнайширшими колами американського суспільства. Крім того, таке товариство впливає й на погляди самого проф. Добрянського. Коли хтось сторонній читає його статті в «Українському кварталнику», він мимоволі прийде до переконання, що вони дуже нагадують мислення найбільш правих груп в Америці. Тому що такі погляди проповідуються на сторінках офіційного органу УККА, це в очах читача зразу спихає цілу українську справу в Америці до малого гетто і не дає їй змоги вийти на ширші води, мати приятелів в обох партіях, у вирішальних суспільних і культурних колах Америки.

А втім відомо, що віддавна вже головні політичні й інтелектуальні сили обох американських партій своїми поглядами на внутрішні питання американського життя та на міжнародну проблематику стоять не праворуч, а ліворуч від центру. Таке саме з провідними американськими газетами та журналами, що формують громадську думку. За клясичним визначенням це центрові чи ліберальні елементи, які засуджують зарівно лівий, як і правий екстремізм. Це не значить, що до них має пристосовуватися також українське мислення, але воно мусить з цим фактом рахуватися. Зрештою, якщо говорити про пристосуванство, то найгіршого ґатунку є пристосуванство до лівого чи правого екстремізму. Від лівого екстремізму українців вилікували російські комуністи. А от з правим екстремізмом у нас деякі люди досі не можуть розвінчатися. Мотивом цього має бути його ніби «твердий антикомунізм». Але ні для кого не таємниця, що серед тих «твердих антикомуністів» є дуже багато приятелів невідомої росій-

ської імперії, що їй чути не хочуть про українську самостійність. Крім того, треба пам'ятати, що якщо йдеться про боротьбу проти Москви, то сьогодні російські комуністи найбільше бояться критики не з правого боку, а з лівого. Найбільше хвилювало Москву те, коли в обороні Синявського і Данієля виступили відомі з своїх лівих поглядів західні літератори, що донедавна протестували проти обмеження свободи в Іспанії. Коли б проти московського суду протестували, наприклад, іспанські фалянгісти, Москві це було б байдуже. І в обороні українських письменників на згаданому вже міжнародному з'їзді ПЕН-клубу, говорили письменники, відомі з своїх лівих симпатій. Українська справа потребує приятелів всюди — у правих, у лівих і в центрі, але ідентифікувати себе ні з яким екстермізмом не може, бо на цьому може тільки втратити.

*

В умовах, коли не існує самостійна українська держава, сурогатом української закордонної політики є діяльність вільних українців. В такому аспекті треба розглядати також зовнішню політику УККА. Ця установа має безперечні заслуги в ділі росту української спільноти у США та визвольної справи взагалі. Заслуги має зокрема проф. Лев Добрянський. Але в зовнішній політиці УККА (про внутрішню тут не говорю) є багато недоліків, а то й помилок. Їх треба виправити. Передусім треба зробити цю політику більш репрезентативною, щоб вона відзеркалювала погляди не одного крила, групи чи одиниці, а всієї спільноти. Подруге, треба її пов'язати з головними рушійними поступовими силами сучасної Америки, з її політичними, суспільними і культурними діячами. Потрете, ця політика мусить виходити з реального ґрунту і здійснювати реальні пляни допомоги українському народові. Для того треба знати, що діється на Україні, і свої заходи пристосувати до актуальних потреб народу. Вкінці, до праці у формуванні і виконванні зовнішньополітичних завдань УККА мусить бути притягнене ширше коло фахових людей. Українська політика в Америці не може бути приватною власністю одної людини чи одної групи, і вони самі не можуть вирішувати, що на потребу, та ставити громаду перед доконаними фактами. Але насамперед потрібне широке громадське обговорення того, що досі зроблене і які найближчі зовнішньополітичні завдання УККА.

РОМАН РАХМАННИЙ: САМІТНА РАДЯНСЬКА ЛЮДИНА

Компартія Радянського Союзу (КПРС) має під своїм контролем державу-велетня, і в цьому відношенні вона наймогутніша з усіх комуністичних партій світу. Однак щодо революційного духу вона, мабуть, найслабша серед них. Революція перестала бути рушійною силою в цій партії та в Радянському Союзі. Щирий марксист-ленінець там самотня людина: новочасний стиль радянського життя зануджує його майже буквально до смерти, якщо принаймні не відтягає його від ідейних настанов.

Саме затрата цього духу тайться за самогубством шляхом само-спалення радянського українця в квітні ц. р. на центральній площі в Москві. Самогубство Миколи Дідика, якому не дозволено піти на війну до В'єтнаму, драматично ілюструє той порцес, що почався кількадесять років тому. Ерозія російського комунізму почалася разом з встановленням централізованого Радянського Союзу та остаточним злиттям комуністичних партій в одну монолітну партію під керівництвом Сталіна.

Стара більшовицька партія в 1917-21 роках несла в собі зерна революційного руху, спрямованого на зміну обличчя Східної Європи. Вона обіцяла соціяльну справедливість для всіх пригноблених кляс та беззастережну емансипацію для народів під гнобительським царським режимом Росії. Одушевлені ідеями соціяльної справедливості і національного самовизначення, російські комуністи, при допомозі своїх попутників з-поміж національностей на території розваленої російської імперії змели всіх своїх противників: білих росіян, підтримуваних великодержавами Заходу, і національних демократів у суміжних не-російських країнах.

Однак після усталізування радянського режиму, коли КПРС стала при владі, дух старої Росії відродився в компартії. Вона розвинулася в нову клясу «собирателей руських земель», — писав Микола

Ця стаття появилася в канадському англomовному журналі «Коментейтор», у ч. за червень 1966 („The Lonely Soviet Man“ by Roman Rakhmannu, Commentator, Toronto, June 1966). У цьому журналі співпрацюють публіцисти, університетські професори і деякі кол. дипломати Канади, журнал має незалежний характер.

Хвильовий — український Джілас 1920-их років. Своім самогубством у травні 1933 року він запротестував проти придушування справжнього інтернаціоналізму в спільноті радянських націй. Його смерть була попереджена самогубством російського комуністичного поета В. Маяковського у 1930 році. Обидва письменники відмовилися визнати перетворення інтернаціонального руху в нову російську дрібнобуржуазну класу.

У 1930-их роках громадянська війна в Іспанії відродила надії марксистських ідеалістів у СРСР. Як і багато канадців, британців, французів та американців — прихильників лівих концепцій, вони розглядали ту війну як основний конфлікт між силами «справжньої демократії» і силами «тоталітарного расизму». Їм здавалося, що справді варто поділяти тягар боротьби з добровольцями різних національностей і навіть загинути за справу республіканської Іспанії.

Однак Сталін, закінчивши свої особисті та державні розрахунки в Іспанії, швидко покінчив з цими відданими справі людьми. Всі учасники еспанської війни з Радянського Союзу остаточно опинилися під опалю, як підозрілі. Більшість з них загинула в чистках 1937-39; недовбитки перетривали в сибірських концтаборах до часу «патріотичної війни» 1941-45.

Навіть звичайні партійці вступали в німецько-російську війну з почуттями неминучої загибелі. На фронті сотні тисяч солдатів здавалися німцям; партійний апарат ось-ось мав розлетітися на друзки; давно підготовлювана партизанщина не могла рушити з місця. Тільки варварська глупота німців, які трактували усіх східних європейців, як худобу, дозволила Сталінові успішно заграти на національних почуттях радянських народів.

Таким чином відновлено і визнано компартією національні традиції росіян та українців і німецький нагальний наступ зупинено; за німецькими лініями на Білорусі та Україні появились могутні партизанські з'єднання. Вартий уваги факт, що в критичній ситуації компартія мусіла звернутися за духовою підтримкою до давніх героїв, як росіянин Михаїл Кутузов і українець Богдан Хмельницький. Маркс і Ленін, як героїчні постаті, не були спроможні мобілізувати народні маси. Ці боги комунізму були мертві, а з ними вмер і революційний дух КПРС. Все, що лишилося після них, то бюрократична машина.

У перші післявоєнні роки велегенське завдання відбудови приглушило ниючі сумніви у громадян радянських республік. Згодом смерть Сталіна, здавалося, відкривала нову сторінку життя для компартії та нові надії для народів. Хоч воно було приголомшене відкриттям Сталінових «помилоч», молоде покоління після 20 з'їзду компартії СРСР мріяло про відновлення революційної «соціалістичної справедливості», грубо порушеної Сталіном, та про чудове нове життя піонерського розвитку «цілинних земель» у Казахстані.

Але ці окраїнні проекти провалилися економічно і (що важливіше) психологічно. Молоді поселенці, рекрутовані головне з України та прибалтійських країн, наочно пересвідчилися, що компартія не зміла доцільно реалізувати той проект. Стало ясно, що компартія насправді не журилася ні цим поселенчим рухом, ні поселенцями. Їх залишено на пустелі загинати без потрібного устаткування. Керівні кола партії цікавилися наочно передусім боротьбою за владу в європейській частині, а не проектом, що виглядав таким обіцяючим для молодих комуністичних поселенців.

Загинули й надії на відродження «революційної законности». Ця невдача завершилася смішним процесом і варварським присудом на московських критиків Синявського і Даніеля. Недавно двох українських критиків потрактовано з такою ж суворістю. Івана Світличного київський таємний суд засудив на примусові роботи в Сибіру за те, що він, мовляв, допоміг вивести таємно з України за кордон щоденник і деякі «не надто радянські» поезії Василя Симоненка. Кару Іванові Дзюбі відкладено лише тому, що він важко хворий на туберкульозу. (До речі, приблизно 30 українських комуністів, переважно літераторів, арештовано протягом березня і квітня ц. р.). Світличний народився 1929, а Дзюба 1931 року. Вони обидва виростили в комуністичній системі, тож їх ледве чи можна характеризувати як «недобитки старого ладу».

Єдиною їхньою провинною було лише те, що вони вважали (згідно з висловом Симоненка): «Немає нічого страшнішого за необмежену владу в руках обмеженої людини . . .» Але на жаль, «скільки людей — розумних і талановитих — рятували своє життя, поступаючися гідністю, і, власне, перетворювали його в нікому непотрібне животіння . . .»

Війна у В'єтнамі, осяяна зручною радянською порпагандою (яка вміло використовує повідомлення про протести американських студентів), могла виглядати багатьом молодим комуністам, як новий вихід із затхлої, сірої, розчаровуючої радянської дійсности. Перебуваючи під щоденним тиском дзвінких лозунгів, що лунають удома, в школі, на праці та при розвазі, вони прагнуть присднатися до боротьби за справу, в яку вони щиро вірять: щоб справді жити серед живих людей. Одначе практичні інтереси великодержави знищили ці ідеалістичні мрії та надії. Бойовища В'єтнаму закриті для них, бо радянська влада не хоче ув'язатися в цю війну. Тим часом китайські обвинувачення на адресу Радянського Союзу, який, мовляв, зрадив інтереси революції, глибоко вражають серця молодих комуністів СРСР.

Вони насправді — зневірене покоління. Вони бо спостерігають, як їхня партія товстіє і стає важкуватою, та як їхнє суспільство дедалі більше піддається новій класі, що нагадує царське дворянство. Вони почувають себе в ролі «зайвих людей», типових для Росії 19 століття; а такою ролею вони погорджують. На жаль, їм не легко звернутися за підтримкою до релігії, хоч християнство в СРСР переродилося якоюсь

мірою, стало аскетичнішим, ніж колись, та дедалі більше здобуває ґрунт у боротьбі з комунізмом.

Російська православна Церква, встановивши своєрідне співіснування з компартією у вирішальні дні червня-липня 1941, розвинулася в законну Церкву, подібну на ту, яка служила царському режимові. Вона зневажливо відкидає всякі натяки на будь-яку децентралізацію чи ієрархічну автономію для віруючих білорусів та українців. За підтримку такої позиції Церкви церковна влада співпрацює з радянським режимом більшою мірою, ніж це може бути корисне для самої релігії. Саме цей аспект і квітуче сектантство серед християн у Радянському Союзі відштовхує молодь, яка шукає надхнення і мети для свого життя.

Націоналізм, пов'язаний з утопійними концепціями, завжди знаходив пригожий ґрунт серед східних європейців. Однак ідею націоналізму заплямовують радянські засоби масової інформації буквально щоденною і щонічною кампанією. Крім того, щоб націоналізм став ефективною мотивуючою силою в Радянському Союзі, він мусить позбутися всіх фашистських властивостей — реальних і уявних.

Тим часом молодь у Радянському Союзі шукає шляхів до зв'язку з світовими справами без підкорення себе тискові всевладних; «Хай мовчать Америки й Росії, коли я з тобою (матір'ю Україною — Р. Р.) говорю», — писав Симоненко. Ось так збуджені, деякі молоді люди протестують проти партійної русифікаційної політики в їхніх республіках; деякі пробують обороняти переслідуваних письменників і мистців — однаковою мірою росіян, українців і жидів; інші домагаються публічно: «Дайте нам можливість вірити в щось!»

Радянська влада свідомо актуальності цієї проблеми. Однак, як справжні бюрократи, радянські керівники звалюють вину за існування цієї проблеми на «брак ідеологічної чуйности» серед інтелігенції та на «буржуазно-націоналістичні ідеї», розповсюджені чужоземними країнами. «Багато заіржавілих націоналістичних гачків з гнилими червяками розкидали в ефірі запеклі вороги: а, може, знайдеться дурень, що клюне». Ось так кольоритно перестерігав український письменник Олександр Корнійчук (член ЦК КПРС) на партійному з'їзді в Києві, що відбувся в березні. Далі він сказав: «...е у нас поодинокі молоді люди, у яких вуха попухли від слухання ночами хитрої і підступної антирадянської пропаганди по радіо». Корнійчук закликав заблудших схаменутися, «бо коли поставлять вас перед народом, він може забрати радянський паспорт і сказати: „Ану, геть, з нашої священної землі!“»

Зневіра тих самотніх шукачів правди, які загубили віру в радянський стиль життя, протягом багатьох років призвела не одного до найкрайнішого протесту — самогубства. Прилюдне самоспалення Миколи Дідика показує, що пересічні члени комсомолу мають стільки ж

мотивів для протестів, скільки їх мають, мабуть, і молоді ідеалісти в капіталістичних країнах. Розпачливу самотність розчарованої молоді в Радянському Союзі дуже вдало відтворив згаданий контроверсійний українець Василь Симоненко:

Часто я самотній, ніби Крузо,
Виглядаю з-за обрію кораблів...
.
.
.
В шкіряниці з убитих надій,
Штрикаю небо очима гострими...
.
.
.
— Пошли мені, Боже, хоч ворога,
Коли друга послати жаль!

ДВІ КНИГИ
ПРО ЛІТЕРАТУРНИЙ ПРОЦЕС НА УКРАЇНІ

Іван Кошелівець (упорядник):

ПАНОРАМА НАЙНОВІШОЇ ЛІТЕРАТУРИ В УРСР

Іван Кошелівець:

СУЧАСНА ЛІТЕРАТУРА В УРСР

«Панорама» — у розмірі 368 сторінок — вибір поезії, прози та критики за останнє десятиріччя підрадянської української літератури.

Ціна — 2,95 дол.

«Сучасна література» — у розмірі 380 сторінок — широкий критичний огляд підрадянської української літератури з низкою екскурсів в історію її становлення та літературних портретів. На матеріалі останніх років автор визначає також тенденції та перспективи дальшого розвитку літератури в Українській РСР.

Ціна — 3,40 дол.

Крім цього, у видавництві «Пролог» появилася збірка статей та есеїв

Юрій Шерех: НЕ ДЛЯ ДІТЕЙ

Ціна — 3,95 дол.

Ці книги ще можна набути в книгарнях або безпосередньо в видавництві «Пролог»:

Prolog, Inc., 875 West End Avenue, New York, N. Y. 10025

ПОДОРОЖНІ НОТАТКИ

ЯРОСЛАВ РУДНИЦЬКИЙ: МЕССІНА ПІСЛЯ КОЦЮБИНСЬКОГО

Михайло Коцюбинський відвідав Мессіну на Сіцилії після землетрусів 1908 та наступних років, тобто більше ніж півсторіччя тому. Він приїздив сюди кораблем із своєї «головної квартири» — вілли Серафими на острові Капрі, і залишив опис тотального знищення Мессіни в нарисі «Хвала життю».

У недавно опублікованих листах до Вірунечки (дружини письменника) та знайомих з того часу читаємо, що, крім Мессіни, Коцюбинський відвідав тоді також і Таорміну з руїнами грецького театру, які справили велике враження на нього. Деталі того, що він бачив на руїнах Мессіни, описані в його листах, лягли в основу його нарису так, що листи і сам твір доповнюють одне одного. Хто хоче розуміти нарис «Хвала життю», той повинен прочитати також листи Коцюбинського з 1911-12 років.

Хвала життю мессінських залишенців, які взялися за відбудову міста після катастрофи, це — один з кращих реалістичних описів Коцюбинського й один з важливих документальних причинків до історії міста. Проте (як ми ствердили це під час відвідин Мессіни при кінці червня 1966) ані серед інтелектуальних кіл, ані серед «сірих людей» ім'я Михайла Коцюбинського не відоме. Цю невідомість скріплює факт, коли для пояснення додати «скрітторе україно», то зараз таки падає питання: «руссо»? Коли ж це заперечити, співрозмовник розмахує руками і для чемности повторює «сі, сі». Українська РСР досі не подбала про те, щоб у місцевих бібліотеках були твори М. Коцюбинського українською мовою та в перекладах, а «емігрантські амбасадори» також не цікавляться такими справами. Пройшло півсторіччя з часу катастрофи і з того часу, як український майстер слова описав цю подію, а все пройшло без будь-якого відгомону на Україні і на еміграції.

Оспівана Коцюбинським мессінська людина була свідком також іншої катастрофи — бомбування та нищення міста під час другої світової війни: на зміну стихійній катастрофі прийшла рафінована катастрофа людських рук, яка мала на меті спаралізувати цей важливий порт як комунікаційний пункт. Сьогодні ці «ворота в Сіцилію» виглядають як багато відбудованих після війни міст — простори площі, широкі вулиці, нові будинки (в тому числі й нова залізнична станція), гарно та модерно розбудовані портові споруди. Це все робить тепер Мессіну кращою і «молодшою», ніж у часи Коцюбинського. Єдине, чого вона не має, це — літературно-мистецька документа-

ція українського письменника, якого доля вела на південь шукати здоров'я і творчої самотності...

« Vos et totam civitatem beneficiamus »

У центрі мессінського порту височить колона з статуєю Богоматері, що дає вислів глибокій релігійності місцевого населення. Унизу на колоні великий напис, що його я подав у підзаголовку цього розділу. У місті багато храмів Божих, між якими визначається собор («дуомо») в середині міста з золотим сонячним годинником, фльорентійською криницею та озелененими площами навколо. Найцікавіша між церквами Благовіщенська церква з оригінальним наверстуванням стилів романського, арабського та пізньоготичного.

Побожність і християнський дух братерства — допомоги ближнім — проявляється в досить великій кількості монашок та монахів, які на площах, у ресторанах та на інших місцях збирають милостиню для убогих. Кожний, хто дасть навіть найменшу жертву, дістає образок якогось святого чи святої. Можна спостерегти, що професійні жебраки не надто задоволені цією «конкуренцією», мабуть, тому, що вони самі могли б більше «заробити» прощанням, ніж чекати офіційної допомоги з боку монаших чинів. Так чи так збіркова акція на добру справу дуже помітна в місті. Навіть при якнайкращій волі по деякому часі відпадає охота сягати до калитки по дрібні гроші.

Релігійний дух мессінців позначився також і в малярстві. Місцевий маляр з 15 стол. Антонелло розмалював церкви і залишив по собі багато полотен із сценами з святого Письма. У Мессіні, в його родинному місті, зберігається тільки одна його картина — поліптих із зображенням Благовіщення. Намальований у 1473 році для церкви св. Григорія, він знаходиться тепер у місцевому Національному музеї. Там є також образи Караваджо та його сіцилійських учнів. У Національному музеї більшість скульптур на релігійні теми, між ними зокрема Мадонна Городі Грегоріо. Ці пам'ятки мистецтва перенесено сюди з церков після їхнього часткового зруйнування у згаданих вище катастрофах.

У порівнянні з іншими портовими містами Сіцилії, зокрема з Палермо, Мессіна відзначається чистотою, порядком та ввічливістю своїх мешканців супроти приїжджих. Кари Божі у формі землетрусів та воєн, сусідство двох вулканів (Етни і Стромболі) — це все століттями формувало духовість і життєву поставу мессінців. Тому глибока віра у вищу силу, переконання, що без Божої волі ніщо не може статися, і надія на Божу поміч в усіх нещастях характеризують ментальність мессінського сіцилійця. Тому він чесний та охочий допомогти, привітний та надійний. Може, ніде в Італії не відчувається так чесність у відносинах між людьми, як у Мессіні. Одним словом, мессінець — прекрасний тип італійця, а в його місті кожний почуває себе певно, безпечно і приємно.

Немає слідів письменника

Як я вже сказав, на Сіцилії «український бард Мессіни» не відомий. Серед багатьох погрудь та плоскорізьб, що прикрашують Мессіну та її будинки, даремно шукати Михайла Коцюбинського, що відвідав та описав її в найчорніші дні її історії. Мессінська «Коцюбинська» рівна нулеві.

Не інакше справа в недалекій Таорміні, розкішному курорті, що синтезує Капрі, Сан Маріно і якоюсь мірою Лігурійське узбережжя. Коцюбинський відвідав Таорміну в 1911 році й залишив опис цього міста. Перебуваючи тут 28 червня 1966, ми влаштували окрему меморіальну церемонію в прекрасній старовинній Таормінській бібліотеці: ми передали відповідні матеріали з окремою присвятою на честь М. Коцюбинського і поробили заходи для майбутнього урочистішого відзначення роковин перебування нашого письменника в Таорміні. Це тут зокрема важливе з огляду на велику кількість міжнародної публіки — туристів, які влітку та зимою масово відвідують Таорміну, а багато з-поміж них буває в місцевій бібліотеці.

*

Шлях до Мессіни-Таорміни може вести з різних напрямків в Італії. Ми обрали шлях з острова Капрі, «головної квартири» М. Коцюбинського. Нарешті, після багатьох років розшуків вдалося в 1966 році встановити, що будинки, де побував письменник, збереглися під іншими назвами. Так, колишній готель «Реале», куди вперше заїхав Коцюбинський, сьогодні приватне житло під назвою «Вілла Люїза» (недалеко від готелю «Нуово Реале»). Місце довшого перебування письменника на Капрі в 1911-12 роки «Вілла Серафима» тепер також приватне житло одного з місцевих лікарів і називається «Вілла П'єріна», до речі, досить занедбана. Давне пристановище Максима Горького («Вілла Блязіус»), куди часто заходив Коцюбинський, тепер цілковито відремонтоване і має назву «Пансіон Крупп». За дві тисячі лір можна переночувати в кімнаті М. Горького.

В українського мандрівника насувається думка: чи не купити одну з вілл, де жив Коцюбинський, щоб там створити «музей-заповідник Михайла Коцюбинського»? Адже на Капрі вже існує «музей-заповідник Акселя Мунте», норвезького письменника-лікаря, який оспівав красу Капрі в своїй книзі «Сан Мікеле». Ми впевнені, що мешканці Капрі настільки ознайомлені з Коцюбинським, що привітали б такий плян і, може, допомогли б реалізувати його.

Тому наші подорожні враження дозволили собі закінчити закликком: Панове українські «мільйонери» на еміграції, відгукніться! What about that?

КРИТИКА І БІБЛІОГРАФІЯ

Про зустрічі, розмови і подорожі в СРСР

GERD RUGE. *Gespräche in Moskau*. Deutsche Buchgemeinschaft — Berlin-Darmstadt-Wien, C. A. Koch's Verlag Nachf., Darmstadt 1962, 358 S.

ГЕРД РУГЕ. Розмови в Москві. Німецька книгоспілка — Берлін-Дармштадт-Відень, вид-во спадкоємців Ц. А. Коха, Дармштадт, 1962, 358 стор.

Хто часто читає «фейлетони» та «листи до редакції» у радянській пресі, зокрема в центральних московських газетах, той, познайомившись з мемуарною публіцистикою закордонних кореспондентів у Москві, легко може переконатися, що тематичний діапазон у розмовах цих кореспондентів з громадянами СРСР не надто великий. Такі кореспонденти не мають можливості перескочити бар'єр офіційної інформації, поставлений режимом між ними і радянським співрозмовцем, або вийти поза межі дозволеного у своїх випадкових чи ініційованих розмовах. Іншими словами, перша частина рецензованої книги (стор. 13-89), де у формі репортажів схарактеризовано ряд «розмов у Москві» (що дало назву всій книзі), є радше інсценізованим поширенням тем з газетних «фейлетонів» та «листів». Цим аж ніяк не хочу сказати, що Г. Руге не вів нормальних розмов з пересічними радянськими громадянами, я хочу тільки підкреслити, що тема таких розмов не могла виходити далеко поза межі згаданих «фейлетонів» та «листів». Можна також припускати, що закордонні кореспонденти в Москві, в тому числі й Руге, пильно вивчають саме ці, так би мовити, периферійні жанри радянського журналізму.

Автор публіцистичних репортажів був довголітнім кореспондентом західнонімецьких радіостанцій у Москві, поки не змінив його Ервін Беренс, «Московський щоденник» якого був рецензований на сторінках нашого журналу. Тепер таким ко-

респондентом є Ульріх Шіллер, що перейшов туди з Београду.

З цілого ряду розмов (ніби «підслуханих» кореспондентом) вибираємо три, бо вони досить цікаво з'ясовують клопоти і труднощі тоталістського комуністичного режиму з своєю молоддю:

У розмові між двома комсомольськими ватажками падають такі слова: «Батьки — робітники, які працюють добре; але їхні сини стали ледарями, стилягами. Чи знаєш, що дехто з них називає себе „бізнесменами“? Чи це тобі нічого не каже? Це — вітер із Заходу. Ми ж маємо культурний обмін, із Заходу прибувають до нас люди, влаштовують виставки — і вже готове всляке розм'якшення» (стор. 25). Співрозмовець пробує реплікувати, робить відповідальним за такий стан бюрократизм бездушних керівників комсомолу і додає: «А втім усе є питанням методи. Чому зараз такі кликати міліцію чи навіть Комітет державної безпеки?» (стор. 26).

Молоді актори обговорюють «аферу» одного з своїх колег, який попав у конфлікт з кримінальним кодексом і якого за вчинений ним злочин дисциплінарно перевели з Москви до Чіти. «Все ж таки корисно мати батька на високому посту; інакше справа закінчилася б дуже погано», — констатує не без іронії один з акторів (стор. 44).

А ось фрагмент з дискусії між молодими мистцями в одній з московських каварень: «Справді, ми залишилися далеко позаду Заходу. Все, що в нас сьогодні роблять, звичайний дрібномишанський реалізм, найпримітивніший матеріалізм. Якби я хотів запропонувати свої картини, керівництво кожної виставки назвало б мене божевільним», — нарікає один з молодих малярів (стор. 59). А інший так характеризує свого професора:

«Цю картину, ви зрозумійте мене правильно, я на вашому місці не показував би нікому. Це було все, що він міг мені сказати. Всі вони опортуністи — боягузи та лицеміри» (стор. 59).

Єдиними джерелами інформації про мистецькі рухи у світі є для радянської молоді тільки журнали ЮНЕСКО та журнал «Америка».

У другій частині п. з. «Культура» (стор. 93-257) Руге дуже пластично реферує свої розмови з Тихоном Хренніковим (секретарем Спілки композиторів СРСР), композитором Дімітрієм Шостаковичем і письменниками Алексеем Сурковим та Іллею Еренбург'ом. Хренніков, протеже однієї високопоставленої партійної дами, гостро заперечив будь-який контроль партії чи режиму над творчістю композиторів, він тільки ствердив, що кожний композитор уважає собі за честь, що відповідна «комісія спілки продискутує ідейний зміст кожного нового музичного твору» (стор. 96). Він додав, що «держжава влаштувала „Будинки творчості“ коло великих міських центрів, у тому числі також коло Києва, «звичайно серед лісу», — будинки, «обладнані найрізноманітнішими інструментами», де в тиші та спокої мистці можуть віддаватися цілковито своїй творчості» (стор. 98).

Під час зустрічі з Шостаковичем мова пішла про одеських євреїв, «нащадки яких опановують концертні естради на Сході і Заході»; їм обом не вдалося з'ясувати, «чому це колись барвисте та безтурботне портове місто над Чорним морем могло вирости аж стільки непересічних талантів» (стор. 103).

Сурков похищувався фактом, що Спілка письменників СРСР нараховує «коло 4 000 членів, з яких добра третина пише свої твори російською мовою, другу щодо кількості групу творять українці, за ними на скалі „інтенсивності літературної праці“ слідує балтійські республіки, зокрема Латвія» (стор. 125). А в дальшому Сурков залишив національну номенклатуру і постійно говорив про «провінційну літературу» та «періодичні альманахи на провінції, в яких

публікуються зокрема твори молодих авторів» (стор. 128).

Досить вільно висловлював свої думки Еренбург про правдивість та чесність з собою у творчості Віктора Некрасова, про пересічність багатьох письменників, що випадково попали в літературу (стор. 138), про «ідейно негативні» твори, «які все ж таки мають свою літературну вартість» (стор. 141), і про те, що багато чужинців, які подорожують по СРСР, дістають поверхове враження про радянське життя. «Одні змальовують нашу країну, — говорив він, — як пекло, інші як рай; обидва зображення фальшиві, без глибини та рельєфности» (стор. 142).

Для самого автора Еренбург типовий опортуніст, який зумів зручно лаявувати, заперечивши при цьому свій добрий літературний смак та свою високо розвинуту інтелігенцію. «Під час великих чисток він, на думку багатьох радянських інтелектуалістів, відіграв роллю донощика — роллю, негідну, а навіть злочинну» (стор. 157).

Руге робить висновок, що всім письменникам стершої генерації сталінізм «зламав хребет». Молоді письменники, з якими він мав нагоду говорити, аж ніяк не заперечували слухности критики своїх творів, вони підкреслювали, що «ця критика не чесна, бо вона не респектує власних засад» (стор. 164).

Шепілова, колишнього головного адміністратора від культури, літературна молодь назвала «Дімітрієм-поступовцем» (парафразувавши «Дімітрія-самозванця»), який намовляв цю молодь, щоб вона «зображала життєву правду так, щоб читачі могли пізнати свій власний світ», а після цього на засіданнях президії ЦК КПРС характеризував молодих письменників як «небезпечних ревізюністів, проти яких треба діяти твердо й рішуче» (стор. 166).

*

Українського читача повинне б цікавити передусім питання, наскільки українські справи входять у коло спостережень чужинського кореспонданта, акредитованого в Москві.

Хоч Герд Руге двічі побував у журналістичному відрядженні на Україні, він ні словом не згадує про це в рецензованій книжці. Виходило б, що для німецького журналіста ці справи надто периферійні. Може, й добре так, а то довелось б йому поговорити про часи німецької окупації України і про безліч якнайжорстокіших подій та фактів, які глибоко зарисувалися в пам'яті українського народу. Отож він рішив, що краще відмовчатися від «Українських подорожніх вражень».

Але українці не раз згадуються на сторінках його публіцистичних спогадів. Описуючи свою подорож у середньоазійські радянські республіки, він констатує, що в Казахстані, «поруч мохаммедан, живе багато українців» (стор. 230), що більшість професорів у Ташкентському університеті творять росіяни та українці (стор. 233) і що в кращих мурованих будинках у Ташкенті живуть, крім росіян, також українці, євреї, вірмени та грузини. Немає, мабуть, сторінки, де в подібних контекстах мова не йшла б про українців, кількість яких у Казахстані «постійно зростає зокрема у зв'язку з реалізацією гігантських проєктів на цілинних землях» (стор. 239).

Автор свідомий того, що СРСР є «спадкоємцем царської імперії» і що засилля росіян на ключових постах у партії, адміністрації, економіці та науці (в середньоазійських республіках) є «висловом нового роду колоніального панування». Але до класи «нових колоніальних панів» він зараховує всіх «білих», у тому числі також і українців та інших неросіян з європейської частини СРСР. Він співчуває середньоазійським народам, інтелігенція яких «виховується по-радянському, тобто в основному на російських традиціях» (стор. 240).

Не інакше стоять справи в Сибіру, подорож по якому описана в третій частині (стор. 261-358). І тут Г. Руге постійно зустрічає українців. Уже в літаку він знайомиться з однією «товстою українкою», яка повертається в Якутськ з своїм немовлям, що напевно «має якутську

кров». Ректор Якутського університету нарікає в розмові з ним, що «тільки 50% студентів — якути, решта росіяни та українці», які разом узяті «становлять понад 20% населення Якутської Автономної РСР»; одночасно цей ректор підкреслює, що «в російських та українських університетах навчається багато якутських студентів». Велика кількість неякутів в університеті пояснюється фактом, що росіяни та українці живуть головне в містах, де в школах «кращі можливості для навчання, і тому цих учнів передусім приймають в університет» (стор. 276-277).

Одна молода російська вчителька пояснює авторові засилля росіян у Якутській АРСР так: «Ми, росіяни, покликани приводити відсталі народи до цивілізації» (стор. 284).

Начальник аеропорту у Верхоянську рекомендує себе авторові як українець (стор. 289); священик манастирської церкви в Іркутську також українець, «стара людина з сивою борідкою» (стор. 310). Також баяніст у верхоянському ресторані, який професійно працював у споживчій кооперації, виявляється українцем; після закінчення свого службового строку він повернувся на Україну (стор. 298). Подібних прикладів у книжці більше. Навіть у Вірбірджані на посаді геолога працює молодий українець, який «марить про краще майбутнє, бо тепер (у 1959 році — В. П. С.) посилюється розвиток легкої промисловости» (стор. 350).

Г. Руге згадує також про випадкові зустрічі з німцями, які живуть в розсіянні по Сибіру. Дехто з-поміж них влаштувався на посаду вчителя німецької мови, яку, поруч англійської, вивчають у сибірських середніх школах.

*

В цілому репортажі написані жваво та цікаво. Вони залишають враження, що автор «знає справи куди краще, ніж він про них пише». Варто б простежити, як інші кореспонденти міжнародної преси в Москві з'ясовують побовні деталі підрадянського життя, якою мірою

вони познайомлені з культурними та суспільними процесами в «першій країні соціалізму». Варго б також довідатися, від яких питань вони відмовчуються і на які вказують тільки натяками або дуже диплома-

тичними формулюваннями. Ось наприклад Герд Руге стверджує: «Неможнені сибірські шляхи промовистіші, ніж цілий статистичний річник...»

В. П. СТАХІВ

Чисте джерело поезії

БОГДАН ІГОР АНТОНІЧ. Перстені молодості. До тридцятьліття від смерті поета (1909-1937), Словацьке педагогічне видавництво в Братиславі, відділ української літератури в Пряшеві, 370 стор., 1966.

Поміж виданнями пряшівського відділу української літератури збірка творів Б. І. Антонича чи не найвизначніша. Підготовка текстів, упорядкування, примітки та критично-біографічний нарис належить перу Миколи Неверлі, що читачам наших видань з ЧССР відомий як знавць української літератури 1920-30-их років. Художнє оформлення збірки виконав Орест Дубай, дотримуючися духу нашого часу.

Український читач у ЧССР та поза її межами повинен бути вдячний за цю збірку; твори Антонича, що виходили окремими збірками в 1930-их роках у Львові, нині майже неприступні. Про те, що цей поет має багато що сказати й нинішньому читачеві та що його лірика не втратила свіжості, свідчить його популярність серед наших молодих поетів дома і на еміграції. Пригадую розмову з одним нині визначним українським радянським поетом, що дістав доручення написати про Антонича гасло до УРЕ. І хоч це були кілька мізерних рядків, які подали пару біографічних даних з життя поета і ніяк не характеризували його творчість, згаданий автор гасла був надзвичайно гордий і щасливий, що нарешті вдалося «канонізувати» поета, щодо якого наші літературні критики вдома довго не могли зважитися, в яку шухляду його покласти.

«Віддано» Антонича українському читачеві вдома щойно надрукованим статті С. Трофимука «Поет весняного похмілля» в лютневому числі «Жовтня» за 1964 рік. Тут і передруковано кілька його поезій. Однак на повне видання поетової

спадщини чи хоч на вибір досі ні у Львові, ні в Києві не спромоглися. Тим більше треба вітати почин активних культурних діячів нашої меншини в Чехо-Словаччині, які знали, що дати читачеві в руки.

У збірку включено хронологічно всі твори поета, що дає можливість простежити еволюцію його творчости. Як метеор великої сили піднявся Б. І. Антонич на нашому літературному небі, щоб передчасно згаснути.

Збірка «Перстені молодості» включає, крім обширної статті М. Неверлі «Поет зі серцем у руках», що представляє Антонича як західньоукраїнського продовжувача нашої модерної поезії 1920-их років, всі збірки поезій, лібретто «Довбуш», два уривки з незакінченої повісти, фрагменти з нотатника, рецензію на твори англійського романіста Джона Голсворсі.

М. Неверлі дає в критично-біографічній статті яскравий нарис української літератури нашого століття, зупиняючися особливо на тих письменниках і поетах, що своїми творами влучилися в загальний європейський літературний рух та йшли крок-у-крок з новими течіями. Раннього Антонича Неверлі характеризує як імажиніста (головне на підставі його другої збірки «Три перстені», 1934), тоді як дальшими трьома збірками, в яких панує «інтелектуалізм та підкреслена логічна форма», він стоїть близько до сюрреалізму, що в 1930-их роках був панівним у ліриці Західньої Європи.

Вже перша збірка поета «Привітання життя» (1931) має в собі де-

що з споглядальності та філософського підходу до життя, що так сильно пробилися в дальших збірках. Другою збіркою «Три перстені» Антонич завоював серця читачів та критики (у видання включили уривки листів видатних критиків та літературних діячів 1930-их років до поета, що захоплені його творами).

М. Неверлі твердить про цю збірку: «...в історії новітньої української поезії вона епохальна, найкращий документ українського імажинізму». У цій збірці Антонич оспівав свою п'янку любов до рідної природи, чарівної Лемківщини та її людей, до молодости, яку вважає джерелом всякої творчости. Головну частину цієї збірки становлять його глибоколірні елегії: «Елегія про співучі двері» віддає захоплення поета весною, життям, красою рідної лемківської землі; «Елегія про ключі від кохання»; «Елегія про перстень пісні», присвячена питанням творчости; «Елегія про перстень молодості»; маємо ще в цій збірці п'яту «Елегію про перстень ночі». У збірці є багато й менших поезій, тематика яких перегукується з елегіями.

Дальші дві збірки поета («Книга лева», 1936; «Зелена евангелія», 1938) мають філософічний характер. Крізь цю рефлексійну та філософську лірику пробігають червоною ниткою проблеми існування та буття. Вперто поет шукає відповіді на питання вічних тайн життя, звеличує всевладну природу. «Книга лева» та «Зелена евангелія» поділені на «глави» та ліричні «інтермеццо». До глав поет включив філософську лірику, а «інтермеццо» — містять лірику серця.

Микола Неверлі стверджує в своїй аналізі цих двох збірок перехід з ідеалістичного (що виявляється в «Книзі лева») до матеріалістичного світогляду («Зелена евангелія»). Як найкращий твір цієї збірки треба назвати «Концерт», своєрідну симфонію всесвіту. Все своє захоплення життям, закономірністю явищ природи поет улив у цей «Концерт».

Остання збірка Антонича «Ротація», що появилася, як і «Зелена

евангелія», в 1938 році, після його смерті, присвячена тематиці міста. Неперевершений співець природи, якому місто мусіло здаватися чужим, зумів і тут зловити пульс життя, хоч ця його поезія більш раціональна і не має чару і п'янкости попередніх збірок. Вдало схоплена атмосфера міських ночей та ранків, темних провулків і конвульсійного життя їх мешканців.

У розділ «З різних гілль» включені поезії, що їх вдалося упорядковати зібрати з різних періодичних західноукраїнських видань 1930-их років. Уривки з щоденника Антонича «З зелених думок одного ліса» мають афористичний характер і дають уявлення про лабораторію поета. З недокінченої повісті «На другому березі» передруковано два фрагменти. Передруковано і лібретто до опери «Довбуш», яке поет на вимоги композитора Антона Рудницького переробляв кількакратно.

Одна четвертина книжки присвячена матеріалам до життя і творчости поета: знятки, спогади, некрологи та літературно-критичні статті. Під ініціалами та повними прізвищами впорядник включив все, що йому було приступне. Перу нареченої поета Ольги Олійник належить некролог, надрукований у варшавському журналі «Ми» 1939 року — «Надгробок на могилі щастя», нею впорядковані й уривки з друкованих матеріалів про Б. І. Антонича. Знаходимо тут захоплені голоси багатьох відомих людей з літератури та культури. Під прізвищем Ольга Ксенжопольська вона написала й статтю «Забутий поет Лемківщини», що була надрукована в «Українському календарі» УСКТ за 1963 рік.

Володимир Ласовський, що портував поета, написав спогад під назвою «Два обличчя Антонича», про Антонича сіру людину і надхненного творця. З літературно-критичних статей є тут рецензії С. Г. («Лябораторія Антонича»), І. О. («Мова Б. І. Антонича»), О. Бабія («Останній дар Б. І. Антонича»), І. Сірка («Всі ми опришки»). Передруковано також статтю Ст. Трофимюка «Поет весняного похмілля» («Жо-

вень», 2, 1964). Можна шкодувати, що упорядникові не був відомий прецікавий есей Б. Рубчака «Міти метаморфоз у поезії Антонича» (Збірник «Слово», ч. 2, 1964).

У примітках подано дані про окремі збірки поета, коли їх видано і хто їх редагував. На вісьмох сторінках поміщено вартісний «Словничок незрозумілих і менше вживаних слів, виразів та імен», що по-

служить головне молодим поетам та читачам зорієнтоватися в творах та критичних матеріалах. На закінчення подано бібліографію літератури про Б. І. Антонича, яка була приступна упорядникові.

Вітаємо щиро цю цінну появу і бажаємо, щоб це чисте джерело справжньої поезії стало приступне всім спраглим і поза межами прайшівської землі. А. Г. Г.

Про третє число журналу «Слово на сторожі»

Ми вже інформували наших читачів про вихід у світ 1 і 2 чисел журналу «Слово на сторожі», що його видає у Вінніпегу нова організація «Товариство плекання рідної мови», а головним редактором журналу є професор Ярослав Рудницький. Недавно вийшло чергове число, що складається з статей і заміток на мовні теми.

Це число починається редакційною статтею, де вказується на великі можливості праці над українською мовою за межами України за наших часів, порівнюючи з тими невідрадними умовами, які існували за часів Михайла Драгоманова, коли він діяв у Швейцарії майже в повній самотності. Тепер ці умови за межами батьківщини значно кращі в усій суспільній структурі: в родині, в школі, в громадських організаціях, в церкві, в пресі тощо. В статті закликається, щоб в усіх цих сферах плекали рідну мову, маючи також контакти з Україною шляхом читання газет і книжок, які видаються на Україні.

Інші статті і замітки присвячені різним проблемам української мови, головне боротьбі з русицизмами та іншомовними впливами. Так, Василь Чапленко в статті «Труднощі в боротьбі з „суржиком“» говорить про боротьбу з русицизмами на Україні, що почалася ще в 1958 році, але фактично в практиці газетних та книжкових видавництв наслідки її не відбилися. У зв'язку з цим уже в 1963 році київський університет та Інститут мовознавства скликали спеціальну конференцію. За спосте-

реженням автора, доповідачі могли говорити про боротьбу з «суржиком» та русицизмами завуальовано, під прикриттям гасла про боротьбу за мовну культуру не тільки української, але й російської мови. А один з доповідачів, щоб зберегти заборонені українські слова, запропонував вживати поряд з ними й російські їх відповідники, як: відсоток — процент, панна — баришня, могила — курган та ін.

У другій статті «Про мову київського радіо» той же автор подає критику мови київського радіо, наводячи ряд прикладів з русицизмами, як: рубіж, глава уряду, дохід, училище та ін.

Інший автор у замітці під назвою «Чи це поступ?» звертає увагу на засмічення української мови поза межами України, наводячи ряд прикладів, де українська лексика переплітається з російською та іншомовною, як: лемітована можливість, благородна дефензива, торжественне богослуження та ін.

Ще інший автор в замітці «Три-вожне явище» вказує на російську назву «Зарево» студентської організації в Америці та на вживання російської форми в давальному відмінку типу «батьку, коню».

У статті Теодора Залеського «Мовні дивогляди» вказується на неправильність творення слів: одна частина слова своя, а друга — чужа. Наприклад, телебачення замість телевізії або далебачення. Автор вказує на деякі політонізми, рекомендуючи замінити їх своїми словами, як доценту за-

мість дотла, допіру замість щойно та ін.

Ольга Войценко передруковує статтю отця Василя Кудрика, надруковану в Канаді 50 років тому під назвою «Люди добрі, не каліchte рідної мови», де він бореться проти засмічености української мови англійським забарвленням. Войценко стверджує, що стан, який був 50 років тому, не покращав: нині в українській мові ще більше іншомовних слів, ніж було тоді.

Левко Ромен у статті «Мої неологізми» ґрунтується на двох умовах творення неологізмів, коли є потреба і творення нової форми за зразком слів, що вже існують у мові. Він радить вживати форми «цвітує» (не «квітує»): цвітує жито, яблуня, мак. Замість запозиченого з російської мови слова «прибій», він рекомендує українську форму «прихлоп» та ін.

Інший автор, Володимир Левицький, у замітці «Дещо із зворотів та запозичень у нашій мові» полемізує з Степаном Риндиком (стаття «Дещо з нашої мовної практики», надрукована в газеті «Свобода» в Америці). Погоджуючись з цілим рядом зауважень Риндика, він не погоджується з ним щодо слів з слов'янськими префіксами типу: предтеча, предвічний, предок, предмет та ін., які Степан Риндик рекомендує замінити іншими.

Один із авторів статті на тему «Слово знати в Шевченка» подає різні відтінки значення цього слова. Зокрема він вказує на відтінок «збагнути щось», який є в уривку з Шевченкового твору:

— Отоді я
І лани і гори —
Все покину і долину
До самого Бога
Молитися. А до того —
Я не знаю Бога!

Це значить, що поет, як глибоко релігійна людина, не може, мовляв, своїм розумом збагнути парадоксу: Україна в неволі, а на світі існує Бог як ідеал добра, справедливости. Тільки після визволення України

він знатиме, тобто розумітиме Бога.

Цікаву замітку подано під назвою «Проти етнічної вигадки», де вказується на неправильне застосування слова «етнічний» у Канаді стосовно національних груп. В наслідок цього канадців поділяють на дві групи: канадську і етнічну. По-ява назви «етнічна група» замінила колишню дискримінаційну назву «чужинці», «чужомовна преса». Під назвою «канадці» розуміють осіб англосакського походження. Тому автор рекомендує, замість «етнічні групи», вживати назви «національні групи».

Окрему увагу журнал звертає на термінологічні слова. Андрій Вовк розпочав серію статей, присвячених термінам, розпочавши в цьому числі з теми «Наше тіло». Він скаржиться на те, що в нас досі бракує українських назв, їх часто заступають чужі терміни. У цій статті автор подає аналогічні назви, опрацьовані в словнику Всеукраїнської Академії Наук у 1925 році, та з інших джерел.

Далі в журналі «Слово на сторожі» подаються відомості з життя «Товариства плекання рідної мови», про видання, про рідномовну фундацію, про гурток української мови і українознавства, про новий (п'ятий) випуск етимологічного словника української мови та про участь українських мовознавців у міжнародному конгресі в Німеччині, де журнал «Слово на сторожі» був єдиним українським мовознавчим журналом на виставці.

Це третє число журналу «Слово на сторожі» цікаве тим, що тут порушено багато мовних проблем, на які конче треба звернути увагу в боротьбі за культуру української мови як на Україні, так і за межами України. На Україні ця боротьба має відбуватися проти русифіцизмів, а за межами України — проти засмічення української мови іншомовними впливами. Без тих і других українська мова може цілком обійтися, маючи величезний запас з власного словникового фонду.

П. КОВАЛІВ

Досі невідоме листування та забуті статті

JOSEF HAHN. Die Ucrainica in Krumbachers Nachlass. «Mitteilungen» — Nr. 3, Arbeits- und Förderungsgemeinschaft der ukrainischen Wissenschaften, München 1966, S. 48.

ІОЗЕФ ГАН. Україніка у спадщині Крумбахера. «Повідомлення» — ч. 3, Товариство сприяння українській науці, Мюнхен 1966, 48 стор.

Перше число «Повідомлень» було «зшитком з образками», друге — малим збірником мемуарної публіцистики з поточної історії, лише третє можна вважати науковим повідомленням. Тому треба відзначити його бібліографічно.

Автор дослідив у Баварській державній бібліотеці архівну спадщину проф. Карла Крумбахера (1856-1909), основоположника візантології в Баварії, і серед його листування знайшов частину кореспонденції діячів української науки з ним кінця 19 та початку 20 століть. У Франківському ювілейному році окреме враження роблять три листи Івана Франка з 1894 та 1907 років, збережені в архіві. Як з їхнього змісту виходить, листування між Франком і Крумбахером було куди жвавіше: без сумніву опублікований лист ч. 1 мав своїх попередників (принаймні одного), як та кож відчувається порожнє місце між другим і третім листами; можна сподіватися, що листування продовжувалося і в 1895-1906 роках. Не відомо, коли воно перервалося. Листи К. Крумбахера до І. Франка, мабуть, переховуються серед архівної спадщини останнього у Львові.

Можна твердити, що стимулом дослідної праці Й. Гана та публікації її наслідків було бажання принаймні цим скромним способом з німецького боку відзначити роковини І. Франка.

Далі опубліковано п'ять коротких листів Петра Франца Крип'якевича (1857-1914), батька історика Івана, який пропонував свою співпрацю в редактованому Крумбахером журналі «Byzantinische Zeitschrift».

Найбільше місця (стор. 13-45) присвячено листуванню і двом статтям Володимира Мильковича (1869-1916), приват-доцента Чернівецького університету, пізніше звичайного про-

фесора історії Східньої Європи. Автор добре зробив, що опублікував повні тексти його статей «Поступове відокремлення Сходу від Заходу Європи» і «До 300-річного ювілею Берестейської церковної унії в Польщі в 1596 році», надруковані в мюнхенській «Альгемайне Цайтунг» в листопаді 1895 (ч. 310) та в березні 1896 (чч. 67, 68), бо згадана газета сьогодні мало кому доступна. Зокрема з цікавістю читаться ще тепер друга стаття. До речі, проф. Крумбахер був одним з тих науковців, які рекомендували Мильковича на посаду завідувача катедрою східноєвропейської історії. Під час першої світової війни В. Милькович залишив Австрію інформували австрійські таємні інформували австрійські таємні джерела.

Дискусійною можна б уважати публікацію двох листів Івана Андрийовича Линниченка (російською мовою), про якого «Українська радянська енциклопедія» (том. 8, стор. 121) пише: «Л. був послідовником історико-юридичної школи. Історію народів Росії Л. розглядав як історію окремих географічних територій, не визнавав існування української нації, ідеалізував російських слов'янофілів і галицьких москвофілів». Хоч українського походження і народжений у Києві «в сім'ї викладача університету», Линниченко (1857-1926) сам уважав себе росіянином та російським істориком.

У своєму листі від 29 квітня 1895 Михайло Павлик (1853-1915) запрошує візантолога Крумбахера взяти участь у збірнику на пошану М. Драгоманова, який у 1896 році по'явився у Львові — «Михайло Петрович Драгоманов. Його ювілей, смерть, автобіографія і спис творів».

Автор дослідження обіцяє дальші публікації цього характеру.

(впс)

ОГЛЯДИ, НОТАТКИ

Мова української преси

Мова української преси поза межами України ще далеко стоїть від літературних норм, що їх уже виробила собі українська мова. Через відсутність фахового редакторату мова українських часописів і окремих видань дуже неоднотайна і розходитья з літературними нормами. Мова української преси взагалі характеризується або надмірними чужими впливами, або надзвичайною спрокатістю льокальних елементів, переважно західньоукраїнських, які ще не ввійшли в літературну мову або взагалі невідомі ні в українському лексиконі, ні у виробленій літературній фразеології. Численні аномалії, засміченість української літературної мови можна спостерігати майже в усіх жанрах української преси — як публіцистичної, так і наукової.

Ці аномалії обіймають як лексику і фразеологію, так і граматику і правопис. Відчувається відсутність знання української літературної мови, знання тих літературних норм, що їх повинна знати кожна освічена людина, а тим більше редактор, кожний інтелігент; відсутність знання елементів української синтакси і розділових знаків. Все це примушує нас зробити відповідні застереження, звернути увагу на культуру української мови, яка так потрібна, особливо на чужині, в цьому широкому морі різних впливів, щоб репрезентувати українську націю і головну її ознаку — українську мову перед світовою культурою. З цих міркувань я вважав за потрібне аналізувати мову преси і деяких окремих видань, щоб показати українському читачеві, як не треба писати і на які саме літературні норми треба орієнтуватись у нашій культурній праці, щоб наша мова була дійсно культурною, літературною мовою серед інших культурних, літературних мов світу.

Ми охопили своїми спостережен-

нями частково українську пресу Америки, Канади, Аргентини, Німеччини, Франції, — як світську, так і церковну.

Лексика

У мові української преси трапляються слова і форми або зовсім не вживані в літературній мові, або вживані не з тим значенням, що їх вимагає фраза.

а) Особливо часто трапляються слова з невластивим їм значенням у фразі, і тому перекручується, затемнюється їх зміст у фразі. Подамо ці слова за абеткою у фразі, як вони вживаються в пресі:

батьки і матері: «Батьки і матері доброю сердечною порадою повинні допомогти своїм дітям» (ВС, 1965, ч. 36). Ця фраза побудована на англійській зразок, тоді як в українській мові слово «батьки» означає батька й матір, отже, треба: «Батьки доброю сердечною порадою...»

блуд: «Ми мусимо хоронитись від блудів» (С, 1965, ч. 175). Треба: «...уникати помилок», бо «блуд» означає «збитися з дороги»: «Як на чоловіка блуд нападе, то серед села дороги не найде» (І, Франко). Звідси й «блудом ходити»: «По дорозі блудом ходить, вороного свого водить» (Федькович).¹⁾

важитися: «Треба бути нерозсудною людиною...», щоб важитися доказувати щось противне» (ЖЦ, 1965, ч. 26, стор. 5). Треба: «наважитись доказувати», бо важитись можна тільки на вазі.

важний: «Важною справою є фізичне виховання молоді» (С, 1965, ч. 112). Треба: «важливою справою», бо «важний» стосується переважно до людей: «Важна така йде, тиха» (М. Вовчок). В академічному словнику це слово в цьому значенні вважається рідкісним: «...даючи (по-

¹⁾ Див. Українсько-російський словник, Київ, 1953, т. I, стор. 74.

раду) лишень у важних справах» (М. Рильський). Натомість у значенні «дуже гарний» прикладається у переносному значенні і до речей: «А дубки піднялися, та рівні та важкі» (П. Мирний). У цьому значенні й прислівник: «Та й зажили вони важно, стали багатіти» (Л. Глібів).²⁾ У власному значенні «важливий» слово «важний» належить російському словникові. На українську мову воно перекладається: важливий, важний (про людину), поважний (про людину, солідний), статечний, величний, пихатий, гарний, потрібний (про людину).³⁾

вернути (повернути): «До цих справ... ми ще повернемо іншим разом» (ВС, 1965, ч. 39). Треба: «повернемось», бо «повернемо» має перехідне значення «повернути назад щось» або неперехідне «повернути самому в бік». В академічному словнику форму «повернути» в значенні «вернутись» пояснено як розмовну: «На Покрову повернув Прокіп» (М. Коцюбинський).⁴⁾ Очевидно з тим же значенням як розмовне вжито у Кравченка: «...мої батьки... вернули дуже стурбовані» (К, 6), «З важким серцем вернули ми додому» (К, 13).

виголосити (доповідь): «Д-р Я. Зозуля виголосить доповідь» (С, 1965, ч. 174). Треба: «прочитає доповідь», бо «виголошувати» можна промови.

вказувати: «Якість залізної руди буде применшуватися, як це зрештою виказує Кривий Ріг» (НК, 1965, ч. 21). Треба: «виявляє Кривий Ріг», бо можна щось на когось вказати, а Кривий Ріг може тільки виявити. Так само значення «виявити» мають приклади: «Економічна політика вказала неабиякий зріст» (ВС, 1965, ч. 40), «...письменник старатись вказати сліди скитської традиції» (ДНТШ, CLXVI, 1957, стор. 135-36).

викінчити: «Москва викінчила тих, що мали українське серце»

²⁾ Там же, 110.

³⁾ Російсько-український словник, Москва, 1948, стор. 30.

⁴⁾ Українсько-російський словник, Київ, 1961, т. III, стор. 480.

(С, 1966, ч. 11). Треба: «покінчила з тими, що...», бо «викінчити» можна якусь річ, а не людину.

виносити: «Ощадності мають... виносити аж дев'ять мільярдів...» (С, 1965, ч. 161), «Сила вітру виносила в деяких місцях 140 миль на годину» (С, 1965, ч. 167), «Жертви в людах виносять незначне число осіб» (С, 1965, ч. 168), «Теперішня кількість населення Китаю виносить...» (ВС, 1965, ч. 37). В усіх цих прикладах треба: «становити, становила, становлять».

виправити, виправа: «Це була тільки одна ланка в цілому... ланцюзі виправ у космос» (С, 1965, ч. 161). Треба: «запусків у космос». Так само: «Виправа на місяць» (там же). Треба: «запуск на місяць».

випрасувати (даму): «Кожна елегантна дама мусить бути ідеально чиста, вимита, вичесана, випрасована» (ВС, 1965, ч. 36). Треба: «зачесана», але як «випрасована»? Адже тільки одяг може бути впрасований, а не дама.

вирізнення: «Грамоту Комітету для вирізнення... за працю... вручив... адвокат Степан Магура» (С, 1965, ч. 162). Треба: «для відзначення».

відношення: «Великою перешкодою в нашій співпраці з чужинецькими жіночими організаціями є їх негативне відношення до нашої національної окремішності» (О, 1965, ч. 2, стор. 53). Треба: «негативне ставлення».

відчинити: «Швайцер... відчинив у джунглі шпиталь» (ВС, 1965, ч. 39). Треба: «відкрив шпиталь», бо «відчинити» можна тільки двері, вікно.

вставлятися: «...молимося... щоб вона (Богородиця) вставлялася за нас перед престолом Всевишнього» (ЖЦ, 1965, ч. 26, стор. 6). Треба: «щоб вона молилась, заступилась за нас».

втішатися: «Етнографія ніколи не була сухою наукою, але втішалася серед громадянства особливим сантиментом» (ЗК, 78). Треба: «...але користувалася серед громадянства особливою повагою».

голосити: «Пітер голосив батькові, що він уже ходить до школи»

(С, 1965, ч. 164). Треба: «сказав батькові».

де: «Де втік Бен Белла, ніхто не знає» (НК, 1965, ч. 21). Треба: «Куди втік Бен Белла...»

живий: «Д-р Білинський бере живу участь в...» (С, 1965, ч. 170). Треба: «бере жваву участь».

жалувати: «Шевченко жалує, що не вдалося...» (НЩ, 43). Треба: «Шевченко шкодує», бо «жалує» має інше значення: «Кинулась нас цілувати, жалувати Катря» (М. Вовчок). Також у значенні «заощаджувати»: «Не жалуйте дерев старих» (Л. Глібів), «Ганна грошей не жалувала» (І. Н.-Левицький). У значенні «шкодувати» (рос. сожалеть) вживається відповідна форма «жалкувати»: «Ті, що повкидали у став добро, тепер жалкували» (М. Коцюбинський).

жваво: «Програма приготування виправи на місяць... жваво посувається вперед» (С, 1965, ч. 172). Треба: «швидко посувається вперед», бо «жваво» стосується переважно до людини: «Любо було глянути на її дрібненькі, запечені на сонці рученята, що жваво бігали від однієї роботи до другої» (М. Коцюбинський).

забратися: «Щоб тому запобігти на майбутнє, слід всім нам забратися до викоріння цього зла» (ВС, 1965, ч. 36). Треба: «взятися до...», бо «забратися» має інше значення — залізти кудись, відійти: «А давно вже ти, — каже піп, — до хати забрався?» (С. Руданський), «Ліпше сам я знов з лісу забрався на село» (Л. Українка).

занурюватися: «Гірники будуть все більше занурюватися в землю» (НК, 1965, ч. 21). Треба: «заглиблюватися у землю», бо «занурюватися» можна тільки в воду, крім переносного значення.

замкнути: «Він загрозив студентам, що... дасть наказ замкнути університет» (ВС, 1965, ч. 36). Треба: «закрити університет», тобто припинити діяльність. Але: «замкнути двері» або: «У лях його, молодого, той пан замикає» (Т. Шевченко).

заповісти: «На Союзівці... сподіваються численних гостей...»,

що заповіли вже свій приїзд» (С, 1965, ч. 172). Треба: «зголовились, повідомили про свій приїзд», бо «заповісти» має інше значення: висловити передсмертну волю або передрекати майбутнє: «Її талант і замилування до музики заповідали їй уже тепер ясну будучність» (О. Кобилянська).

зараз: «Зараз у Фінляндії нараховується православних біля...» (УПС, 1965, ч. 9). Треба: «тепер», бо «зараз» означає майбутність: «Ходім зараз до матері» (М. Коцюбинський).

заробити (признання): «...високими чеснотами заробили собі Божественне признання» (ЖЦ, 1965, ч. 26, стор. 11). Треба: «заслужили», бо «заробили» в цій релігійній фразі зовсім недоречне.

згори: «Всі оплати пересилки мистець мусить заплатити згори» (С, 1965, ч. 159). Треба: «неперед, заздалегідь».

знайтись: «І, може, коли мене вже не буде, ви знайдетесь у прикрошах» (ВС, 1965, ч. 40). Треба: «ви будете в прикрошах».

мешканевий: «Палата репрезентантів (представників) схвалила урядовий законопроект про організацію... Департаменту міських Мешканевих Справ» (С, 1965, ч. 162). Треба: «житлових справ».

мило розчарований: «Доповідач і внескодавець був мило розчарований» (С, 1965, ч. 11). Як це мило? Немає логіки. Може, «дуже розчарований».

надзвичайно: «Ці стипендії діставатимуть тільки ті студенти... які є надзвичайно здібні» (С, 1965, ч. 159), «Нассер... буцімто надзвичайно заінтересований у замфренні у В'єтнамі» (С, 1965, ч. 161). Треба: «дуже здібні, дуже заінтересований».

називати: «Тавтологічні епітети називають таку прикмету, яка вже включена в іменнику» (ЗК, 141-42). Треба: «означають таку прикмету, яка вже міститься в іменнику».

напровадити: «Як виглядає будування України язиком, напроваджу тільки два приклади» (ВС, 1965, ч. 36). Треба: «подам тільки

два приклади». В академічному словнику зазначено, що це дієслово розмовне, і приклад взято у Франка з іншим значенням: «І тут йому щастило: очевидно, випадок напровадив (у значенні: скерував) його на один із центрів воскових покладів».¹⁾

не дивлячись: «За останній рік, не дивлячись на всякі перешкоди, вони засвоїли головні правила української граматики» (ЖЦ, 20). Треба: «не зважаючи на».

образ: «Виставка образів відомого українського мистця» (С, 1965, ч. 172). Треба: «Виставка картин», бо «образ» в народі переважно має значення «ікони»: «У Підпари під образами світилась лампадка» (М. Коцюбинський). «Зирк Мотря на образ — аж очей немає» (П. Мирний).

овочі: «... ця праця напевно дасть свої овочі та заохотить других батьків» (ВС, 1965, ч. 36). Треба: «ця праця напевне дасть свої плоди...», бо «овочі» в переносному значенні ніколи не вживається.

обличчя: «Отак комуністи в обличчі американської воєнної фльоти, змушені були зрезигнувати з другої Куби» (С, 1965, ч. 169). Треба: «перед небезпекою американської фльоти».

переведення: «Переведення політичних атентатів і саботажів». Це російська калька «проведеніє», треба: «виконання, здійснення».

переговорювати: «У Тант переговорював з пакистанським міністром...» (С, 1965, ч. 169). Треба: «провадив переговори». Це слово вживається тільки в доконаній формі: «Я з нею переговорю сам». Але в недоконаній формі «переговорювати» вживається тільки в значенні «перемогти в розмові когось»: «Переговорити її було неможливо».²⁾ «Він почав її переговорювати».

побут: «Під час побуту на левовиці астронавти не сказали ні слова» (С, 1965, ч. 164). Треба: «Під час

перебування». В академічному словнику, крім основного значення цього слова «уклад життя», подано другий варіант із значенням «проживати, перебувати в якимнебудь місці», з зауваженням, що це обласне, а приклад взято у Франка: «... я приїжджаю до Львова на постійний побут».

п о в а ж н и й: Основне значення цього слова стосується людини з метою підкреслити її солідність: «Там зібрались самі старі, поважні люди...» (М. Коцюбинський). Але в мові нашої преси це слово вживається недоречно, де виступають інші відтінки значення: «В Греції панує поважна політична криза» (С, 1965, ч. 175). Треба: «серйозна політична криза». «В тих країнах нашого поселення... опинилась поважна кількість дійсних членів» (НШ, 197). Треба: «велика кількість». «Не зважаючи на поважне навантаження студіями...» (ЗК, 35). Треба: «велике навантаження». «В тому часі збагатилась поважно музична творчість» (НШ, 89). Треба: «В той час значно збагатилась музична творчість».

п о в ' я з а н и й «Другий вірш... не пов'язаний з якимсь циклом» (О, 1964, ч. 3). Треба: «не зв'язаний», бо «пов'язаний» означає дистрибутивність, множинність, тобто виконання дії над багатьма предметами: «Ой зйдуться вороженьки, снопики пов'яжуть» (Чуб.). Отже, це основне значення слова «пов'язати», «пов'язаний», і треба уникати стилістичних помилок, вживаючи цього слова там, де кінце треба вжити «зв'язати». Ця дистрибутивність заховується вже в самому префіксі по: порозкидати, понаїжджати, понаписувати, понакладати, поскидати та ін.

п р и к л а д а н н я: «З іншого боку саме прикладання права являється мірилом релігійної свідомості» (ЖЦ, ч. 26, стор. 25). Треба: «застосування правила є мірилом релігійної свідомості».

р і ш е н и й (бути р і ш е н и м): «Президент ще не рішений в цій справі» (С, 1965, ч. 168). Треба: «ще не вирішив», бо дієприкметник «рі-

¹⁾ Українсько-російський словник, Київ, 1958, т. II, стор. 638.

²⁾ Українсько-російський словник, Київ, 1961, т. III, 257.

шений» живого суб'єкта чинности не вживається. Можна сказати: рішена чи не рішена формула, задача, але не можна сказати: рішена чи не рішена людина.

родичі: «Адресуємо цей заклик одночасно до наших рідношкільних учеників і їх родичів» (ВС, 1965, ч. 36). Треба: «та їх батьків», бо слово «родичі» має інше значення: «Вони якись мені далекі родичі доводяться» (П. Мирний), «Будьте живі та здорові, всі родичі гарбузові!» (Л. Глібів), «Я свого отця-неньки не знаю; я ще в повиточку zostалася сиротою, — і прийняв мене мій родич до себе — Павло Булах звали» (М. Вовчок). Отже, родичі — це рідня, а не батьки.

ріст, зріст: «Після аналізу росту кількості рослин у населенні УРСР треба розглянути зріст кількості українців, переселених поза межі України» (Суч, 1965, ч. 8, стор. 94). Обидві форми неправильні: для позначення процесу вживається дієслівний іменник «зростання» (зростання населення), а форма «зріст» вживається тільки у фразі типу «малий на зріст».

середуший: «Хвиля слов'янських переселень майже не зачепила мешканців над середушим Дніпром» (Ч. 27). Треба: «над середнім Дніпром», бо «середуший, середульший» має відношення тільки до родини: «Було їх у матері, синів, трос. Максим — найстарший, Петро — середульший, третій — той Андрійко безталанний» (С. Васильченко).

сірий: «Кожний сірий американський громадянин...» (С, 1965, ч. 172), «Багато його (Кобзаря) дослідників, а ще більше сірих людей забували й забувають, що...» (НШ, 68). Слово «сірий» в цьому значенні — не літературне, незручне навіть, щоб ним називати «пересічних» людей.

становище: «Прем'єр Юзеф Циранкевич... дякував (де Голлеві) за прихильне становище до теперішнього західного кордону Польщі» (С, 1965, ч. 169). Треба: «за прихильне ставлення».

стріл: «Його вбили кількома ре-

вольверовими стрілами» (С, 1965, ч. 164). Треба: «кількома револьверовими пострілами».

тайна: «Він розуміє тайни живих, почавши від дитини-сироти...» (НШ, 1961, стор. 18). Треба: «Він розуміє таємниці живих...», бо «тайна» церковне слово.

творення: «У творенні наших виховних цілей користуймося... любов'ю, льюальністю...» (С, 1965, ч. 164). Треба: «У здійсненні наших виховних цілей», бо «творити» виховні цілі не можна.

технологічний: «В наслідок технологічного поступу сільськогосподарська продукція збільшується» (С, 1965, ч. 161). Треба: «технічного поступу», бо слово «технологічний» має інше значення: технологічний процес, технологія металу (окрема наука) тощо. Це помилкова калька, взята з англійської мови американців, які часто не розрізняють «технічний» і «технологічний», хоч в англійській мові існують обидві форми: *technic(al)*, *technologic(al)*.

уділяти: «Леся Шанта... починає уділяти лекції ритмічної руханки» (ВС, 1965, ч. 39). Треба: «починає лекції» або «починає читати лекції». В академічному словнику це слово вміщене з ремаркою — рідкісне: «Потім ми заглянем до зорі в віконце, зірка-пряха вділить срібне волоконце» (Л. Українка). Але зовсім недоречно «уділяти лекції», треба: «читати лекції», «починати лекції».

управляти: «Як діє нова програма, — це видно на кукурудзі, яку вже управляють за новим пляном» (С, 1965, ч. 161). Треба «вищупують».

уряд: «За офіційним повідомленням Уряду Освіти, вже вписалось...» (С, 1965, ч. 162). «Український Інститут Америки має новий уряд» (С, 1966, ч. 11), «Головний уряд українського Народного Союзу» (КУНС, 1964, стор. 61). Літературний термін «уряд» має державне значення (американський уряд, французький уряд тощо). Але для назв установ існують окремі терміни. Напр.: відділ освіти, Українсь-

кий Інститут Америки має нову управу (або: нову дирекцію, якщо це учбовий заклад), Головна управа Українського Народного Союзу тощо.

В академічному словнику подаються приклади й на позначення установ терміном «уряд», але з зазначенням, що це або застаріле слово, або обласне, стверджені прикла-

дами, переважно взятими з творів І. Франка: «... поштовий уряд». уявляти собою: «Цвинтар уявляє собою цілість...» (УПС, 1965, ч. 11-12, стор. 19), «... атеїзм уявляє собою конспірацію» (там же, 20). Треба: являє собою», але: «уявляє з себе».

Пантелеймон КОВАЛІВ

(Далі буде)

Скорочення цитованих видань*)

- ВГ — В. Грабець, Назвознавчі матеріали з Галичини, Вінніпег, 1964.
 ВС — Вільне Слово. Часопис національної одности, Торонто, 1965.
 ДМ — Дослідження з мовознавства, АН УРСР, Київ, 1962.
 ДНТШ — Записки НТШ, 1957.
 ДШ — Державницьким Шляхом. Неперіодичне видання ініціативної групи Студійного Товариства ім. В. Липинського, Філадельфія, 1965, ч. 2.
 ЖККСУЛ — М. А. Жовтобрюх, В. М. Кулик. Курс сучасної української літературної мови. Ч. I. Київ, 1961.
 ЖЦ — Життя і Церква, орган УАПЦ в екзилі, 1965, ч. 26.
 ЗК — Збірник на пошану Зенона Кузелі, Записки НТШ, CLXIX, Мюнхен, 1962.
 К — Віктор Кравченко. Я вибрав волю. Торонто, 1948.
 КУНС — Календар Українського Народного Союзу на 1965. Джерсі-Сіті.
 НЗ — Наукові записки Українського Вільного Університету, т. VII, 1963.
 НЗУВУ — Наукові записки Українського Вільного Університету, т. VI, 1956.
 НК — Наш Клич, офіційний орган української колонії в Аргентині, 1965.
 НЛ — Новий Літопис. Квартальник суспільного життя, науки і мистецтва, Вінніпег.
 НШ — Наш Шевченко. Збірник-альманах, 1961. Вид. «Свобода».
 О — Овид. Вид. Миколи Денисюка в Чикаго.
 С — Свобода. Український щоденник. Джерсі-Сіті, 1965, 1966.
 Сол — о. Мелетій М. Соловій. Божественна літургія. Рим, 1964.
 СУД — М. Стахів. Україна в добі директорії УНР. «Бібліотека українознавства» НТШ, ч. 10.
 Суч — Сучасність. Література, мистецтво і суспільне життя, Мюнхен.
 ТШ — Тарас Шевченко. Збірник доповідей Світового Конгресу Української Науки. Нью-Йорк, 1962.
 УІ — Український Історик, орган Т-ва українських істориків, 1965.
 УПК — Український Православний Календар на 1965 рік. Вид. УПЦ в США.
 УПС — Українське Православне Слово. Бавнд Брук, Ньюджерсі, 1965.
 ХНТШ — Хроніка Наукового Товариства ім. Шевченка за 1963 рік, ч. 79.
 Ч — Микола Чубатий. Історія християнства на Русі-Україні. Т. I, 1965.
 Ш — Шлях. Український Католицький тижневик. Філадельфія, 1965.

*) Цей список дійсний і до тих розділів огляду «Мова української преси», що будуть друковані в наступних числах.

З М І С Т

Віра Вовк. Любовні листи княжни Вероніки до кардинала Джованнібаттісти	3
Васіль Бикав. Мертвим не болить	14
Про приреченого принца	59
Остап Гарнавіський. Поезія в шуканні реальности	66
Мирослав Прокоп. Про зовнішню політику Українського конгресового комітету Америки	78
Роман Рахманний. Самітна радянська людина	106
Ярослав Рудницький. Мессіна після Коцюбинського	111
Критика і бібліографія. Про зустрічі, розмови і подорожі в СРСР (В. П. Стахів) — Чисте джерело поезії (А. Г. Г.) — Про третє число журналу «Слово на сторожі» (П. Ковалів) — Досі невідоме листування та забуті статті (впс)	114
Огляди, нотатки. Мова української преси (Пантелеймон Ковалів)	122

Гриньох Іван: Вселенський Собор, Ватиканський II, стор. 70	2,50	0,75
Гриньох Іван: Слуга Божий Андрей — Благовісник ед- ности (полотняна оправа), стор. 222	11,00	3,00
Гуменна Докія: Діти чумацького шляху, т. I, стор. 140	2,00	0,50
" " " " , т. III, стор. 166	2,00	0,50
Діма: Росяні зорі, поезії, стор. 32	0,50	0,20
Домонтович Віктор: Доктор Серафікус, повість, стор. 174	0,75	0,20
* * *		
Доповідь М. С. Хрущова на XX з'їзді КПРС (Лист укр. в'язнів до ОН), стор. 104	2,50	0,75
* * *		
Збірник УЛГ, стор. 336	12,00	3,95
* * *		
Злочини комуністичної Москви в Україні, влітку 1941, стор. 86	1,75	0,50
Камінський Анатоль: На новому етапі, стор. 176	5,00	1,50
Кононенко Кость: Колоніальний визиск — основа совет- ської індустріалізації, стор. 28	0,75	0,20
Кононенко Кость: Наукове дослідження, стор. 68	0,75	0,20
Кошелівець Іван: Нариси з теорії літератури, стор. 130	4,00	1,00
Кошелівець Іван: Панорама найновішої літератури в УРСР, стор. 368	10,00	2,95
Кошелівець Іван: Сучасна література в УРСР, стор. 380	12,00	3,40
Кравців Богдан: Вивід прав України, стор. 252	5,00	1,50
Кравців Богдан: На багряному коні революції, (Реабіліта- ційний процес в УРСР), стор. 64	1,75	0,50
Кубійович Володимир, Маркусь Василь: Дві енциклопедії, стор. 146	3,80	1,00
* * *		
Легенда і дійсність, збірка статей (в укр., рос., англ. мовах), стор. 80	2,50	0,75
Маркусь Василь, Пеленський Ярослав: Питання національної політики в СРСР, стор. 110	2,50	0,75

Адреси наших представників

Австралія: „Library & Book Supply“
16 a Prospect Street
Glenroy, W. 9, Vic.

Аргентина: Cooperativa de Credito
„Renacimiento“
(para „Suchasnist“)
Maza 150
Buenos Aires

**Велико-
британія:** S. Wasylo
52, Johnson Road
Lenton, Nottingham

Канада: I. Eliashevsky
118 Medland St.
Toronto 9, Ont.

США: G. Lopatynski
875 West End Ave.
Apt. 14b
New York, N. Y. 10025

Франція: M. Soroczak
Cité Pierre Courant
Bel—Horizon
St. Etienne, Loire

Швейцарія: Dr. R. Prokop
Dufourstrasse 15
Burgdorf, Schweiz

Швеція: Kyrylo Harbar
Box 62
Huddinge

Передплати з усіх інших країн
просимо надсилати безпосередньо
на адресу видавництва.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ

на місячник «СУЧАСНІСТЬ»
на 1966 рік

	одно число	річно:	
Австралія	0,70	7,—	дол.
Австрія	20,—	200,—	шил.
Англія	0:6:0	3:0:0	фун.
Аргентина	40,—	400,—	пез.
Бельгія	40,—	400,—	бфр.
Бразилія	80,—	800,—	круз.
Венесуела	3,—	30,—	бол.
Голляндія	3,—	30,—	гул.
Канада	1,—	10,—	дол.
Німеччина	3,—	30,—	нм.
С Ш А	1,—	10,—	дол.
Франція	3,80	38,—	ффр.
Швейцарія	3,20	32,—	шфр.
Швеція	4,—	40,—	кор.

Адреси для вplat:

Ukrainische Gesellschaft
für Auslandsstudien e. V.
München 2, Karlsplatz 8/III

Bankkonto: Deutsche Bank A. G.
München 2, Lenbachplatz
Kto Nr.: 22/20457

Postscheckkonto: PSchA München
Kto Nr.: 22278

КАТАЛОГ ВИДАНЬ «ПРОЛОГУ»

	нм	ам. дол.
Арка — журнал літератури, мистецтва і критики р. 1947 ч.: 1, 4, 6; 1948 ч.: 2, 3-4, 5 кожне число	0,50	0,15
Бабій Олесь: Світ і людина — поеми, стор. 80	0,50	0,15
Барка Василь: Правда Кобзаря , стор. 288	7,50	2,00
Галайчук Богдан: Нація поневолена, але державна , стор. 100	0,50	0,25
Голуб Всеволод: Україна в Об'єднаних націях , стор. 82	0,50	0,25

(Далі на 3 і 4 стор. обкладинки)